

فەتواکەی مەلای خەتێ

ئەفسانەی مێژوونووسێک

نووسینی

حەسەن مەحمود حەمەکەریم

چاپی یەکەم

٢٠٠٦ زایینی – ١٤٢٧ کۆچی

ناوی کتێب: فەتواکەی مەلای خەتێ ئەفسانەی مێژوونووسێك

نووسەر: حەسەن مەحمود حەمەکەریم

شوێنی چاپ: چاپخانەی چوارچرا

ساڵی چاپ: ٢٠٠٦

نۆرەی چاپ: یەکەم

تیراژ: ٢٠٠٠

ژمارەی سپاردن: ٥٣٦ ساڵی ٢٠٠٦

لە بڵاوکراوەکانی پرۆژەی (**تیشك**) زنجیرە (٤)

Tishkbooks@yahoo.com

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

ڕۆڵــــی مــــەلای خـــەتێ لـە مـیرنـشـیـنـی سـۆرانـدا

پێش وتە:

کورد یەکێکە لە گەلە زیندوەکانی سەر گۆی زەوی، مێژووەکەی وا نیشان دەدات کە لە کۆنترین گەلانی ڕۆژ هەڵاتی ناوەڕاست بێت، سەرچاوەکان چالاکی و ڕوداوی زۆری ئەم میللەتەیان گێڕاوەتەوە، خاوەنی مێژوویەکی دەوڵەمەندە، لەگەڵ ئەوەدا هێشتا هەر زۆر لای ونە ..

مێژووی کورد بە زۆری ڕۆژهەڵاتناس, یان داگیر کەرانی دەرو دراوسێ، بەزەینی دوژمنکارانەی خۆیان نووسیویانە، شێواندویانە، کەم و زیادیان بۆ کردوە، لایەنە بەهێز و سەروەرییەکانیان شاردوەتەوە، لاوازەکانیشیان بە زەقی دەرخستوە، بەو جۆرەیان نیشان داوە کە کورد دڕندەیە، نەزانە، بێسودە، کاری لەسەر ناکرێ، بۆ هیچ هاوکێشەیەك ناشێت...

ئەوە ستەمە لە کوردمان، لە خاکمان، لە بونمان، لە مێژوومان، لە چارەنوسمان کراوە، بۆ ڕاست کردنەوەی, هەوڵی دڵسۆزان، ڕەنجی شەو و ڕۆژ، کات و سات و ماوەی زۆری دەوێت ..!!

مێژوو پێویستیەکی گرنگە، میللەتانی تر زۆر گوێیان پێ داوە، تەنها لە ئەوروپا ٣٥٠ دەزگای نووسینەوە و لێکۆڵینەوە لە مێژوو هەیە، بەردەوام لە نووسینەوە و خوێندنەوەو گەڕان و کنەو پشکنینی شوێنەوار و ئاسەوارو ئەفسانەکانداندان .. بەڵام کورد هێشتا بەرچاوی ڕابووردوی دیارنیە, لە مێژووەکەی دوورە, هەر بۆیە پاشە ڕۆژی ڕون نیە، کاری پێشینانی بە هیچ دەزانێت, بێ نرخ سەیری دەکات، بە دەستی خۆی, ئاسەوارە بەنرخە پڕ سەروەریەکانی ژێر زەوی هەڵدەتەکێنێت و, ئاودیوی سنوری دەکات، ڕوداوەکانی باو باپیری بە ئەفسانەو شتی پڕ و پوچ لە قەڵەم دەدات، هەستی پاراستنی کولتوور و کەلەپوری خۆی نیە، نازانێت ئەوانە جێ دەستی پێشینانی ئەون، دەبێت پیرۆز و بەڕێز و بەنرخ سەیر بکرێن و، ئەمڕۆی خۆیانی تیا بخوێننەوە، نرخی کاری پێشوەکانی تیا بدۆزنەوە , ئایندەی تیا دیاری بکات، چونکە ئەوەی مێژووی نەبێ، کەسێتی ونە و نیە، ناتوانێ خۆی بناسێ, یان خۆی بناسێنێ..

لێکۆڵەرەوە و مێژوونوسان, زۆریان باس لە پێناسەو گرنگی مێژوو کردووە، ووتویانە (مێژوو زانستێکی گەورە و بە کەڵکە، بەڵکو زانستی زانستەکانە، هیچ زانیاریەکی گرنگ نیە مێژووی تایبەتی خۆی نەبێت، لە هەموان گرنگ تر مێژووی ژیانە، کە گشت زانست و ڕوداوەکانی ڕۆژانەو ئاڵو گۆڕەکانی کۆمەڵ دەگرێتەوە، بۆ هەرکەسێك بیەوێت وانەکانی مێژوو زۆر گەورەن ... نەمری ڕاستەقینە لای مێژووە ...) ئەمە وتەی مامۆستا کەمال مەزهەر بوو، شەرەفخانیش پێش ٥٠٠ ساڵ لەمەو بەر وتویەتی (مێژوو لە سەروی هەموو هونەرەکانەوەیە ...) مێژوونوسی یۆنانی هیرۆدۆت، کە ٢٥٠٠ ساڵ لەمەو بەر ژیاوە و, بە باوکی مێژوو ناودارە, بۆ مێژوو دەڵێت (مێژوو گەڕان و پشکنینە بەدوای کرۆکی ڕوداو و کارەساتە کۆنەکاندا ..)، واتە یۆنان لەو کاتەوە تا ئەمڕۆ مێژووی خویان نوسیوەتەوە ... (تەبەری) عەرەب, پێش زیاتر لە ١٢٠٠ساڵ لەمەو بەر وتویەتی (مێژوو هونەرێکە لە ڕوداوەکانی ڕۆژانە دەکۆڵێتەوە ...) مسعودی و سەخاوی و ئیبن خەلدون و دەیانی تر, هەر یەکەیان جۆرە پێناسەیەکیان بۆ مێژوو هەیە و, بە گرنگی باسیان بۆ میللەتەکەی خۆیان کردووە .. بەڵام کورد هێشتا لە ناسینی مێژووی خۆیدا ساوایە...

گەر تێڕوانین هەبێ, مێژوو نەوەیەکی ژیری وا دێنێتە گۆڕێ، کە هەڵەکانی کۆن, وەك ئاوێنەیەك لە بەر چاوبگرێ و دووبارەیان نەکاتەوە، شارەزای ژیان و ژیارو کردار و گوفتاری ڕابوردوومان دەکات، میللەتی چاك دێنێتە مەیدان، کورد خاوەنی مێژووی دەوڵەمەندی خاوەن ڕوداوو داستانە, پڕیەتی لە ئەزموون، چەندەها هاوکێشەی تەواوو و ناتەواوی لە سەر خاکەکەی بینیوە، بوەتە تاقیگەیەکی گەورە و پڕ لە (وانە)، دەتوانێت نەخشەی نوێ و پرۆژەی چاك

و سەرکەوتوانەی لێ بەرهەم بهێنێت ...

مەخابن .. ئەگەر سەیری بارو دۆخ و ژیانی دوێنێی کۆن و ئەمڕۆی نوێمان بکەین، پێوەی دیار نیە کە کورد مێژووی خۆی شەن و کەو کردبێت، یاخود بەو چاوەوە سەیری کردبێت, کە خوی تێدا بدۆزێتەوە، نابینی سوود لە ئەزمونە پێشوەکان وەرگیرابێت، هەڵەکان نەك جارێك, بەڵکو دەیان جار دووبارە بونەتەوە، هەموو جاریش, دەرەنجامی پێشوو چنگ کورد کەوتوە ..

مەخابن.. کورد مێژووی پڕ ئەزمونی بە دەرمانخانەیەك نەزانیوە، تاوەکو دانایانە تیماری دەردەکانی تیا کردبێت .. ئەمە لەلایەك .. لەلایەکی ترەوە، نووسەرانی مێژووی کورد, لە بری ئەوەی دەست نیشانی خاڵی لاواز و بەهێزی ژیانی کۆنی کورد بکەن، هاتوون مێژوەکەیان وەك چیرۆك خوێنەکانی ناو دیوەخانی شەوانی زستان و بەر ئاگردان گێڕاوەتەوە، تەنانەت خۆشیان لەگەڵیاندا هەڵچوون و داچوون و, ئەوەندەی تر بابەتەکەیان ئاڵۆزتر کردووە...

دەبا خوێنەران و سەرکردەکانی کورد، مێژووەکەمان بە دەرمانخانەیەکی پڕ لە ئەزموون و وانە سەیر بکەن, بە گەوهەرێکی جێماوی دانسقەی بزانن، خەڵکانی کوردیش ئاسەوارە جێماوەکانی باپیرانمان بە یادگاری پێشینەکانمان بزانن و بە هەرزان لە دەستی نەدەن ..!!

یەکێك لە قۆناغە گرنگەکانی مێژووی کورد، چاخی میرو میرنشینە کوردەکانە لە سەردەمەکانی ئیسلامدا، لە هەموویان گرنگتر, میرنشینی سۆرانە, کە زیاتر لە پێنج سەد ساڵ دەنگ و باسیان لە سەر خاکی کوردستاندا هەبوەو, هەتا ئێستەش ئاسەوارەکانی نەبڕاوەتەوە...

سۆرانیەکان هەلێکی مێژوییان بۆ هاتە پێش, قۆستیانەوە, لەو ساتەوە هاتنە سەر مەیدانی گۆڕەپان و خۆیان نواند، کاریگەریەکی گرنگیان لەکوردستاندا هەبوو، لەکۆتایدا بەهۆی میرێکی سروشت توندو شەڕەنگێزەوە, کە ئەوەندەی کێشا بەمیرنشینە کوردەکانی دەوروپشت و دەرو دراوسێدا، هەتا بەهەر هەموویانەوە گەلەکۆمەکییان لێکردوو لەناویان برد، بەڵام هەندێ لە نووسەران و مێژوونووسان، هەریەکە بێئاگا لە وردی ڕووداوەکان و فاکتەرە گرنگە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی سەردەمەکە، هەموو هۆکانیان وەلاوە ناوەو, تاکە خاڵێك کە زەقی بکەنەوەو بەڕوونی نیشانی بدەن و هاش و هوشی پێوە بکەن، ڕۆڵی (مەلای خەتێ)یە، کە گوایە بە چەند دێڕە فتوایەك ئەو میرنشینە مەزنە بەهێزە فەوتاوەو, دراوەتە دەستی دەوڵەتی عوسمانی..

لەم تاوانبارکردنەدا, کۆمەڵێك نیازو مەبەستی جۆراوجۆر کۆدەبنەوەو لە خاڵێکدا یەکدەگرنەوە، ئاواتی چەند کەسانێکی سەدەیەك پێش ئێستەی ناوچەی سۆران دێتە دیو, نووسەرە چەپەکانیش دەستی چەوری چەند سەدەیەك لە هەڵە و بێئەزمونی سەرکردەکانی کوردی ئەو کاتانە, دەنێنە سەر مێزەری سپی سەرسەری تاکە کەسێك, کە بە مەرجێك هەتا کاتی کەوتنی میرنشینەکە, بەهیچ جۆرێك ڕۆڵ و کاریگەری لەناو میرنشینەکەدا دیارنەبووە...!!

کەوتنی میرنشینی سۆران لەلایەن عوسمانیەکانەوە, بەیارمەتی سەربازی ڕوسیاو ئێران و هەرێمی بەغدادو موسڵ و نەخشەی بەریتانیاو, بە یارمەتی سەدان چەکداری کوردی سۆران, کە لە دەستی میر محەمەد هەڵهاتبون و لە گەڵ سوپای عوسمانی گەڕابونەوە، لە گەڵ چەکدارانی چەند میرنشینێکی کوردی تردا, بە نەخشەی سەربازی پسپۆڕانی بەریتانیا, ئەو کارەساتە گەورەیان لە مێژووی کوردا دروست کرد, شکستەکە هێندە بەسۆبوو, کە نووسەرانی مێژووی کوردی وا هەژاندوە, ئەو هەموو نەخشەو هێزو تۆپ وجبەخانەیە لە بیر بکەن و, تاوانی کەوتنەکە بدەنە پاڵ (مەلای خەتێ)، کەتا ئەو کاتە هیچ دەسەڵاتێکی لەومیرنشینەدا نەبوە، مەلای خەتێ تەنها مەلای مزگەوتێك بووەو هیچی تر, دەنا میر محەمد لە بڕیاری ئیداری و سیاسی و سەربازیدا, تەنها و بە تەنها پشتی بەعەقلیەتی عەسکەرتاری خۆی بەستوە، هەرگیز نەبووە پرس و ڕا تەنانەت بەبراکان و مامەکان و سەرکردەکانیش بکات، لەهەموو سەردەمی میر محەمددا یەك بەڵگەنامە نیە, کە میر محەمەد ڕاوێژوو پرس و ڕای بە براکانی یان سەرکردەکانی یان مەلای خەتێ کردبێ, پرسێکی شەرعی نەکردوە, ڕای خەڵکی میرنشینەکەی وەرنەگرتوە..!! ..

لە گەڵ ئەوەی هەموو بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی کراوەتە کتێب و لە بازاڕدا هەیە, بەڵام هەتا ئێستە ئەو

فتوایەی مەلای خەتێمان نەبینی, کەواتە ئەو باسە دروستکراوەو هیچ ڕاستیەکی تیا نیە..

بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو راستیانە، ئەوەندەی سەرچاوەکان یاریدەمان بدەن، لێکۆڵینەوەیەك دەخەینەڕوو، کەسایەتی میر محەمەد, هۆی کەوتنی میرنشینەکە, رۆڵی تەواوی (مەلای خەتیّ), لەزنجیرەی باسو رووداوەکاندا ڕون دەکەمەوەو وەك خۆی نیشانی دەدەم...

بەهیوام لەم هەوڵەمدا لەراستی نزیك بووبێتمەوە...

سەرهەڵدانی میرنشینی سۆران

زنجیرەی میرەکان:

بەتەواوی روون نییە مێژووی میرنشینی سۆران لەکەیەوە دەست پێدەکات، بەلاّم ئەوەی کە هەتا ئێستا ساغ بووەتەوە ئەوەیە کە لەسەدەی دوانزەهەمینی زاینی[١]، یان سەدەی پانزەهەمینی زاینییەوە[٢] دەرکەوتوون، دامەزرێنەری میرنشینەکە کەسێك بووە بەناوی (عیسای کۆڵۆس)[٣]، سیّ کوڕی هەبووە بەناوی عیساو ئیبراهیمو ئیدریس، عیسا لە هەلێکدا کە ستەمێك لەسەر ناوچەکەی لادەبات، مەزن دەبیّو دەکرێتە گەورەی خەڵکەکە, بەوەوە ناوەستیّ, هێز کۆدەکاتەوەو پەلامار دەدەنو چەند قەلاّیەکیتر دەگرن, بەو جۆرە سنووری خۆیان فراوان دەکەنو شاری (حەریر) دەکەنە پایتەخت[٤]، (عیسا) دەمریّ، (شاعەلی) کوڕی دێتە جێی[٥], لەسەدەی پانزەهەمەوە هەتا سەدەی نۆزدەهەم نزیکەی هەژدە میر دەسەلاّتی میرنشینی سۆران دەگرنە دەست، وەرگرتنی دەسەلاّت لەناویاندا پشتاو پشت بووە، هەر وەکو لەهەموو میرنشینە کوردەکانی تردا بەرێوە چووە[٦]..شاعەلی میرنشینەکەی لەنێوان کوڕەکانیدا دابەشکرد، (میر عیسا) ی کوڕی لەسەر (هەریر) دانا، بەلاّم لە شەڕی بابانەکاندا کوژرا، (میر بداغ بەگ) ی برای جێی گرتەوە، دوای ئەویش (میر سەید) ی کوڕی شاعەلی بوو بە میری سۆران، بەلاّم لە تۆڵەی کوژرانی میر عیسای برایدا بە دەستی بابانەکان، هەلێك دەقۆسێتەوە، کاتیّ میری بابان خەریکی راوو شکار دەبێت، بەنهێنی بۆی دەچیّو دەیکوژیّ، لەسەردەمی ئەمدا سنووری سۆران دەگاتە (هەولێرو کەرکوكو موسڵ)[٧].. ئەمە لە ساڵی (١٥١٦ز) ی زاینیدا بوە، (میر سەید) لەسەر ئەسپ دەکەوێتەخوارو دەمریّ، (میر عیزەدین شێر) ی کوڕی دەبێتە میری سۆران.. زۆر نابات ساڵی (١٥٣٤ز) سوڵتان (سولەیمانی قانونی) کە لەباکوورەوە دەگەڕێتەوە دێتە هەولێر، میری سۆران بەخێرهاتنو رێز لێگرتنی باشی دەکات، بەلاّم گوایە (میر عیزەدین) پەیوەندی بە (شا تەهماسپ) ی ئێرانی سەفەویەوە دەبیّ، لە بەر ئەوە دەیکوژیّو, ناوچەکە بە هەولێرەوە دەداتە (حوسەین بەگی داسنەیی) میری یەزیدیان، ئەمە هەر بۆ دوژمنندانەوە بوە لە نێوان کوردە موسوڵمانەکان و یەزیدیان دا، زۆری نەبرد (میر سەیفەدینی کوڕی میر حوسەینی کوڕی پیر بداغ) دەسەلاّت لەناوچەی سۆران پەیدا دەکاتو هێز پێکەوە دەنیّ, لە چەند شەڕێکی قورسدا داسنەییە یەزیدەکان راودەنێتو, هەولێرو ناوچەکەیان لیّ پاك دەکاتەوە، بەلاّم سوڵتانی عوسمانی (میر سەیفەدین) بانگ دەکاتە ئاستانە (ئەستەمبولّ) بۆ وتوێژو رێکەوتن, بەلاّم بە پلانێك دەیکوژێت، (میر قولّی بەگ) ی کوڕی دێتە جیّی, ئەویش چەند

---

[١] گۆڤاری کاروان، ژمارە (٥٢).

[٢] اربيل في الماضي والحاضر. مجموعة من المؤلفين. ص ٣٤ کەریم شارەزا.

[٣] شەرەفنامە. شەرەفخانی بدلیسی. وەرگێڕ بۆ کوردی هەژار موکریانی. ل ٤٨٢ نەجەف ١٩٧٢.

[٤] مێژووی میرانی سۆران. حسين حزنی موکريانی. ل ٥ هەولێر ١٩٦٢.

[٥] کوردو کوردستان. محمد امين زەکی. ج ٣ ل ٣٩٤. ٣٩٥ مهابات.

[٦] میرنشینی سۆران. کامەران جەمال بابان. ل ٢٤ هەولێر ١٤١٩.

[٧] شەرەفنامە. ل ٤٩٠ پەراوێز.

شەڕێك لەگەڵ داسنەییە یەزیدییەکان دەکات, بەڵام سەرناکەوێت, ناچار پەنا دەباتە بەر ئێرانی سەفەوی، پاشان (میر قولی) دەمرێ و (بداغ بەگ) ی کوڕی قولی بەگ دێتە جێگەی، ئەویش بە هۆی ناکۆکی لە گەڵ (میر سولەیمان بەگ) ی برا بچووکیدا, پەنا دەباتە بەر (میری ئامێدی)، بەڵام ساڵی (١٥٥٩ز) دوور لە ناوچەی سۆران، لە شاری ئامێدی بەداخی برا بچووکەکەیەوە دەمرێت.

میر سولەیمان بەگ، زیاد لە (٣٠) ساڵ دەسەڵاتی هەبوو، ئاسەوارێکی زۆری قەڵاو شووڕەی جێهێشتوە[٨]..پەلاماری هۆزی کوردی (زەراری) لە ناوچەی (شنۆ) دەدات، پاشان پەلاماری قزڵباشە سەفەویەکانی داوەو دیلە سەفەویەکانی بەدیاری ناردوە بۆ سوڵتانی عوسمانی[٩]، بەڵام (والی بەغداد) بە فێڵ بانگی دەکات و دەیکوژێت[١٠]...پاشان (عەلی بەگ) ی کوڕی دێتە جێی, ساڵی (١٥٩٠ز) پایتەخت لە (حەریر) ەوە دەگوازێتەوە بۆ (خەلیفان)، هەتا ئێستاش ئاسەواری قەڵاو پردی بەدیارماوە, ئەم میرە چل ساڵ ناوچەکەی بەڕێوە دەبات[١١] , ساڵی (١٥٩٠ز) مردوە[١٢]...هەندێ تر دەڵێن ساڵی (١٦٣٤ز) مردوەو (ئوغوز بەگ) و (میرە بەگ) ی لەدوا بەجێماوە [١٣]..

(ئوغوز بەگ) جێی بابی دەگرێتەوە، (ڕەواندوز) ی لە دەست دوژمنان ڕزگارکردەوە، ساڵی (١٦٤٥ز) کردیەوە پایتەخت، ساڵی (١٦٩٥ز) مرد، (میرەبەگ) ی برای چووە جێی، پاش ماوەیەك ئەویش مرد، (میر ئەحمەدی کوڕی ئوغوز بەگ) جێی گرتەوە، ئەویش ساڵی (١٧٥٦ز) ڕۆژێك لە کاتی ڕاودا دەبێ بە دەردی خوا دەمرێ، (میر ئوغوزبەگی بچووك کوڕی میر ئەحمەد) دێتە جێی، ساڵی (١٧٦٨ز) ئەویش دەمرێ و شەش کوڕی لەدوا جێدەمێنێ، (مستەفا بەگ، تەمەرخان، یەحیا بەگ، بایز بەگ، ئەحمەد بەگ)، هەریەکە لەمانە لایەکی میرنشینەکە دەبەن بەڕێوە ...

تەمومژ لەسەر میرەکانی سۆران زۆرەو، مێژووی ژیانیان و ڕووداو و بەروارەکانیان تێکەڵەو ڕوون نییە ..!!

کە (میر ئوغوز بەگ) مرد، وەك برا گەورە کە باوکیشی ڕەزامەندی هەبوو (مستەفا بەگ) ی کوڕی چووە جێی، ئەو کاتانە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی هەژدە بوو، گەرچی پیاوێکی زیرەك و بەتوانابوو، بەڵام بارودۆخی ناوچەکە شپرز بوو، لەولاشەوە براو ئامۆزاکانی چاویان بڕیبوە دەسەڵاتی و هەریەکە پارچەیەکیان بۆ خۆیان دابڕی بوو، هەر بۆیە ناچار بوو دەسەڵاتی میرنشینەکەی بە کوڕە گەورەکەی بسپێرێ[١٤]

میر موحەمەد (پاشا کۆرە)

(مستەفا بەگ) هەر لەسەرەتاوە کە ئەو ناکۆکی و چاوتێبڕینەی کەسەکانی دەبینی، نیەتی خراپیانی هەست پێکردبوو، ناچار لە هەوڵی پێگەیاندنی کوڕە گەورەکەی دەبێت، هەتا ئامادەی بکات بۆ جێنشینی خۆی...هەر لە منداڵیەوە (میر محمد)ی خستە بەرخوێندنی حوجرەو مزگەوتێکی تایبەتی بۆ دروستکرد، بەرزترین زانای ناوچەکەی بۆ دابینکرد هەتا ڕۆژانە زانست و خوێندەواری فێر بکات، ئەو زانایە ناوی (موحەمەد بن ئادەم) بوو, کەخاوەنی قوتابخانەیەکی ئاینی سەلەفی ئامێز بوو لە ناوچەی باڵەکایەتی و سۆران، سەرۆکی زانایانی ناوچەکە و حوجرەیەکی قەرەباڵغ و کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی هەبوو، خۆیشی زیاتر لەپەنجا بەرهەمی جۆراوجۆری هەیە کە زۆربەیان دەست نوسن و لای بنەماڵەکەیان تا ئەمڕۆ ماوەتەوە,

---

[٨] مێژووی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ساڵح قەفتان. ل٢٩٦ بغداد ١٩٦٩.

[٩] شەرەفنامە ل٤٩٩.

[١٠] مێژووی کورد لەکۆنەوە تائەمڕۆ. ل٢٩٦.

[١١] اربیل في ادوارها التاریخیة . ص ٢٧٤ .

[١٢] مێژووی میرنشینی سۆران . موکریانی . ل ١٤ .

[١٣] شەرەفنامە . ل٥٠٤ پەراوێزی هەژار .

[١٤] میرنشینی سۆران . کامەران زادە . ل ٢٩ .

ئیبن ئادەم هەموو وانە زانستیو ئایینیەکانی لە (میر موحەمەد) گەیاند، پاشان (مستەفا بەگی) باوکی ناردیە ناوچەی (چۆڵە مێرگ) هەتا فێری کاروباری بەڕێوەبردنیش ببێت...

براکانی (مستەفا بەگ) جارێك (بابانیەکان) یان دەهێنایە سەر (مستەفابەگ) و، دەمیٚ خۆیان سازدەکردو کێشەیان بۆ دەنایەوەو ناوچەی زیاتریان لیٚ دادەبڕی، بەو هۆیەوە بابانیەکان (رانیەو کۆیەو هەریر)یان لە (سۆران) سەند، لەولاشەوە (تەیمورخان بەگ) ی برای (هەودیان) و (شەمزینان) ی کردە هی خۆی، (بایز بەگ) ی برایشی دەشتەکانی (رەواندوز) و ناوچەی (برادۆست) ی بەرخۆیدا ... وای لیٚهات تەنها بە تەنها شاری (رەواندوزو سەرچیاو دۆڵی وەران و چۆڵەمێرگ) بۆ (مستەفا بەگ) مایەوە، بابانیەکان لەوەدابوون ئەوەشی پێرەوا نەبینن، هێرشیان هێنایە سەر (رەواندوز)، (مستەفا بەگ) سیاسەتی لەگەڵ گۆڕین و لەگەڵیان ڕێککەوت، بەلاٚم (تەیمورخان و یەحیا بەگ) ی برای هەر وازیان نەدەهێناو جارێکی تر لە ساڵی (١٧٨٧ز) دا بابانیەکانیان هێنایەوە، چەند ناوچەیەکیان لە سۆران گرت، بەلاٚم (مستەفا بەگ) خراپ شکاندنیو خواردەمەنیو تەقەمەنیەکی زۆری لیٚگرتن، (مستەفا بەگ) لە دەست براکانی وەڕس بوو، ساڵی (١٨٠٨ز) (میر موحەمەد) ی کوڕی بانگکردەوەو کردیە میری سۆران، (مستەفا بەگ) چوار کوڕی هەبوو، (موحەمەدو رەسوڵو سولەیمان و ئەحمەد)... میر موحەمەدی بە ئازاترو سیاسی ترو ئامادەتر دەزانی، هەر بۆیە خستیە جیٚی خۆی...[15].

بەم جۆرە, چوونە ناوەوەی باسەکان سەر بوردێکی دوورو درێژە, بە هێندەی ئەوەی کە دەمانەویٚ بە خێراتر لەو مەبەستە نێزیك ببینەوە کە نیازمانە.

هەتا ساڵی (١٧٣٠ز) شاری (دوین) پایتەختی میرنشینی سۆران بوو، پاشان لە ترسی هەڕەشەی بابانەکان گوازرایەوە بۆ (هەریر)، پاشتریش لەساڵی (١٧٨٧ز) دا گوازرایەوە بۆ (خەلیفان)[16]، پاش ئەویش گوازرایەوە بۆ شاری (رەواندوز)[17]..ئیتر لێرەدا جیٚگیربوو, هەتا فەوتانی میرنشینەکە بە پایتەخت مایەوە.

وتمان ساڵی (١٨١٣ز) میر موحەمەد کرایە میری سۆران [18].. هەر کە دەستی لە جڵەوی دەسەلاٚت گیربوو، گۆڕانکاری زۆرکرد، هەنگاوی خێرای دەنا، هیچ ترسی لە ئەنجامو پاشەڕۆژ نەبوو، چی بویستایە دەیکرد، بەڕێوەبەرانی ناو رەواندوزی گۆڕی، هەموو دەرەبەگو سەرەك هۆزو خێڵەکانی کۆکردەوەو یەکیخستن، پەیکەری نویٚی لەسەر دامەزراندن، خزمەکانی بەوە زویربوون، باوکی وتی: "دڵی کەس مەڕەنجێنە، میر مەرجی بۆ باوکی دانا کەدەست نەخاتە کاریەوەو، ناردیە دیٚی (هەودیان) هەتا مرد"...

سەربازەکانی کۆکردەوە، جارێکی تر ڕێکیخستنەوە، یەکەم لیٚدانی لەمامەکانی بوو، ساڵی (١٨١٥ز) (هەودیان) ی گرت و (تەمەرخان) ی مامی کوشت کە خۆی بەجیاو دوژمن بە میر محەمەد دادەنا، پاشان روویکردە (یەحیابەگ) ی مامیو ئەویشی کوشت[19] بەمە گرفتی ناوخۆیی نەما، ئەنجا پەیکەری نویٚی میرنشینەکەی دامەزراندەوە، (میرزا موحەمەد) ی کردە سەرۆکی نووسەران و, خەریکی نووسینەوەی مێژووی رووداوەکان بوو، قەلاٚو سەنگەری بەهێزی بەدەوری رەواندوزدا لیٚدا، سیٚ دەروازەی بۆ شار دامەزراند، دوو بورجی بەرزی بۆ پارێزگاری دەروازەکان دروستکرد، کۆمیتەیەکی جەنگی پێنج کەسەی پێکهێنا، میر خۆی سەرۆکی بوو، (رەسوڵ بەگ) ی برای کردە سەر پەرشتی گشتی جەنگی، (ئەحمەد بەگ) ی برای کردە فەرماندەی سوپا.

(وەستا رەجەب) ی کردە بەڕێوەبەری کارگەی تۆپ و جبەخانە، (خان گێڵدی) بەڕێوەبەری کارگەی خەنجەرو دارتاشی بوو، (وەستا برایمی ماویلی) کردە سەرۆکی وەستاکانی دروستکردنی قەلاٚو شوورەو سەنگەرو ڕێگاوبان،

---

(١٥) شەرەفنامە. ل٥٠٦.

(١٦) عەلی بەگ، میری سۆران پایتەختی گواستەوە بۆ خەلیفان.

(١٧) ئوغوز بەگ کوڕی عەلی بەگ، پایتەختی گواستەوە بۆ رواندوز.

(١٨) اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث. لونگریک، ترجمە جعفر خیاط. ص٣٤٢ بغداد١٩٦٨.

(١٩) کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. د. جلیلی جلیل. وەرگێڕ لەروسیەوە. د.کاوس قەفتان. ل١٣٨ بغداد ١٩٨٧

(مستەفا ئاغا) سەرۆكی بازرگانان بوو، دەستەیەكی شەش ئەندامی بەناوی (دەستەی سەرداران) دامەزراند، خۆی سەرۆكی بوو، كۆبوونەوەی هەفتانەی هەبوو، لەگرفتی مەردمی دەكۆڵیەوە، (ئەنجومەنی زانایان) و (ئەنجومەنی حەكیمان) ی دامەزراند بۆ داڕشتنەوەی یاسا[٢٠].

ئەم كارانە بویە جێی سەرنجی شارەزایانی ئەورووپی و عوسمانی و ئێرانی، چاویان تێبڕیبوو، حەوت جۆر (سكەو پارە) ی بەناوی خۆیەوە لێدا، لە وتاری هەینیدا وەك سەرۆكێكی سەربەخۆ ناودەبرا، سەرەتاو لەسەردەمی باوكیشیدا زانای ناوداری كورد لە ڕەواندوز, كە مامۆستای میر موحەمەد خۆیبوو, ناوی (ئیبن ئادەم) بوو, موفتی میرنشینەكەی بوو، لەبەر ئەوەی كە هەندێ بڕیاری میر موحەمەدو قەتڵو عامی بێبەزەییانەی مام و ئامۆزاو خزمان و, خەڵكی تر لە ژن و منداڵی كورد, كە لە گەڵ شەرعدا نەدەگونجا، ئیبن ئادەم لەفەتوا بۆ دانیان خۆی دەپاراست، ناكۆكی لە گەڵ میر محەمەددا بۆ دروستبوو، وازی هێنا، بەڵام ئیبن ئادەم یەكێك لە قوتابیە زیرەكەكانی خۆی كردە موفتی میرنشین بەناوی (محمد ئەفەندی شێخ سلێمانی)[٢١] كە بە (مەلای خەتێ) ناسراوە، بەڵام هەندێك دەڵێن (داود پاشا)ی والی بەغداد بۆی نارد, هەتا سوودی لێ ببینێ و بۆ بەرژەوەندی خۆی بەكاری بهێنێ[٢٢] , یان دەڵێن مەلای خەتێ پەروەردەی دەستی (داود پاشا) بوە [٢٣] هەندێكی تر دەڵێن مەلای خەتێ یەكێك بووە لە پیاوانی دەوڵەتی عوسمانی، ئەو تەنها پیاوێكی ئاینی نەبوە..[٢٤] یان دەڵێن كاتێ مەلای خەتێ گەیشتە رواندوز، هەندێ زانا شاریان چۆڵكرد, وەك زانای گەورە (محمدی كوڕی ئیبنی ئادەمی باڵەكی) [٢٥]. ئەمانە هەموو قسەو قسەڵۆكن, دوای دروست كردنی فتواكە بۆ مەلای خەتێ ئەم وتانەشیان دروست كرد..!!

(مەلای خەتێ) قوتابی دەستی ئیبنی ئادەم بووە، خۆی ئیجازەی مەلایەتی داوەتێ [٢٦] ئەی كەواتە بۆچی (ئیبن ئادەم) لە رەواندوز نەماو كۆچیكرد بۆ ناوچەی باڵەكایەتی ..؟ لەسەر ئەمە قسە زۆرە، هەندێك لە نەوەكانی (ئیبن ئادەم) دەڵێن (ئادەم) پیر بووبوو تاقەتی نەمابوو، ئەوجا ئیزنی لە میری رواندوز خواستو گەڕایەوە بۆ باڵەكان و لە گوندی (دێلزە) دامەزراو دانیشت[٢٧]، بەڵام هەندێ لەمێژوونووسانی شارەزا ئەڵێن هۆی رۆیشتنی (ئیبن ئادەم) ناكۆكییەك بوو لە نێوان (ئیبن ئادەم) و میری رەواندوز، ئەوجا ناچار لە رەواندوز باریكردو چووەوە گوندەكەی خۆی (گوندی رۆست)، پاشان لەوێش باریكردوو چووە دێی (دێلزە).

ئەم گوتنە لە ڕاستیەوە نزیكترە، چونكە (ئیبن ئادەم) لە كتێبی خۆی بە ناوی (سلسلة الذهب) پەنجەی درێژكردوە بۆ ئەو ناكۆكیەی نێوان خۆی و میری رەواندوز, كە ئەو فەرمانی پێكردوە بچێ لە گوندی خۆی (رۆست) دابنیشێ[٢٨].

(ئیبن ئادەم) سەفەرو وەغەری زۆری كردوە، ساڵی ١١٩٢ ی كۆچی چوەتە شاری (مهابات) بۆ فێربوونی زمانی فارسی، پاشان لە (مهابات) ەوە گەڕاوەتەوە بۆ (رەواندوز), لە سەردەمی میر موحەمەدداو سەرگەرمی دەرس وتنەوەو كتێب دانان بووە، پاشان گەڕاوەتەوە گوندی (رۆست) لەناوچەی (باڵەك)، لە (رەواندوز) لای (میر موحەمەد) دامەزراو بوە مەلاو زانای میری سۆران ..میریش دەرسخانەو مزگەوتێكی بۆ دروستكرد لە (قەڵاتیلوكان) لە دەرەوەی شوورەی

---

[٢٠] گۆڤاری كاروان ژمارە (٨) خولی راپەڕین ١٩٩٣ ل٦ –١٢ ئەحمەد باوەڕ .

[٢١] مجلة الحكم الذاتي . العدد (٤) السنة السابعة . زبير بلال اسماعيل . محمد الخطي ونهاية الأمارة السورانية.

[٢٢] گۆڤاری كاروان ژمارە ٥٣ . بەشی دووەم، عبدالفتاح عەلی یەحیا.

[٢٣] تأريخ العراق بين احتلالين، ج٧ ص٣٣، عباس العزاوي.

[٢٤] گۆڤاری كاروان ژمارە ٥٣.

[٢٥] هەمان سەرچاوە ل ١٥١.

[٢٦] بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز. ممدوح مزوری، ل٤٩ هەولێر ١٩٩٨ .

[٢٧] هەمان سەرچاوە ل٦٣.

[٢٨] گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد. بەرگی (٥) ل ٤٦٧ .

کۆنی رواندوز[٢٩] (ئیبن ئادەم) مرۆڤێکی هەق و رەق بووەو, رۆحێکی قەومیی زۆر بەهێزی هەبووە، دۆستی مرۆڤی هەژارو, هەوەسی بە مرۆڤی زۆردار نەهاتووە، لەبەرئەوە میرو ئاغاو بەگەکان هەوەسیان بە (ئیبن ئادەم) نەهاتووەو، هەر لەبەر ئەوەش بوە (ئیبن ئادەم) هەمیشە لە بارکردندا بووە، لە هیچ شوێن و ولاتێك جێگیر نەبووە، هەروەها (ئیبن ئادەم) دژی کۆلکەشێخان بووە, هەمیشە لە گەڵیان لە ململانێ و شەڕی بووەو, (شێخی بەردە کوڕە) ی کوشتوە, سەبارەت بەکاری ناپەسەندو بێشەرعی[٣٠].

(مەلا سەعیدی کوڕی مەلاوەیس) کوڕە زازای ئیبن ئادەم, لە سەردانێکدا بۆ ماڵیان, باسیکرد کە (ئیبن ئادەم) ی باپیری زۆر توندو دژ بەکاری ناشەرعی بووە، ئەگەر بیبیستایە کەسێك بەسەر ئیسلامەوە مشەخۆرە, یان بیدعەیەکی خراپی داهێناوە، بەخۆی و فەقێکانەوە بۆی چووەو خراپی پێکردوە[٣١]..ئەمە ئەوە دەردەخات کە مەلای خەتێ هیچ دژایەتیەکی زانایانی رەواندوزی نەکردوە, بەڵکو یەك رایان بوە, وەك هەندێك بەبێ سەرچاوەو, بۆ مەبەستێك باس و خواسی ئەو کەسایەتیە دەشێوێنن و, هەر لە خۆیانەوە خەڵکانێك ناشرین دەکەن..!!

(مەلای خەتێ) هەموو تەمەنی لە دژایەتی دەوڵەتی عوسمانی دا بەخت کردبوو، چ لە ناوچەی سۆران کە لای (ئیبن ئادەم) و (ئەبوبەکر ئەمیر روستەمی) فەقێ بوە، هەموو زانایانی کوردی ئەو کاتە دژ بەستەمی عوسمانی بوون، پاشانیش کە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا دەچێتە (بەغداد) بۆ خوێندن و وانە وتنەوە, لە بەغداد بە هۆی توانایی خۆیەوە, بوو بوویە کەسایەتیەکی ناوداری بە غداد و عێراق, کەسایەتیەکی کاریگەری هەبوو بە هۆی لێهاتوویی و زیرەکی و زانیاریە زۆرەکانی، والی رێزی زۆری لێ دەگرت, لە خۆی نێزیك کردەوە، وەك عەباس عەزاوی دەڵێ: "مەلای خەتێ نامەیەکی پێشکەش بە (داود پاشا) کردبوو لە زانستەکانی ئیلاهیدا...لەو کاتانەدا زانایەکی زۆری کورد لە بەغداد کۆبوونەوە, بە هۆی قوتابخانە ناودارەکەی شێخ عەبدولقادری گەیلانیەوە، (داود پاشا) پێش ئەوەی ببێتە والی بەغداد قوتابی بووە لە قوتابخانەی گەیلانی, هەر لەو کاتەوە زۆربەی زانا کوردەکانی ناسیوەو, دۆستایەتی و خۆشەویستیان بووە، کاتێکیش کە دەبێتە والی بەغداد, ئەو دۆستانە لە خۆی نێزیك دەکاتەوەو رێزیان دەگرێ و یاریدەی زۆریان دەداو کار ئاسانیان بۆ دەکات و باری گوزەرانیان خۆش دەکات، هەتا کاری زانستی و ئاینیان بە ئاسانی بۆ بکرێ...لە بەرئەوە (داود پاشا) لە باتی ئەوەی کاتەکانی بەگۆرانی و نوکتەو رابواردنەوە بەخت بکات، هەمیشە دیوەخانی گەرم بووە بە کۆڕی زاناو زانست گۆڕینەوە، لەو لاشەوە میرنشینە کوردەکان و هەرێمی بەغداد, کە زۆر جار سەر بەخۆ بووە و, کوردو بەغداد هەمیشە دوژمنی دەوڵەتی عوسمانی بوون, زۆر جار بەرژەوەندیان لە دژی عوسمانی یەکی دەگرتەوە, بەلأم خەڵکی دێن ئەم بەرژەوەندیە کە لە سەردەمێکی دوور لەم سەردەمەی ئێمەدا کراوە, ئەم پەیوەندییە دەبەنەوە بۆ شتی خراپ و, لێکدانەوەی نابەجێ و, هەرچی فیتنەیەك لە ناوچەکەدا روویدابێ دەیخەنە ملی زانا ئاینیەکان... کە بە مەرجێ داود پاشا, یەکەم دوژمنی سەر سەختی عوسمانیەکان بووەو, لە گەڵ میر موحەمەدی رواندوز دا دۆست دەبن, رەنگە بە پێچەوانەوە مەلای خەتێ هەوێنی ئەو یاریدەو دۆستایەتیە بوبێت...

بەو جۆرە وەکو هەموو کارە بەڕێوە بردنەکانی تر، مەلای خەتێ دەزگای فتوای میرنشینەکەی بەدەست بووە، جگە لەوە ـــ بە ناوـــ راوێژکاری (میر) بووە، کە دەبێ لە کاروبارەکاندا پرس و رای پێکرا بێت..!! بەلأم لە مێژوودا نیە جارێك پرسی پێکردبێت, چونکە (میر موحەمەد) چەندین دەزگاو دەستەو مەڵبەندی بەڕێوەبردنی جۆراو جۆری بوە, رەنگە مەلای خەتێ لە چەند دەزگایەکدا ئەندام بووبێ...جگە لەوانە میر موحەمەد قسە هەر قسەی خۆی بووە، بۆ زیاتر بەرچاو ڕۆشنی دەبێ پرس و رای زۆری بەدەزگاکان کردبێ، بەلأم هەر ئەوەی دەکرد کە خۆی نیەتی لێهێنابوو، هەرچی

---

[٢٩] بنەمالأنی بەناوبانگی رواندز. ل ٦٢.

[٣٠] هەمان سەرچاوە. ل ٥٨ . ٦٠

[٣١] لەسەردانێکماندا ساڵی ١٩٩٥ دەستەی بالأی کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی کوردستان بۆ ناوچەی سۆران سەرمان لەچەند ئەدیب و رۆشنبیرو زانای ناوچەکەدا کەمامۆستا مەلا سەعیدی رەحمەتیش یەکێکبوو لەوانە، کەچەند دەستنووسێکی ئیبن ئادەمی پێ نیشاندایین و باسی زۆری ئەو زانا ناودارەی کوردی بۆ کردین و قسەکانیانم تۆمار کرد.

لە بەرژەوەندی خۆی بوایە, داوای دەکرد بە شەرعی خوا فتوای موفتی بۆ دەستەبەر بکرێت، لە بەر توندوتیژی بەرامبەر بە خەڵك, ناوچەکەی لە هەموو ناوچەکانی دی عێراق و عوسمانی هێمن و ئارامتر بوو، سوپایەکی مۆدێرن و زۆر پڕچەکی هەبوو، لە هێزی میرنشینێکی نە دەکرد، وەك بڵێی نیازی گەورەتری پێی هەبوو، تەنها هێزی تایبەتی پاراستنی خۆی, (سێهەزار) چەکدار بوو، ژمارەی هەموو سوپاکەی (پەنجا) هەزار دەبوو، زیاتر لە نیوەیان مانگانەیان هەبوو[٣٢]، پەلاماری دێی (برا دۆستی) داو ژن و منداڵی کوشتن، (قەڵای ئەڵۆس) ی گرت و گەورەو بچووکی خەڵکەکەی لە ناوبردن، پەلاماری (مەرگەوەڕ و شنۆ) ی داو گرتی، دراوسێکانی ترسان، بە جۆرێك (هەریر و خۆشناوەتی) خۆیان دابەدەستەوە، ناوچەی (زرێبار) ناچار بون بێ شەڕ گیرا، بە سەعاتێك (هەولێر) ی گرت[٣٣].

بۆ پەیداکردنی خوارەمەنی پەلاماری دەشتەکانی (ئاڵتوون کۆپری) دا کە بە گەنم بە ناوبانگ بوو، پەلاماری هۆزە عەرەبەکانی (جەباری) و (تائی) داو شێخەکەیانی گرت، هەوای گرتنی (کەرکوك) دابووی لە کەللەی، بەڵام چونکە (ئێران) هێرشی هێنابوویە سەر (سلێمانی) وازی هێنا، مشتی خۆش کردبوو لە میرنشینەکانی (بادینان و هەکاری و بۆتان و یەزیدیان)، بەڵام نەیدەزانی چ هەلێك بقۆسێتەوە بۆ پەلاماردان و خستنە ژێر باری خۆی، بەڵام ئەوەی بۆ بیانوو بگەڕێ زۆر زوو دەستی دەکەوێت، بە تایبەت کە (عوسمانی) یەکان تەواو لاواز بوو بوون، لە ناوچەکاندا نرخیان نەمابوو، لە زۆر جێگە پاشەکشەیان کردبوو، جگە لەوە (موحەمەد عەلی پاشای میسر) جەنگێکی لە کۆڵ عوسمانیەکان کردبوویەوەو داوای پاداشتی لە (ئەستەمبوڵ) و (بابی عالی) دەکرد، ئەویش شتێکی کەمی دایە کە دورگەی (کریت) بوو، (موحەمەد علی) رازی نەبوو، دەیگوت دەبێ (وڵاتی شام) م بدەیتێ، (ئاستانە) نەیدا، ئەویش پەلاماری (شام) ی داو گرتی و نامەی بۆ (میر محمد میری سۆران) نووسی کە ئەویش هەوڵ بدات بەشی خۆی پچڕێ و, کیانێکی کوردی دروست بکات، ئەمانە هەموو لە لایەك و بیانووی وا گرنگ دروست ناکات ئەو مجازەفە خەتەرناکە ئەنجام بدات، مادام میرەکانی (بادینان و هەکاری) رازی نەبن و یاریدەی نەدەن...(داود پاشا) والی بەغدادیش ئەم بیرکردنەوانەی پێ خۆشبوو، ئەویش خۆی لەو پرۆژەیەدا گرێ دابوو, کە هەرسێ لا لە سەری بوون کە (میسرو شام) و (میر محمەدی سۆران) و بەغداد پێکەوە کارێك بکەن و خۆیان لە دەوڵەتی عوسمانی جوێ بکەنەوە...!!!!

پەلاماری میرنشینەکانی بادینان و یەزیدیان و هەکاری

ئەو سەرکەوتنە سەرەتاییانە میر محمدی لەخۆ بایی کرد، دەستیکردە زیاتر خۆسازدان و پێکهێنانی جبەخانە، بۆ پێشخستنی تۆپخانە وەستایەکی لە شاری (ورمێ)وە هێنا ناوی (خان گیڵدی) بوو، ناوچەیەکی پڕ ئاسنی گرت و گواستیەوە رەواندوز و لوولە تۆپی دادەڕشت و گوللە تۆپی بۆ دروست دەکرد، ساڵی (١٨٢٤ز) لە (گەرەکی کاوکۆڵان) لە (رەواندوز) کارگەی شیرو تیرو خەنجەرو تفەنگ و لوولە تۆپ و زێڕینگەری و دارتاشی و ڕەوڕەوەی تۆپی دامەزراند[٣٤]، سەربازو پۆلیس و پاسەوان هەریەکە شێوازی جۆری بەرگی لە بەرکردنیان جیاوازبوو، ساڵی (١٨٢٦ز) (بانگی ئازادی) بڵندکرد، جاڕی سەربەخۆیی لێدا، کەهەر لە زووەوە خولیای سەربەخۆیی لە سەردابوو[٣٥]، خۆی ناونا (ئەمیر مەنسور)، دەوڵەتی عوسمانی و ئێران لێی ترسان، سوڵتانی عوسمانی روتبەی (میری میران) ی پێ بەخشی، ئێرانیش دانی نا بە سەربەخۆیی میرنشینەکەیدا[٣٦]، بەڵام لە ژێرەوە بابان و ئێران لە دژی (میر محمدو داود پاشای) والی بەغداد ڕێکەوتن

---

[٣٢] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٥٨.

[٣٣] بابان سۆران بۆتان. دکتۆر کاوس قەفتان. ل ٤٥ بغداد ١٩٨٥.

[٣٤] مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل ٤٨

[٣٥] مێژووی نەتەوەی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ساڵح قەفتان. ل ٢٩٨ بغداد. ١٩٦٩.

[٣٦] بابان سۆران بۆتان. دکتۆر کاوس قەفتان. ل٥١.

[٣٧]، داود پاشا ئەو سەركەوتنانەی میر محمدی پێخۆش بوو, دەستەو دیاریشی بۆ ناردو نازناوی (پاشا)ی پێبەخشی[٣٨] (خانی موكریو خانی چاری (چهری)و خانی هەكاری) یەك لە دوای یەك پیرۆزنامەیان بۆ هەنارد، (والی موسڵ) كەوتە ترسەوە[٣٩].

ئەم هەموو پیرۆزبایيو دڵخۆش كردنانە بەلای خۆیەوە میر محمد دڵخۆش بكاتو, وەك (بەغدادو موسڵو بابانو بادینان) خۆشبەختی بۆ گەلەكەی دابین بكاتو باروذۆخی باشتریان بۆساز بكات، بەڵام زیاتر لە خۆی بایيدەبوو، هێزەكەی لا گەورە دەبوو، چاوی لە فراوانبوونی زیاتر بوو، بە تایبەت میرنشینی دەوڵەمەندی بۆتانو بادینانو هەكاریو یەزیدیان, كە هەر چواریان میرو میرنشینی كورد بوون, ئەو لە باتی ئەوەی بیان هێنێتە ناو هاوپەیمانیەكەی خۆی بەغدادوە دژی عوسمانی, كەچی دەیویست بە هەر شێوازێك بووە دەبیٚ بیانگاتیٚ...

لەم كاتانەدا رووداوێك روویداو هەلێكی بۆ هاتە پێش, لە نێوان یەزیدیەكانو (خێڵی مزروی) ناومیرنشینی بادینانداڕوداوێك روویدا ... زیاتر لە چوار سەد ساڵ بوو, كێشەی نێوان یەزیدیەكانو میرنشینە كوردیەكانی تری ئەو ناوە بەردەوام بوە، چەندین جار داویانە بە یەكدا, خوێنی زۆری لیٚ كەوتوەتەوە, ئەمە جگە لەو كێشانەی كە یەزدیەكان هەیانبوو لە گەڵ هەرێمی موسڵو بەغدادو دەوڵەتی عوسمانیدا، چونكە یەزیدی كەمینەیەكی غەیرە دینی ئەو ناوچەیە بوون, بۆ پاراستنی خۆیانو بەرژەوەندی كاروباریان, هەر جارە دەیاندایە پاڵ لایەك دژ بە لاكەی تر، لەبەر ئەو ژیانە دوو فاقیەی كە بە درێژایی مێژوو دەیان گوزەراند, چەندین جار تووشی گرفت بوونو, شەڕی نارەوایان بۆ خۆیان حەلاڵ كردوە، بەتایبەت كە هێزەكانی ناوچەكەش دەیانزانی ئاسان بە دەستەوە دێن, بەكاریان دەهێنان[٤٠] وایان دەكرد كە چەندین جار زانا بەرزو موفتیەكانی میرنشینە كوردەكانیان، یان (شێخ الاسلام)ی ناوچە كوردیەكانیان والێكردوە, كە فتوای جەنگیان لە دژ دەربكەنو, شەڕی قورسی لیٚ بكەوێتەوە، هەر وەكو فتواكانی (شێخ الاسلام ئەبو سعودی عەمادی ٨٩٦ ـــ ٩٨٢ كۆچی)، (فتوای شێخ عەبدوڵای مودەڕسی ربكی ١٠٦٠ ـــ ١١٥٩ كۆچی) و (مەلا حەسەنی شیفكی) كە لە هەموو فتواكان زیاتر خەڵكی هاندەدا لە دژی یەزیدیان...بە جۆرێك كە رێگەی دابەزینیان بۆ دەشتەكانیان لێدەگرتن و دێهاتیان تالاّن دەكردنو جارێكیان گۆڕی (شێخ عودەی) یان دەرهێناو بۆماوەی نۆ مانگ رێگەی زیارەتیان لێگرتن[٤١].

تازەترین لێدانی یەزیدیان ئەو هێرشە سەختە بوو كە میر محمدی رەواندوزی بە هەلو بیانوویەك كردیە سەریانو نزیكەی سەد هەزاری لیٚ لە ناوبردن ...!!

دەبیٚ هۆی قەتڵ و عامی یەزیدیان چی بووبیٚ..؟ چ ركێك ئەوكارەی كردبیٚ...؟

بەرای من, سیٚ هۆ كاریگەریان هەبوو لە سەر میر محمد, كە ئەوەندە خێراو توندو شێتگیرانە ئەو پەلامارانە بدات كە هیچ پێویستی بەو سەختگیریەش نە دەكرد...

یەكەم: رووداوێكی مێژوویی كۆنە, وەكو پێشتر وتم هێزە ناوچەییەكان بەكاریان دەهێنا، ئەوەبوو كاتێك (میر عیزەدین شێر) دەبێتە میری سۆران، لە ساڵی (١٥٣٤ز) دا سوڵتانی عوسمانی (سلێمانی قانونی) دوای گرتنی بەغداد دێتە هەولێر، میر عیزەدین پێشوازی گەرمی لێدەكات، بەڵام سوڵتان دەیكوژێتو هەولێرو میرنشینی سۆران دەداتە دەستی میری یەزیدیان (میر حوسەین بەگی داسنەیی یەزیدی))، مەبەستی سوڵتان ئەوەیە تۆوی فیتنە لە نێو كوردانا بەدوو رێبازی جیا بنێتەوە، ئەمە ماوەیەك دەخایەنێت, لە ناوچەی سۆران (میر سەیفەدینی كوری میر حسین كوری پیر بداغی سۆرانی) دەسەلاّت پەیدادەكاتو چەند شەڕێكی قورس لە گەڵ داسنەییە یەزیدیەكان دەكات, راویان دەنیٚو

[٣٧] تأريخ العراق الحديث . دكتور عبدالعزيز نوار . ص١٣٢، قاهيرة ١٩٦٨ .

[٣٨] مێژووی گەلی كورد لەكۆنەوە تا ئەمرۆ . ل ٢٩٨ .

[٣٩] كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . ل ١٥٤ .

[٤٠] اليزيدية . صديق دملوجي . ص٤٣٤ .

[٤١] امارة بهديذان . صديق الدملوجي . ص٤١. الموصل ١٩٥٢ .

هەولێریان لێ پاك دەکاتەوە، بەڵام سوڵتانی عوسمانی بە فێڵ (میر سەیفەدین) بانگ دەکاتە ئاستانە (ئەستەمبول) بۆ وتوێژو دەیکوژێت[٤٢].

دوای ئەمە چەند شەڕێکی تری نێوان سۆران و یەزیدیان روو دەدات, کە هەر چەند تاوان هی عوسمانیەکان بووە، بەڵام دەبوایە یەزیدیەکانیش ژێر بونایە, بە ناوچەی دەوڵەمەندی خۆیان رازی بوونایەو, هەنگاوی وا گەورەیان نەنایە, کە ئەوان پێچەوانەی ئاینی ئیسلامیان هەیەو, هەمیشە ئەو هۆیە لە بەردەمدایە بۆ هەڵگیرساندنی شەڕی مەزهەب گەرایی ناوخۆی نێوان کوردان, کە هەمیشە ئاواتی ئێرانی سەفەوی و عوسمانیە تورکەکان بوە ...میر محمد (پاشا کوره) بۆ هەلێك دەگەڕا تۆڵەی باپیرانی لە یەزیدیان بکاتەوە ...

هۆی دووەم: ئەوە بوو کە میری سۆران (میر محمد) لەو پەڕی نەشئەی دەسەلاتو سوپادا بوو،هنگ و باسی خۆی بیستبوو, بەڕەوای نەدەبینی جگە خۆی, میرێکی تر لە ناوچەکەدا دەسەلاتی هەبێ‌و, هەلی رۆژگاریش ئەوەی دەخواست کە بە کەیفی خۆی پەل بلاوبکاتەوەو, ترسی هیچ لایەکی نەبێت و, تەراتێن بە سۆپا تازە نەفەسەکەیەوە بکات.

هۆی سێیەم : بریتی‌یە لەو هەلەی کەمیر بۆی دەگەڕاو زۆر ئاسان چنگی کەوت، ئەویش بەم جۆرە بوو: مزوریەکان خێڵێکی دامەزراوو خاوەن زانای بەرزو کەسایەتی چاکە خواز بوون لەمیرنشینی بادیناندا، میرە بادینیەکان رێزی زۆریان لێدەگرتن‌و زۆرجار فرمانی گەورەیان لە ئەستۆ دادەنان، بەڵام دوا میرەکانی بادینان, کە هەمیشە خۆیان بە شتی پڕو پووچ‌و بێ‌نرخەوە خەریك دەکردو, لە رێچکەی پێشینانیان لایاندابوو، نرخی موزریەکانیشیان نەدەزانی‌و زۆرجار دەیانویست لە کەسایەتیان کەم بکەنەوەو, دەترسان خەڵکی زیاتر مەیلیان بداتی‌و, دەسەلاتیان زیاد بکات و, رێ لە دوا میرەکانی بادینان بگرن، لەبەر ئەو لادانەی میرە بادینیەکان کە هەمیشە خەریکی خۆشی خۆیان‌و رابواردن بوون، مزورەکان گوێڕایەڵیان نەدەکردن، چونکە هەستیان کردبوو لە باتی ئەوەی مەیل بە کەسایتیەکانی ناو میرنشینی بادینان بدەن، ژێر بەژێر رێکەوتن‌و کاری نهێنیان لە گەڵ یەزیدیەکان دەکرد، رەنگە ئەو رێکەوتنە لە ترسی مزوریەکان بووبێت، هەر بۆیە نێوانی مزوریەکان‌و یەزیدیەکان تەواو ئاڵۆز بوو، میرە بادینیەکان لەو کارەدا پشتگیری میرە یەزیدیەکان بوون، کە لەوەدابوو بتەقێتەوە، یەزیدیەکان هەمیشە لە بۆسەدابوون کە دەستێك بهێنن بەمزوریەکانداو, دڵی میرانی بادینی پێخۆش بکەن، بەڵام سەرەك هۆزی مزوری هەستی دەکرد کە ئەمە وا بڕوات کاری خراپی لێدەکەوێتەوە، بۆیە لە دڵەوە حەزی دەکرد ئەو ناکۆکیە یەکلا بکاتەوە، (سدیق دەمەلوجی) نوسەر باسەکە بەجۆرێك دەهێنێتەوە..[٤٣] دەیەوێ بڵێ کە میری یەزیدیان داوای رێکەوتنی کردوە، بەڵام راستیەکەی بەم جۆرەیە:

لە نێوان (عەلی ئاغای باڵەتی) سەرۆکی هۆزی مزوریان‌و (عەلی بەگ) ئەمیری یەزیدیان دوژمنایەتی هەبوو، (ئیسماعیل بەگ) حاکمی عەقرە (ئاکرێ) بەوەیزانی، کەوتە نێوانیان‌و رێکیخستن، لە گەڵ (عەلی بەگ) ی یەزیدی چوو بۆ لای (عەلی ئاغای باڵەتی مزوری)و دانیشتنێکی خۆشیان ئەنجامدا، ئەنجا داوای لە (عەلی ئاغای مزوری) کرد کە لە هەلێکدا وەڵامی سەردانەکەی بداتەوەو, بچێت بۆ لای (عەلی بەگی ئەمیری یەزیدیان)، ئەویش رازی بوو..[٤٤]

عەلی بەگی یەزیدی لە ئاهەنگی منداڵەکەیدا زۆر کەسی دەعوەت کردبوو، دەعوەتنامەشی نارد بۆ (عەلی ئاغای باڵەتی مزوری) کە بەشداری ئەو ئاهەنگە بکات لە شارۆچکەی (باعزەرە) ..عەلی ئاغای باڵەتیش بەدڵخۆشیەوەو بۆ ئاوکردن بە ئاگردا کەسی وای لە گەڵ خۆی نەبرد, جگە (٣) کەس لە نزیکەکانی‌و لەو ئاهەنگەی یەزیدیاندا بەشداری کرد[٤٥].

---

[٤٢] مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل٩. شەرەفنامە. پەراوێز. ل ٤٩٢

[٤٣] امارە بهدینان ل ٤٣

[٤٤] الاکراد فی بهدینان ..انور المائی. الطبعة الثانیة .ص١٤٧، ١٩٩٩ دهۆك

[٤٥] امارە بهدینان. ل٤٤

ئەمیری بادینان ئەو ریّکەوتن و سەردانانەی پیّناخۆش دەبیّ, وا گومان دەبات, ئەگەر ئەو دوو سەرۆکە ریّك بکەون, جیّ پیّی میرانی بادینان لەق دەبیّ و, ناتوانن بە کەیفی خۆیان پیّ رابکیّشن، هەر بۆیە (سەعید پاشا) میری بادینان قەناعەتی بە ئەمیری یەزیدیان کرد, کە بە نهیّنی (عەلی ئاغای مزوری) بکوژیّ، هەر شەو لە مالّی ئەمیری یەزیدیان کوژرا[٤٦] ئەمیری یەزیدیان چل پیاوی لە ناودارانی یەزیدیان کۆکردەوە, هەموو پیّکەوە (عەلی ئاغای مزوری)و هاوریّکانیان کوشت, هەتا خویّنەکەی دابەش ببیّ و کەس خۆی لە ئەنجامەکەی نەدزیّتەوە ... سدیق دەمەلۆجی دەلّیّ:

بەوە میری یەزیدیان, لاپەرەیەکی سەر شۆری و عاری بۆ خۆی و هۆزەکەی لە خیانەت تۆمار کرد، لە ناوچوون و خویّن رشتنیّکی بۆ خیّلّەکەی حەلاّل کرد، کە قورس بوو مرۆڤ بتوانیّ ئەنجامەکەی دیاری بکات, یەزیدیان وەك دورگەیەکی بچوك, لە ناو دەریایەکی بیّپەی لە موسولّماناندا دەژیان, گەر موسولّمانان خراپ بونایە ئەوان نەیان دەتوانی هەتا ئەمرۆ بەو ئازادیە بمیّننەوە, دەبوو هیّندەی سنوری خۆیان پیّیان رابکیّشایە, نەك بە دەست ئەملاو ئەولاوە گەمەیان پیّ بکریّت, دەبوو تیّبگەیشتنایە, کە ئەو وەعدو پەیمانانەی کە پیّیان دەدرا لە بەر خۆشەویستیان نەبوو, بەلّکو بۆ ئەوەبوو لە گەلّ برا کوردەکانیان بە شەریان بدەن, بەلاّم مەخابن..

(مەلا یەحیای مزوری) کە یەکیّك بوو لە رۆشنبیرو دانشمەندە مەزنەکانی سەردەمی خۆی، خاوەنی ئیرادەیەکی ئاسنین بوو، مەزنترین زانایانی چەرخی خۆی بوو، تیّکەلّی میرو دەسەلاّتدارانی ناوچەکەی کرد بوو، برازای (عەلی ئاغای مزوری بالّەتی) بوو، بە کوژرانی مامی و (سنجان ئاغا) ی کوری بە دەستی یەزیدیان، دنیای لە بەرچاو رەش بوو، شۆرشیّك لە دلّیدا تاوی سەند، ویستی تۆلّە بکاتەوە، هەموو مزوریەکانی تاوداو خۆیان چەکدارکرد، بەلاّم حەزی کرد بە شیّوەی رەسمی و لە سنووری میرنشینی بادینان‌دا تۆلّە بکاتەوە، چوو بۆلای (سەعید پاشا) ی میری بادینان و داوای تۆلّە سەندنەوەی کرد، بەلاّم ئەمیر لۆمەی کردو وتی: چۆن مامت بروای کردوەو خۆی خستە دەستی ئەمیری یەزیدیان هەتا بەو دەردە چوو، مەلا یەحیا هەستیکرد کە میر ئەو کۆس کەوتن و کوژرانەی پیّناخۆش نییە..ئەنجا مەلا یەحیا چوو بۆ لای (ئیسماعیل پاشا) ی حاکمی عەقرەو داوای راو بۆچوون و تۆلّەسەندنەوەی کرد، لای ئەویش هیچ پشتگیری و پەیمانیّکی چنگ نەکەوت، هەستیکرد کە رەنگە ئەو داوە دەستی هەموو میرەکانی بادینانی تیّدا بیّت...لەم کاتە نارەحەتەدا هەوالّی بیست, کە یەکیّك لە خادمەکانی (سەعید پاشا) میری بادینان تەعدای لە (مەلا عبدولرەحمانی کوری مەلا یەحیای مزوری) کردووەو پاشان کوشتوویەتی، مەلا یەحیا بەمەدا زانی کە ئەمە پلانیّکە بۆ سووك و ریسواکردنی مزوریەکان بەسەرۆك و ئیمام و هۆزەکەیانەوە، لە بەرئەوە وتی: دەبیّ تۆلّە لە میری بادینان و میرانی یەزیدیان پیّکەوە بکریّتەوە، چونکە ناتوانن کاروباری خەلّکی بەریّوەبەرن و دەستیان لە گەلّ دوژمنانی ئاین تیّکەلّ کردوە...

مەلا یەحیا کە بەرزترین زانای ئەو کاتەی کوردستان بوو، لە عیّراقیشدا ویّنەی کەم بوو، کە سایەتیەکی ناسراوبوو، هاوریّی داود پاشا والی بەغداد بوو، کاتی خۆی پیّکەوە قوتابی بوون لە بەغداد، داود پاشا زۆر گرنگی دەدا بە شویّنی ئاین و پیاوانی ئاین، کەس نەبووە ئەوەندەی ئەو مزگەوت و قوتابخانەی ئاینی لە عیّراقدا کردبیّتەوە, ئەوەندەی ئەو دەست بلاّو بیّ بۆ خزمەتی زانایان وپیاوی ئاینی و کەسایەتیە سۆفیەکان[٤٧] (بیطار) کە هاوچەرخی داود پاشا بووە ئەو قسە دەسەلمیّنیّت و دەلّیّ: "داود پاشا دیاری زۆری دەبەخشی و دەستبلاّو بوو، کە دەسەلاّتی گرتە دەست, خەلّکیّکی زۆر لە شیّخ و زانایان و ناوداران دەهاتنە لای، چونکە ئەو نرخی دەزانین و زانیاریەکانی بە خەلّك دەناساندن, زۆر بەرز سەیری دەکردن و نیعمەتی بە سەردا دەرژاندن.."[٤٨] داود پاشا خۆی پیاویّکی ئاینیی ریّك و

---

[٤٦] الاکراد فی بهدینان. ل ١٤٨.

[٤٧] گۆڤاری کاروان ژمارە. (٥٢) ١٩٨٧، عبدالفتاح علی یەحیا.

[٤٨] کاروان (٥٢) ئەویش لە حلیة البشر فی تأریخ القرن الثالث عشر. شیَخ عبدالرزاق بیطار

پێك بووه[٤٩].

دكتۆر عبدالعزیز نوار دەڵێ: "داود پاشا زانایەكی زۆری لە دەور كۆبووبووەوە بەتایبەت لە كوردەكان ..پارەو پولێكی زۆری بەدیاری دەدا بە كوردەكانی سەردەمی خۆی[٥٠] وه (٣٠) سی هەزار قەرزی (مەولانا خالیدی نەخشبەندی) دایەوە[٥١]...

زۆر كەس ئەو یارمەتی و گوێ دانە زاناو پیاوە ئاینیانە, بۆ هۆی سیاسی دەگێرنەوە، كە گوایە داود پاشا بەكاری هێناون بۆ پڕوپاگەندەی خۆی و بەهێزكردنی دەسەڵاتی لە ناوچەكەدا..

مەلا یەحیای مزوری كە لە ئەمیرەكانی بادینان نائومێد بوو، روویكردە بەغداد بۆ لای هاوڕێی دێرینو خۆشەویستی, كە یاریدەی بدات, تۆڵەی ئەو ستەمە لە یەزیدیانو میرە بادینیەكان بكاتەوە... (داود پاشا) ش رێزی زۆری لێگرتو نامەیەكی پێدا نارد بۆ (میر محمد) ی رواندوز كە ئەو تۆڵەی بۆ بكاتەوە، چونكە ئەو كاتە رێكەوتنێك هەبوو لە نێوان (میر محمدی رواندوز) و (محمد عەلی پاشای میسر) و (داود پاشای بەغدا) كە پێكەوە یاریدەی یەكتر بدەن بۆ زیاتر سەربەخۆ بوون و, بەرەیەكیان دروست كرد لە دژی دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانو ئەوانەی لە گەڵیاندان ... (مەلا یەحیای مزوری) نامەی هەڵگرتو نەوەستا هەتا لای (میر محمد)، پاشا كوڕەی رواندوز (میر محمد) رێزێكی زۆری لێگرتو لە داواكەی كۆڵیەوە، ئەمە ئەو هەلەبوو كە میر محمد دەمێك بوو لە دووی دەگەڕا, هەتا داواكانی ناو ناخی خۆی لە فراوان كردنی سنوورو رسواكردنی میرەكانی تر لە كوردستاندا تیا بێنێتە دی... لەم كاتانەدا كە ئەمان لە رێكەوتنو ئامادەكردنی سوپاو نەخشەداناندابوون، (موسا بەگ) برای (سەعید پاشا میری بادینان) بە شوێن مەلا یەحیادا هات كە پێكەوە نەخشەیەك دابڕێژن دژی براكەی وبادینان، (موسا بەگ) دژی براكەی بوو، ناكۆكیان هەبوو لە سەر دەسەلات، چونكە نزیك بە ساڵی (١٨٢٥ز) سەعید پاشاو (ئیسماعیل) ی برای هێرشیان كردە سەر (موسا بەگو میران بەگی برایان) و هەردوكیان راونانو لە ناوچەی بادینان دەریان كردن... (موسا بەگ) ئەو هەلەی لە كیس نەداو دوا بە دوای (مەلا یەحیای مزوری) كە بەقسەی (ئەنوەر مائی) نووسەر (تاكە زانای مەزنی عێراقو ئیمامی سەردەمی خۆی بووه)[٥٢] خۆی گەیاندە رواندوز، میر محمد سوپاو جبەخانەی چاكی بۆ ئامادەكردن، كە دەڵێن زیاتر لە (٦٠) هەزار سەربازی پڕ بە چەكو تۆپ و تۆكمە بووه، میر محمد داوای فتوای كرد، هەندێك دەڵێن (مەلای خەتێ) فتوای جێبەجێ كردنی ئەو هێرشەی نەدا، چونكە تاوانی بادینانەكانی لا ئاشكرا نەبوو، هەندێكی دی دەڵێن، چونكە مەلا یەحیا زاناتر و ناودارتر بووه, پێویستی بە مەلای خەتێ نەبووه, هەرخۆی فتوای داوە، فتواكە بەم جۆرە بووه، یەكەم جار هێرش بكاتە سەر یەزیدیەكان لە سەر ئەو خیانەتو ستەمكاریەیان، لەوێدا ئەمیرەكانی بادینان ئەوە قبوڵ ناكەنو دێنە یاریدەی یەزیدیان، ئەوجا شەڕی بادینانیش حەڵاڵ دەبێ، چونكە یاریدەی كافر دەدەن[٥٣]..

میر محمد زۆر دڵخۆش بوو بەم فتوایە، چونكە لە هەلێكی واو پشتگیری كەسایەتیەكی وا دەگەڕا، كە هەم تۆڵەی باپیرانی سۆران لە یەزیدیەكان دەكاتەوە, هەم بە دەم برایەكی دینیەوە دەچێت و تۆڵەی ئەمانیش دەكاتەوە, خۆی ئامادە كرد بۆ هێرشو تۆڵە سەندنەوە، بە تایبەتتر كە (موسابەگ) برای میری بادینانیش هاتووەو داوای یارمەتی دەكات دژ بە میرنشینی بادینان...

(مەلا یەحیاو موسا بەگ) لەم خاڵەدا بەرژەوەندیان یەكی گرتەوە, بە گەرمی میر محەمەدیان هانداو خستیانە سەر هەوەسی گرتنی ئامێدیو چوونە سەر هۆزی یەزیدیانیداسنەیی، ئەنجا خۆشیان بە پەنهانی نامەو نوێنەریان بۆ

---

[٤٩] هەمان سەرچاوە.

[٥٠] داود پاشا والی بغداد د.عبدالعزیز سلیمان نوار. ص ٣١٥ قاهرە ١٩٦٧.

[٥١] كاروان ژمارە(٥٢) ئەویش لە حلیە البشر، ص ٦٠٣ ج١.

[٥٢] الاكراد في بهدینان. ص١٤٨.

[٥٣] الاكراد في بادینان . ص١٤٩.

هاودەنگو ئاشنایان و هەوادارانی خۆیان نووسیو, داوای ئامادەبونی رۆژی پێویستی و تۆڵە سەندن کرد، گەورەو بچووکی خاکی بادینان بوونە هەواداری میری رواندوزو چاوەڕیٚی هاتنی بوون[٥٤].

رووخانی هەردوو میرنشینی بادینان و یەزیدیان

میر محمدی ڕەواندوز شەست هەزار سەربازی کرد بە دوو بەشەوە، یەکیانیدا بە (رەسولٚ بەگ) ی برایو، (موسا بەگی برای سەعید پاشا میری بادینان) ی کردە جێگری، کە ئەوان بەرەو بادینان بەرێبکەون .. سوپای دووەم بەسەرکردایەتی خۆی رووی لە ناوچەی یەزیدیان کرد بۆ تۆڵەسەندنەوە ...رۆژی شەممە (١٥)ی ذي القعدة ١٢٤٨ لە زیٚ پەڕینەوە...بە (رەسول بەگ) ی برای وتبوو هەر کات میرانی بادینی هاتنە یاریدەی یەزیدیان، ئیتر شەرکردنی ئەوانیش حەلاٚڵ دەبیٚ...میر محمد لە بەهاری (١٨٣٣ز) دا بە سوپاوە لە زیٚی بادینان لە ئاستی کەلەکی (داسەنیان) پەڕینەوە، هەر لەوێدا (عەلی بەگی میری یەزیدیان) هەزاران چەکداری یەزیدی هێنابوویە بەردەمی میر محمد، دوای شەڕێکی قورس و دوو رۆژی, یەزیدیان دەشکێنو (عەلی بەگ) دەگیریٚو دەیهێننە ڕەواندوز و پاشان دەیکوژن[٥٥].

(سەعید پاشای میری بادینان) هێزێکی بە سەرکردایەتی (یونس ئاغا) نارد بۆ یارمەتی یەزیدیان, (ئیسماعیل بەگ) یش حاکمی عەقرە هێزێکی هێنابوو بۆ یارمەتی یەزیدیان، بەلاٚم پێش ئەوەی بگەنە مەیدانی جەنگ، یەزیدیان شکانو هەلٚهاتبوون[٥٦], هەردوو سوپای بادینانیش لە جەنگێکی دەستەو یەخەدا تێکشکان و ڕاپانکرد.

ئیتر میر محمد داوای لە رەسولٚ بەگی برای کرد, کە هێرش بکاتە سەر عەقرەو جەنگی بادینان دەست پێبکات...

لە دوای گیرانی هەردوو شارۆچکەی (شێخانو ئاکریٚ) ڕژانی خوێنێکی زۆری یەزیدیان، یەزیدیەکان یەزیدیەکان بەرەو موسلٚ هەلٚدێن، حاکمی موسلٚ لە ترسی هێرشی میر محەمەدو لە بەر بێپەیمانی یەزیدیەکان, پردی سەر روباری دجلە دەڕوخێنیٚو یەزیدیەکان لەو بەرەوە بیٚ بەرگری دەمێننەوە، میر محمد گەمارۆیان دەداو هەر هەموویان دەکوژێت، لەو شەڕانەدا نزیك بە (١٠٠) سەد هەزار یەزیدیی دەکوژریٚو, زۆریشیان هەلٚدێن بەرەو شوێنانی دوور[٥٧]. بەلاٚم گۆڤاری (لالش) هەموو کوشتارەکانی یەزیدی بە (٤٥٠٠) کەس مەزەندە دەکات[٥٨].

لە بەر بەهێزی قەلاٚو شورەی موسلٚ، میر محمد وازی هێناو هەموو قورسایی سەربازی و هێرشیان کردە سەر ناوچەو بەرەی جەنگی بادینان، دوای (عەقرە) (زێبار) گیرا, پاشان هێرش کرایە سەر شاری عەمادیەی پایتەختی بادینان، چونکە مەلا یەحیای مزوری نفوزی ئاینی بەهێزی لەو هەرێمەدا هەبوو، ئەوە ڕێخۆشکەر بوو بۆ میر محمد، هۆزەکان هەموو بەگوێیان دەکرد، ئەو لە فتواکەی دا وتبوی حەرامە هەر کەس یاریدەی میرەکانی بادینان بدات کە ریٚیان لیٚ ون بوەو لەحوکمی شەریعەت دەرچوون، ئەو فتوایە کاری خۆی بە جۆرێك کرد، خەلٚکە کە سەعید پاشایان وەك کەسێکی دەرچوو لادەر و بێبڕوا سەیر دەکرد[٥٩].

محمد پاشا ماوەیەکی باش گەمارۆی (ئامێد)ی‌دا، هونەری جەنگی زۆری گۆڕی بەلاٚم چاری نەبوو، هەتا چەند کەسێکی بە نهێنی ناردە قەلاٚو سالٚی (١٨٣٤ز) شار گیرا، (موسا پاشا) ی برای کردە ئەمیری ئامێدیو بادینان، ئەنجا میر محمد روویکردە زاخۆ، ئەویشی گرت، پاشان دەستی کرد بە ڕێکخستنی کاروباری ئیداری ناوچەکە, هێمنیو

---

[٥٤] مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل٦٥.

[٥٥] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٥٤.

[٥٦] الاكراد في بهديذان. ل١٤٩.

[٥٧] گۆڤاری کاروان ژمارە ٢٣ سالٚی ١٩٨٦.

[٥٨] مجلة لالش. الثقافية الصادرة عن مركز لالش في اوروبا . العدد(٥).

[٥٩] الأكراد في بهدينان . ل ١٥٠.

ئاسایش باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشا، وەکو (میجر لونگریك) دەڵێ: لە بەڕێوەبردندا وێنەی نەبووە[٦٠] ...هەندێ مێژوونوس پێیوایە ئەو ئاسایشە لە ترسابووە چونکە خەڵکی لە تۆڵە سەختەکانی میر محەمەد ترساوە و بەچەترسێن بوە, پاشان سوپای رێکخستەوە, روویکردە ناوچەی (جزیرەو حەسەنکیف و ئازیزان) و زۆرێك لەو ناچانە کەوتە دەستی میر محەمەد، هەردوو قەلاّی (ماردین و نسێبین) لە ئەمارەتی بۆتان کەوتنە خەتەرەوە..ئەم هەنگاوە نەك بەدرخانیەکان و میرنشینی بۆتان، بەڵکو دەوڵەتی عوسمانی خستە مەترسی و بیر کردنەوەو باس و خواسەوە، تەنانەت لەئاستانە (ئەستەمبوڵ) باس باسی ئەو هێرشە نزیکانەبوو, کە ئاستانەی هێنابویە لەرزە..

هەتا ساڵی ١٨٣٦ دەسەلاّتی لەو سنورە فراوانەدا مایەوە[٦١]، سنوری گەیشتە نێوان موسڵ و میرنشینی بۆتان و شنۆو لاریجان و میرنشینی بابان و خوار کەرکوك.

لێرەوە (حسین حوزنی موکریانی), چەند هەواڵێکی پەیوەندی میری سۆران (پاشا کوێرە) بە (محمد علی پاشا) ی میسرەوە باس دەکات، کە بووەتە جێی باس و خواسی مێژوونووسان و, هەتا ئێستەش بەڵگەنامەی بەهێز چنگ نەکەوتووە، موکریانی دەڵێ " لە دوای گرتنی (ئامێدی و زاخۆو ژەنگار) ەوە پەیمانی یارمەتی پێکدیان گرێداوە کە سوپای محمد علی پاشا بەرەو (شام و سوریەو ئەدەنە) بچنە خوار، میر محەمەدیش (لای خۆیەوە) بەرەو (ماردین و دیاربەکر) لە شکرکێشی بکات، ئەو نامە گۆڕینەوانە لە مانگی تشرین (١٢٤٧ك)، بەرامبەر (١٨٣١ز) دابووە، لە مانگی مایس (١٨٣٢ز) دا میر محمد ئەو خاکانەی گرت کە دیاری کرابوو ...(ئیبراهیم پاشای کوڕی محمد علی پاشای میسر) کە سەرکردەی سوپای میسر بوو لە شام لە تەموزی (١٨٣٢ز) دا کە گەیشتە (حومص) قاقەزێکی بۆ میر محمد ناردو, لە دەوری موسڵ بە میر گەیشت[٦٢]" بەلاّم هەتا ئێستە لێکۆڵینەوەیەکی قووڵ لە ئەرشیفی دراوسێکان و رووداوەکانی ئەو سەردەمانەدا نەکراوە، بە تایبەت ئەرشیفی میسرو شامی ئەو دەمانەی هێرشەکانی تێدا کراوە...یان ئەو سەرچاوانەی کە دەڵێن رێکەوتنێکی سێ قۆڵی نێوان (میسرو بەغدادو میرمحمدی رواندوز) بووە, کە یاریدەی یەکتر بدەن بۆ جیابوونەوە لە دەوڵەتی عوسمانی و راگەیاندنی سەربەخۆییان ..." من وای بۆ دەچم کە رێکەوتنی لەو جۆرانە بوویێت، کارێکی لەو جۆرە میر محمدی هانداوە ئەو هەموو هەنگاوە دورانە بنێ و لە نێو ئەو دوژمنە گەورانەدا سەربەخۆیی رابگەیەنێ، ئەوە لە لایەك، لە لایەکی ترەوە یەکگرتنی (ئێران و رووس و عوسمانی و بەریتانیا) لە سەریەك قسە، بۆ نەهێشتنی دەسەلاّتی (میر محمدو بەغدادو میسر) لە ناوچەکەدا, نیگاهی هەواڵی رێکەوتنێکی لەو جۆرە دەدەن...

نەخشەی عوسمانیەکان بۆ لەناوبردنی میر موحەمەدو داود پاشاو دەسەلاّتی موحەمەد عەلی پاشا لە شامدا

بە شایەتی زۆر لە مێژوونووسان و نووسەران، رەواندوز لە سەردەمی خۆیدا بووبوو بە مەڵبەندی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی لە سیەکانی سەدەی هەژدەدا، بە فەزڵ و ئەو گرنگییەی کە یارمەتی سەرکردە کوردەکانی دەدا, کە دەیانویست رزگاربن لە دەسەلاّتی عوسمانی و شای ئێران...پاشان پەیوەندی کردن بە محمد علی پاشای والی میسر، میر محمد دەیویست و هەوڵیدەدا زاڵ ببێت بەسەر کوردستاندا و, کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنێ،

---

[٦٠] اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث . ترجمة ستيڤن همسلي لونگريك. ترجمة جعفر الخياط. بغداد ص٣٤٣

[٦١] مێژووی گەلی کورد لەکۆنەوە تا ئەمرۆ. ل٢٩٤.

[٦٢] مێژووی میرانی سۆران. ل٦٨

تێکۆشانەکانی رووسیش بە دژایەتی دەسەڵاتی عوسمانیەکان بوو، کە سۆرانیش دەکەونە سنووری ئەوەوە [٦٣] میر محەمەد لە ئەمارەتەکەیدا بەزۆرداریيەك یاسای سەپاندبوو، دادپەروەری بڵاوبوو، زەبتو رەبتی لەوجۆرە باونەبوو لە ناوچەکەدا، بەڵکو لە عێراقدا پشێوی باوبوو [٦٤] پاشا کۆرە هەر لە سەرەتای لاویەوە خولیای سەربەخۆیی لە سەردابوو [٦٥]، سەربەخۆیی ئامانجی هەرە گەورەی بوو، (سۆن) لەو رووەوە دەڵێت: "چاوی لە سەربەرزیو سەرفرازی میللەتەکەی بوو" [٦٦].

ئەمانەو زۆری تر هۆبوون بۆ ئەوەی سوڵتانی عوسمانی بیر لە چارەسەرێك بۆ فراوانخوازیەکانی میر محمد دابنێ...لە سەردەمی (سوڵتان محمودی دووەم) دا (١٨٠٨ ـ ١٨٣٩ز) بڕیاریدا کە دەست بگرێتەوە بەسەر هەموو بەشە لە دەستچووەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا، سەرەتا گرفتی گەورە چەکدارە ئنکشارييەکان بوو، لە ناوی بردو سوپایەکی نیزامی نوێی لە جێی دانا، هەتا مەرکەزیەت زاڵ بکات بە سەر ولایەتەکانیدا، چونکە زۆر ناوچە دابڕابوونو سەربەخۆییان راگەیاندبوو گاڵتەیان بە بڕیاری ئاستانە دەهات، دواتر نەتەوە پەرستی لە ناوچەکەدا هەر لەوێوە سەری هەڵدا، لە موسڵ (والیە حەلیلیەکان)، جۆرە سەربەخۆییەکیان راگەیاندبوو، لە بەغداش (داود پاشا) تەواو سەربەخۆ بووبوو، لە (محەمەرە بەنوکەعبو لەعەشایەری شەمەر جربا شێخ صفوکی فارسی)و لە کوردستانیش (میری سۆران) سەربەخۆییان راگەیاندبوو، ئەمیرەکانی (بۆتانو هەکاریو بەدلیس) یش جۆرە سەربەخۆییەکیان هەبوو، دەسەڵاتی داهاتووی عوسمانیش بەسرابوو بە پاشەرۆژی ئەو هێزانەوە ...

سەرکردایەتی عوسمانیەکان لەو دۆخەیان کۆڵیەوە, بڕیاریاندا بە هێرشێکی سەربازی توند ئەو کێشەیە چارە بکەن...دوای تاوتوێ کردنی قوڵ ئەو ئەرکەیان سپاردە (عەلی رەزای لاز)، چونکە ئەو لە هەموو والیەکان زیاتر شارەزاتر بوو بەناوخۆی عێراقو, کەسایەتی زۆری لە والی موسڵو سەرکردەی مەمالیكو شێخی عەشایەر دەناسی,کە دوژمنی داودپاشا بوون، هەر بۆیە نازناوی (سەرعەسکەر) یان پێبەخشی [٦٧] (بابی عالی) هەموو داوایەکیان بۆ جێبەجێکردو شەش هەزار کیسەپارەیان دایە [٦٨] هەر لەرێوە فەرمانی فەرمانڕەوایی (بەغدادو حەڵەبو دیاربەکرو موسڵ) یان پێدا، کە جاران ئەو سنورە فراوانە بە چەند کەس دەدرا [٦٩]، (یەحیا پاشا) والی دیاربەکرو (عەلی شەفیق) والی ئەرزرۆم کرانە بەر دەستی، زۆر سەرکردەو فەرمانبەری مەزنی پێدرا...

لە سەرەتای شوباتی (١٨٣١ز) ەوە (عەلی رەزا لاز) لە حەڵەبەوە بە (دە هەزار) سەربازەوە جووڵا، (نۆ) تۆپی پێبوو، نە گەیشتە موسڵ, بوون بە (٢٠) هەزار کەس، پەیمانی بە خەڵك دەدا کە تەنها کاری دوژمنایەتی کردنی (داودپاشا) یەو, گێڕانەوەی دەسەڵاتی مەرکەزیە، روویکردە بەغداد کە خەتەرترین سەربەخۆ خواز بوو، (داود پاشا) ش بەهێزبوو، بەڵام لە بەختی عوسمانیەکان لە ناو شاری بەغداد دا نەخۆشی تاعون بڵاو ببوو بوویەوەو خەڵکێکی زۆری کوشتبوو, جگە لەوەی رووباری دیجلە هەستابوو لافاوی کردبوو، (داود پاشا) گیردرابوو, هیچی بۆ نەکرا, سوپای عوسمانی بە ئاسانی چووە ناو شاری بەغداد.

ئەم کارە ناوی (عەلی رەزا) ی بەرزکردەوەو, پاڵنەربوو بۆ سووربوون لە سەر بەجێهێنانی کارەکانی تریش...بەمە پاڵپشتێکی مەزنی میر محمد لە لای چەپیەوە لەناو چوو، پاشان بۆ لە ناوبردنی میر محەمەدی رەواندوز ئەفسەرێکی غەیرە نیزامی هەڵبژارد بە ناوی (محمد ئینجە بیرقدار)و کردی بە والی شارەزوور (واتە موسڵ و کەرکوك و سلیمانی)،

---

[٦٣] کاروان .ژمارە ٥٢ .

[٦٤] اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث . ستيفن همسلي لونكريك . ترجمة جعفر الخياط. بغداد ص٣٤٣ .

[٦٥] مێژووی نەتەوەی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ساڵح قەفتان. ل٢٩٨ بغداد ١٩٦٩ .

[٦٦] چەند لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی بابان سۆران بۆتان . د.کاوس قەفتان . ل٥٠ بغداد ١٩٨٥ .

[٦٧] بغداد مدينة السلام. ريجارد كوك . ترجمة. مصطفى جواد وفؤاد جميل. ج٢ ص١٤٥ بغداد ١٩٦٧ .

[٦٨] یەك کیسە زیو (٥٠٠) قورش بوو، یەك کیسە ئاڵتون (١٠) هەزار قورش بوو .

[٦٩] اربعة قورن من تأريخ العراق الحديث . ص٣٣١ .

ئەم ئەفسەرە بە دوژمنترین دوژمنی دەسەلاّتە كوردیە ناوچەییەكان دادەنرا[٧٠]، ئەو كاتە میرنشینی سۆران و بابان هەتا هەولێر و سلیمانی و كەركوك بەشارەزوور ناودار بوو، (عەلی رەزا) دەترسا (بریقەدار) بتوانیٚ ناوچەكە بپارێزیٚ، چونكە میر محمد لیوەی نێزیك بوو، هەر بۆیە ساڵی (١٨٣٤ز) هەموو ناوچەكەی خستە سەر موسڵۆ, (بریقەدار) ی كردە والی، (بریقەدار) خۆی ئامادە كرد بۆ هێرش بردن بۆ سەر میر محمد، پێشەكی داوای ڕەشبگیری كرد لە خەڵكی موسڵ، بەلاّم نەهاتن بە دەمیەوە، هەر بۆیە هەڕەشەی كرد وتی شار دەدەمە بەر تۆپ ئەگەر وەلاّمی داوای عوسمانیی نەدەنەوە.[٧١]

(عەلی رەزا) داوایكرد پەیوەندی بكەن بە سوپاوە، زۆر كەس لە ناودارو سەرەك هۆزەكان دوای كەوتن، ئەویش بە ناوبانگ بوو بە دەستبلاّوی‌و, خاوەن پارەو زەوی‌و دێهاتی بە دیاریی پێدەبەخشین، بەلاّم لە ناو ئەوانەدا چەند زانایەكی ئیسلامی وەلاّمی نەدانەوە، شێخ نورەدین بریفكانی (١٧٩٠ ـ ١٨٥١ز) زانای ناوداری سەردەمی خۆی بوو, وەلاّمی نەدایەوەو بە نوێنەری عەلی رەزای وت: (من هەر بۆ ئەوەی كەمێك لە دنیام بدەنیٚ لە گەڵ ستم كاران نایم) تیان دەبیٚ قسە بڵێی بە ئەمیری سۆران : (وتی هەرگیزو بە هیچ جۆریٚ قسە ناڵێم بە ئەمیری سۆران...) عەلی رەزا پەیمانی پێدابوو كە (پانزە) دێهاتی ئاوداری بداتی گەر وەلاّمی بداتەوە[٧٢]"، بەلاّم هەڵوێستی ئەم و زۆر لە زانایان ئازایانەو مەردانە بوو...

(عەلی رەزا) سوپای (ئنكشاری) بەغدادی نارد بۆ یارمەتیدانی (بریقەدار) بۆ لێدانی شاری عەمادیە و میر محەمەد, دەوڵەتی عوسمانی دەیویست سوپای بە هێزی ئنكشاریەكانی لە كۆڵبێتەوە، چونكە سەربەخۆییان وەرگرتبوو, زۆر بە گوێی سوڵتانەكانیان نەدەكرد, پێشەكی هەموو رێگەكانی چوون بۆ رواندوزی گرت، هەموو دێهاتەكانی ئەو ناوەی سووتاند، میر محمد داوای لە حاكمی دهۆك‌و عەمادیە كرد كە بدەن لە سوپای بریقەدار، خۆیشی سوپایەكی نارد بۆ یارمەتیان، بریقەداریان لەنزیك زابی گەورە زۆر خراپ شكاند، سوپای عوسمانی جاریٚ تر خۆیان رێكخستەوە و هێرشیان هێنایەوە, بەلاّم دیسان شكان بەشیان بوو...بریقەدار لە داخان زانای ئاینی زۆری گرت‌و لەسەر گردی گومەل (تل العرب) نزیك قەزای شێخان هەموویانی سەربڕی[٧٣]. كوردەكان ویستیان تۆڵە لە بریقەدار بكەنەوە، لە سەربازگەی موسڵ پەلاماریاندا بیكوژن، بەلاّم رزگاری بوو[٧٤].

هەر لە سەرەتای ئەم نەخشە سەربازیەوە بەریتانیا ئاگاداربوو، بەرتانیا دەترسا كە دووهێزی تازە نەفەسی كوردیی لە رەواندوزو میسر جێی (پیاوە نەخۆشەكە) واتە دەوڵ´تی عوسمانی بگرنەوە، محمد عەلی پاشای میسریش لە بنەڕەتدا كوردە, خەڵكی شاری (دیاربەكر)ە, بە هۆی بازرگانی تووتنەوە لە گەڵ ماڵی باوكی چونەتە (ئەلبانیا) و لە شاری (قولە) نیشتەجیٚ بوون, بە ئەفسەری لە سوپای عوسمانیدا دەچێتە میسر, بۆ جەنگ دژی هێرشی فەرەنسی‌و, لە هەلێكدا دەبێتە والی‌و پاشای میسر[٧٥] بەریتانیا دەیزانی گەر پەلە نەكەن, ئەو دوو محەمەدە كوردە لە توانایاندا هەیە نەخشەی ناوچەكە لە بەرژەوەندییەكی تر بگۆڕن، چونكە ئەوە هێزی میر محەمەدی رەواندوزە كە ئاستانەی هێناوەتە لەرزە، محمد عەلی پاشای میسریش بە داوای سوڵتانی نەخۆشی عوسمانیی, دوو شۆڕشی لە (یۆنان‌و نیوە دوورگەی عەرەب) كوژاندوەتەوە, كە دژ بە دەسەلاّتی عوسمانی هەڵگیرسابوو، عوسمانیەكانیش دوورگەی (كریت) یان بە دیاری پێشكەش كردوە، محەمەد عەلی پاشای میسر رازی نەبوو, داوای ولاّتی شامی دەكرد، عوسمانیەكان نەیدایە، هەر بۆیە لە هەڵمەتێكدا هەموو شامی گرت, لە هێزی میر محمدی رواندوز نێزیك بویەوە, كە دەتوانن پێكەوە كاری مەزنتر ئەنجام بدەن، بەریتانیا ئەو پیاوە نەخۆشە (عوسمانیەكان) لەو دوو هێزە تازە نەفەسە راپەڕیوە پیٚ چاكترە، چونكە لای

---

[٧٠] گۆڤاری كاروان ژمارە (٥٢) ئەویش لە (لونكریك ص٣٤٠) ی وەرگرتوە .

[٧١] تأریخ الموصل. سلیمان الصایغ. ج١ص ٣١٣ قاهرة.

[٧٢] الشیخ نورالدین البریفكاني. محمد أحمد مصطفى الكزني ص٦٠، قاهرة ١٩٨٢.

[٧٣] تأریخ الموصل. ص٣١٠ .

[٧٤] مێژووی میرانی سۆران. ل٦٣، حوزنی موكریانی.

[٧٥] گۆڤاری كاروان خولی راپەڕین ژمارە (٨) ١٩٩٣، ئەحمەد باوەڕ.

عوسمانیە بێ هێزەکان, مەرامەکان و بەرژەوەندییەکانی پارێزراوترە..وای بە چاکزانی بە فێڵ محمد علی پاشا بوەستێنێ و, بە شەڕ میر محمدی ڕەواندوز لە ناو ببات، هەتا محمد عەلی پاشا بمێنێ, وەرەقەی زەختی بەریتانیا دەبێت بۆ دژایەتی فەرەنساو عوسمانیەوە، هەتا عوسمانی نەبێتە ئاستەنگ لە سەر ڕێگەی هیندستان, کە ناسراوە بە (خط المیاه الامبراطوري)...

ئەوەبوو بەریتانیا هەر بە زۆر ڕێکەوتنێکی لە شاری (کوتاهیە)ی تورکیا پێ مۆرکردن, کە تیایدا میسرو عوسمانیەکان لە شام شەڕ بوەستێنن، ئەنجا بەریتانیا بە هۆی سیخوڕەکانیەوە لە سوریەو شام, هەستی تایفەگەری وروژاند لە دژی میسریە داگیرکەرەکان و, دوای چەند شەڕێکی خوێناوی ناوخۆیی دژ بە میسریەکان، سوپای میسر لە شام گەڕایەوە ...ئەنجا بەریتانیا نەخشەیەکی تری داڕشت, بۆ لە ناوبردنی ئەوانەی کە دەستیان لەو ئاژاوانەدا هەبوو، بەڵام میر محمد ئەوەی نەبردە سەرخۆی، ماوەیەك شەڕ وەستا، هەتا نەخشەیەکی جەهەنەمی دابڕێژن بۆ میر محمدو میرنشینە کوردەکانی تر، ئەو ماوەیە میر محمدی بێتاقەت کرد، لە باتی ئەوەی چاودێری دۆخەکە بکات و, پاڵپشت و دۆست بۆ ئەو فراوانخوازیەی پەیدا بکات، بەڵام بەداخەوە لە خۆی بایی بوو, پەلاماری ناوچەکانی (لاهیجان و موکریان) ی داو ساڵی (١٨٣٤ز) زاینی سوپای (فەتح) شای ئێرانی شکاند، دوژمنێکی دیکەی بۆ خۆی زیاد کرد, کاتێك وەبیر خۆی هاتەوە چی بۆ تەنراوە، هەر زۆر زوو لە گەڵ ئێران ڕێکەوت و, بە زیانێکی زۆرەوە کشایەوەو, ناوچەکانی ئێرانی جێهێشت...

عوسمانیەکان ترسان جەنگیان لە گەڵ میسر لە خاکی شامدا هەڵبداتەوە، لەبەر ئەوە بۆ پتەوکردنی پشتی خۆی سەربازگەیەکیان لە موسڵ دامەزراند، چونکە ڕێکەوتنی (کۆتاهیە) هودنەیەکی کاتیبوو ..

پاشان عوسمانیەکان نەخشەیەکی تریان داڕشت, کە تایبەت بێت بە لەناوبردنی میر محمدی ڕەواندوز , ئیتر لێرەدا کاری (عەلی ڕەزا) تەواو بوو، بەغدادی گێڕایەوە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی, بزانین بۆ میرنشینی سۆران چی دەکات..؟

عوسمانیەکان (محمد ڕەشید پاشا) ی (سەدری ئەعزەمی پێشوو) یان بۆ یەکلا کردنەوەی کاری میر محەمەدی سۆران دانا، محەمەد ڕەشید پاشا (والی سیڤاس) بوو, پێشتر لە جەنگی عوسمانی ــ میسریدا دیل کرابوو بەرەڵا کرابوو، ساڵی (١٨٣٣ز) لە سەر ئەو بەندبونەی لە کار دەرکرا، ساڵی (١٨٣٤ز) کرایەوە بە (والی سیڤاس)، عوسمانیەکان (٤٠) چل هەزار سەربازیان دایە، ئەمە هەلێك بوو, بۆ ئەوەی جارێکی تر بڕوای سوڵتان بە دەست بهێنێتەوە، ئەگەر ئەم جارەش شکست بهێنێ, ئەوە بە یەکجاری لای سوڵتان تیا دەچێ, وەك زۆر سەرکردەی شکست خواردووی تر لە ناو دەبرێت، لەبەر ئەوە زۆر وردو گرنگ کاری دەکردو هەنگاوی دەنا، لە هاوینی (١٨٣٤ز) دا بە چل هەزار سەربازەوە جووڵا، ئەمیرە هەڵهاتوە کوردەکان, کە لە ترسی میر محمد ڕایانکردبوو بۆ موسڵ و ئەستەمبوڵ, کێبەرکێیان بوو لە خۆ بردنە پێشەوە لای (ڕەشید پاشا)، عوسمانیەکان پلەی (سەر عەسکەر) یان دایە ڕەشید پاشای کەرجی واتە (سەرەك سوپای ڕۆژهەڵات)، کە هەمان پلەی (عەلی ڕەزا) ی پێشوو بوو، چەند کوردێکی هەڵهاتوو، وەکو (محمد مەسرەف و محمود خۆشناوو بایەزید بەگی باپشتی) یاریدە دەری بوون، بەتایبەت (باپشتی) بووبوویە چاوساغی و, پەیوەندی نێوان ڕەشید پاشاو خێڵە کوردەکانی ڕێکدەخست[٧٦].

(فرانگیل) ی ڕۆژهەڵاتناس دەڵێ: "وڵاتە ڕۆژئاواییەکان نەك هەر راوێژکەری ڕەشید پاشا بوون، بەڵکو ڕێنیشاندەریشی بوون، بەریتانیا پسپۆڕی لە گەڵ لەشکرەکەی ڕەشید پاشا ناردبوو، هەتا نەخشەکە بێ کەم و زیاد جێبەجێ بکرێت و خاڵێك نەبێ ئەوان سەری لێدەرنەکەن، دوو کەسی زیرەکی بەریتانی لەگەڵ بوو بەناوی (ئارگۆیە) پسپۆڕی بەرەی شەڕو، (پێتین) پسپۆڕی ئەندازیارێتی جەنگی، جگە لەمانەش چەند پزیشکێکی بێگانە لە لەشکرەکەی دابوون[٧٧]".

---

[٧٦] گۆڤاری کاروان ژمارە(٥٢) ١٩٨٧.

[٧٧] خەبات لەرێی کوردستاندا . خالفین . ل٦٥، ئەویش لەبیرەوەریەکانی (بارۆن رۆزین) وەریگرتوە کەبۆ وەزیری دەرەوەی روسی نووسیوە .

رەشید پاشا لە (سێواس) ەوە جوولاً بەرەو (مەلاتیە)، پاشان بەرەو رۆژهەلاّتی ئەنادۆلّ ڕۆیشت, بەدەم ڕێگەوە هەموو حیساباتی خۆی لە گەلّ سەرۆك و میرو هۆزە كوردەكان یەكلا كردەوە، مۆلّەتی سەربازەكانی دابوو چی دەكەن ئازادن، ئەوانیش بە دەم ڕێگەوە كاولكاری زۆریان دوای خۆیان جێهێشت، خراپیان بە خەلّكی (سعرت و ماردین و نسێبین و جزیرەو ئەتاك و موش و سنجار)كرد، كوردەكانیش بەرگریەكی سەخت و ناچارو شێتگیرانەیان دەكرد، زۆریان لە سوپای عوسمانیی كوشت، ناوچەی ئەتاك سالّی (١٨٣٤ز) مەلّبەندی شۆڕشی كوردان بوو، رەشید پاشا (دە هەزار) سەربازی بۆ ناردن، زۆر دڕندانە هەموویانی لە ناوبرد, (رەجەب بەگی) سەركردەیانی گرت و ناردی بۆ ئەستەمبولّ، شاری (جزیرە) یان بە تۆپ بە سەر بەدرخانیەكاندا كاول كردو شارەكەی سووتاند، (جزیرە) پایتەختی میرنشینی بۆتان بوو[٧٨]، پاش ئەوە پەلاماری یەزیدییەكانیان دا (سێ لەسەر چوار) ی خەلّكەكەی لە شاخی سنجار كوشت و منداڵەكانیان بردن و, لە شارەكان دەیان فرۆشتن...[٧٩], هێزی عوسمانی هەر لەسەرەتاوە كەوتنە وێزەی یەزیدیی و ئەرمەنیەكان، بە بیانووی ئەوەی كە هەمووجار دەیاندایە پالّ سوپای (رووس) دژ بە عوسمانیەكان دەجەنگان، بە تایبەت لە شەڕەكانی سالّی(١٨٢٨و ١٨٢٩ز) ی نێوان رووس و عوسمانیدا، لە پشتەوە جاسووسیان بە سەر عوسمانیەكانەوە دەكردو زەرەری باشیان لە عوسمانی دەدا, چەند جارێك عوسمانیەكان میرنشینە كوردەكانیان هانداوە, یاخود پێكەوە داویانە لە یەزیدیی و ئەرمەنیەكان، هەموو جاریش ئەو بیانوەیان دەكردە فێلّ, كە دەیانەوێ موسولّمانیان بكەن..

(حسەین بەگ) لە جێی میری پێشوو, كە پاشا كوڕەی ڕەواندوز كوشتی كرایە میری یەزیدیان, كە ئەمجارە عوسمانیەكان هێرشیان هێنا, میرەكان گەلەكانیان جێهێشت و لە بەر عوسمانیەكان هەلّهاتن, لە كاتی هەلّهاتنیدا (حسەین بەگ) لە گەلّ (ئیسماعیل بەگ)ی حاكمی (عەقرە) بەرەو (نیروەرو ڕێكان) ملیان نا, لە ڕێگە (حسەین بەگ) لە دۆلّێك گلۆر دەبێتەوەو لە ئاوی (زاب)دا دەخنكێ، (ئیسماعیل بەگ) خۆی دەگەیەنێتە (شنۆ) لای كوردەكانی ئێران، پاشان بە یاریدەی (میری هەكاری) كە دەترسا میر محمد پەلاماری ئەمارەتی ئەویش بدات، هەوادارێكی زۆری بۆ كۆكردەوەو هێنایەوە, پەلاماری (عەمادیە) یان دایەوە, دوو سەركردەی میر محمدو زۆر لە سەربازەكانیان گرت، بەلاّم (موسا پاشا) ی برای لەوكاتەدا لە دەرەوەی قەلاّبوو, كە هەوالّی گیرانی عەمادیەی بیست, هەلّهات و بەرەو (رەواندوز) چوو, (مەلا یەحیای مزوری) یش كە هەر لە (عەمادیە) بوو ویستی هەلّبێت، بەلاّم لە گەلّ (مەلا قاسمی مایی) دا گیران، لەو كاتەدا ناودارێكی سۆفی گەورە بە ناوی (سیدائیمجذوب شێخ محمد عەقراوی) لەوێ بوو كە (ئیسماعیل پاشا) زۆر ڕێزی لێدەگرت، لە بەرخاتری ئەو لە (مەلا یەحیا) خۆشبوو[٨٠].

كە سوپای عوسمانی هاتن بۆ تەمێكردنی میر محمدو پەلاماری عەمادیەیاندا، (ئیسماعیل پاشا) بەرگری بۆ نەكراو هەلّهات بۆ (جزیرە) بۆلای (بەدرخان بەگ)، عوسمانیەكان (یونس ئاغا گێلی) كە یەكێك بوو لە كەسایەتیە ناودارەكانی عەمادیە, كردیانە فەرمان ڕەوای شار, پاشان عوسمانیەكان گەرانەوە موسلّ، (یونس ئاغا) (ئیسماعیل پاشا)ی نوێنەری نارد بۆ موسلّ, هەتا لە گەلّ عوسمانیەكان ڕێك بكەوێت و بیكەنەوە بە میر، بەلاّم عوسمانیەكان پەلاماری عەمادیەیاندایەوە, شەڕێكی قورس روویداو شارو دێیەكی زۆر سووتا، (ئیسماعیل پاشا) بە مەرج و پەیمان خۆیدا بەدەستەوەو ناردیانە بەغدادو لەوێ مرد[٨١]

رەشید پاشا لە زاخۆوە دەستی بە هێرشەكەی كرد, بە ڕێگەی (ئامێد) یدا هات, دوای (سێ) مانگ گەمارۆ (ئاكرێ)

---

[٧٨] گۆڤاری كاروان ژمارە(٢٧) ١٩٨٤.

[٧٩] تاریخ الموصل . ص٣١٧ .

[٨٠] الاكراد ڤ بهدینان . انور المائی . ص١٥٢. ١٩٩٩دهۆك.

[٨١] هەمان سەرچاوە . ص١٥٤ .

ی گرت[٨٢]، لێرەدا میر محمد ویستی گەمەی سیاسی بكات, سوود لە نێوان ناخۆشی ئێران‌و عوسمانیەكان وەربگری, دەست و دیاریەكی زۆری ناردە لای سەرهەنگی سوپای ئێران لە (لاهیجان), بۆ ئەوەی یارمەتی بدات دژی عوسمانی، یان هیچ نەبیٚ لەو جەنگەدا بێدەنگ بێت، بەلاّم ئەو وەرەقەیەش پێشتر فرۆشرابوو بە عوسمانیەكان، چونكە سەرهەنگی ئێرانی دەست‌و دیاریەكەشی وەرگرت‌و, وەلاّمی نەخێری نوێنەری میر محمدی دایەوە, نەك ئەوەندە, بەڵكو سوپایەكی (دە هەزار) كەسی نارد بۆ سنوورەكانی رەواندوز، ئەمەش بیٚ سیاسەتی میر محمد نیشان دەدات, یەكەم: حیسابی پێش وەختی بۆ ئێران نەكردبوو، دووەم: بەریتانیاو روسیا هەوڵیاندا ئێران بكەنە لایەنی عوسمانی دژ بە سۆران، تەنانەت وایان داواكرد كە هەر دوو سوپای ئێران‌و عوسمانیی لە یەك كاتداو بە نەخشەیەك روو بكەنە ناوچەی رەواندوز، میر محمد بە رۆژهەلاّت‌و ئێرانەوە خەریك بوو، بەلاّم (عەلی رەزا) والی بەغداد بە داوای عوسمانی هێرشی هێناو (ئاڵتوون كۆپری‌و كۆیەو هەولێر)ی لە میر محەمەد سەندەوە[٨٣].

(عەلی رەزا) بەبیٚ یارمەتی عوسمانیەكان و, بە یارمەتی و چاو ساغی (محەمەد بەگی عوسمان بەگی خۆشناو) كە ناحەزی میر محەمەدی رەواندوز بوو, پەلاماریداو (شەقلاّوە) شی داگیر كرد , وابزانم شەقلاّوە بۆ رەواندوز زۆر نێزیكەو هەر رۆژە رێیەك دەبێت..!!

میر محمد زۆر بیری لە رێكەوتن دەكردەوە، هەر بۆیە دەمو دەست سوپاكەی كێشایەوە بۆ (دۆڵی گەلی عەلی بەگ) و زۆر قایم دای مەزراند...

رەشید پاشا لە ریٚی خۆیەوە زۆر خاو دەهات, بۆ ئەوە بوو هەتا سوپاكەی شكست نەهێنیٚو لەكەدار نەبیٚ، لەو نێوانەشدا چەند مانگێك شۆرش‌و بەرگری كورد هەر هەبوو، لە گەڵ ئەوەدا زستان هات, كەم خۆراكی هەرای بە سوپای عوسمانی كرد, جگە لەوە كوردەكانیش خواردنیان لێدەشاردنەوە[٨٤].

(عەلی رەزا) والی بەغداد پێشتر چەند رەتلێك سەربازی لە رێگەی موسڵەوە بۆ رەشید پاشا ناردبوو، بەو هێزە (تەلعەفەرو ئاسكی كەڵەكی) گرتبوو، ئەو كاتە خۆی كاری هەبوو، بە سەركوتكردنی (خێڵی عەقیلە) وە خەریك بوو, نەیدەتوانی لە بەغداد دەربچیٚ[٨٥] بەلاّم دوایی فریای خۆی كەوت‌و, پێش رەشید پاشا لە رواندوز نێزیك بوویەوە, زۆر خراپی بەخەڵكی هەولێر كرد.

عەباس عەزاوی دەڵیٚ: هەر خۆی نەخشەكەوابوو كە عەلی رەزا لە ریٚی (كەركووك) ەوە بچێتە (هەولێر) و لە دەشتی (حەریر) بگات بە (رەشید پاشاو بیرقدار)[٨٦] .

بەریتانیا لە بەرەی دژە كوردا

رەواندوز ئامادەباشی تەواوی خۆی بۆ هەموو روداوێك راگەیاند، میر محمد بۆی دەركەوت ئەو هێزەی كە هاتووە هەتا لە ناوی نەبات ناگەرێتەوە، هەر بۆیە لە (گەلی عەلی بەگ) دا كە دەروازەی سەرەكی بوو بۆ رەواندوز و گەرویەكی سەخت بوو خۆی دامەزراند، (شاخی سپیلك) ی كردە بنكەیەكی پتەو, قەلاّو سەنگەری بەهێزی بەچوار دەوری رەواندوزدا دامەزراند، هەموو رێگەیەكی تری بۆ رواندوز بەست، بۆ جەنگێكی سەرنویست ساز خۆی ئامادەكرد، سەرەتا بریاریدا پەلاماری ئەو هێزە بدات كە لە (دەشتی حەریر) نزیك بە (خەلیفان‌و دەربەندی گەلی عەلی بەگ) مۆڵی

---

[٨٢] كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٧٨ .

[٨٣] مێژووی میرانی سۆران. ل٦٢ موكریانی.

[٨٤] كاروان ژمارە. ٢٧ .

(٨٥) رحلە فریزر الی بغداد. جیمس بیلی فریزر. ص٢٠٠ بغداد ١٩٦٤، ترجمە جعفر خیاط

[٨٦] عشائر العراق. عباس العزاوي ج٢. ص١٣٣ .

خواردوە، سەرەتا لە هەموو لایەکەوە بەربوونە هێزە بڵاوەکانی عوسمانیەکان، لە کاروانەکانی پشتەوەیان دەدان ئازوقەو خواردنەکانیان بە تاڵان دەبردن، عوسمانیەکانیش لە هەموو لایەکەوە گەمارۆی توندی ئابوریان خستبوە سەر شاری رواندوز، قەڵاو دێهاتەکانیان دەرووخاندن، راستە میر محمد تووشی هێزێکی نابەرامبەر بوو لە رووی ژمارەو چەکەوە، بەڵام قەڵاو شورەو سوپای گەرمو گوڕو شاخە سەختەکانی، ئەو نابەرامبەریەی راستکردبوویەوە، هەر وەك (فۆن موتکە) سەرکردەی ئەڵمانی کە لەو کاتەدا لە لای عوسمانیەکان بوو, چاودێری جموجووڵی سەربازەکانی دەکرد, دەیگوت: "گرتنی یەك قەڵای کوردی لە بەرزی شاخێکدا (سی) تا (چل) رۆژی دەویست"[٨٧].

کاوس قەفتان دەڵێ: میر محەمەد ویستویەتی دەستگایەکی دەرەبەگایەتی سەربەخۆ پێك بهێنێ, بەڵام ئەم هەوڵەی‌بەسەر خۆیا شکایەوە,چونکە هەر هێرشی عوسمانی نێزیك بویەوە, گەلێك لە دەرەبەگە کوردەکان و سەرەك عەشیرەتەکان هەر کەیەکەم سەرکەوتنی عوسمانیەکانیان و نەهامەتی ولێقەوماوی میر محەمەدیان دی,نەك هەر هەڵوێستی جارانی خۆیان گۆڕی , بەڵکو دژی وەستان و لێ ڕاست بونەوە, کوردەکانی ئیمبراتۆریەتی عوسمانی,ل١٨٨)

ڕەشید پاشا زۆر سوودی لە ناکۆکی نێوان سەرەك خێڵە کوردەکان دەبینی، هەر کەس خۆی بفرۆشتایە زۆر هەرزان دەیکڕی، بازاڕیش زۆر بوو، دەرەبەگی ناوچەکە جەنگی میریان قورستر کردبوو، هەموو رێو تولە ڕێگاکانیان دەزانی کە بەرەو قەڵاو سەنگەرە سەختەکان دەچوون[٨٨] لە گەڵ ئەوانەدا رەشید پاشا هەر خۆی دەپاراست, نەیدەوێرا بچێتە جەنگێکی ڕاستەقینەوە, هەموو هەوڵەکانی بۆ تێکشکانی رەواندوز شکستی دەهێنا، لەم کاتانەدا کە عوسمانیەکان لە گەمارۆ توند کردنەوەدا بوون، میر محمد بە هەموو هێزو باوەڕیەوە ئامادەی جەنگی خۆ دەربازبوون بوو لەو تەڵەیە، (ئێران) بڕیاری دا بێتە ناو بازنەی جەنگو بەرەی دژی میری سۆران، (بەریتانیا) دەستیکردە پەیوەندی کردن و ڕێکخستنی هەردوو هێزی (عوسمانی و ئێرانی)، هەر چەند عوسمانیەکان وایان نیشاندەدا بەو ڕێکخستنە رازی نین، بەڵام هەر خۆ ئامادەکردنی ئێران و هێنانی چەکدارو تۆپخانە, لێدانێکی سەختو کاریگەر بوو لە نەرم کردنەوەی وورەو ڕوخانی دەرونی سەرکردەکانی ڕەواندوزدا، لە سەدا سەد رای گۆڕین، چونکە زۆر بڕوایان بە سنورەکانی ئێران و رێی ڕۆژهەڵات هەبوو بۆ کاتی کشانەوەو هاتنەوەی سوپای سۆران، هەر ئەمەبوو ترسو بیمی بۆ دروستکردن و ناچاریکردن مل بە ئاشتی بدەن...!!

لە تەموزی (١٨٣٦ز) بەریتانیا لە (تەورێز) ەوە (شییل) ی نوێنەری خۆی بەرەو لە شکرگەی عوسمانی نارد، وەك (کودینتس) ی کونسوڵی ڕوس لە تەبریز ئاگاداری (سیمۆنیچ) ی کرد، (ئیلیس) باڵیۆزی بەریتانیا لە تاران داوای لە (شیل) کرد کەوا لە (رەشید پاشا) بکات پێکەوە لە گەڵ ئێرانیەکاندا دژی میری رەواندوز بجەنگن[٨٩] (رووسیا) ش هەمان هەڵوێستی هەبوو، عوسمانیەکان پەیمانیاندا زەرەری (ئێران) ببژێرن کە میری سۆران بە سەری هێنابوون لەپەلامارەکانیدا بۆ ناوچەی (ورمێ)و (دە) گوندی ناوچەی (سولدن) لە سەرەتای تشرینی یەکەمی (١٨٣٥ز) [٩٠]، بەریتانیا ئەو هێرشانەی میر محەمەدی بیری ئێران خستەوە, کە لەو هەل‌ومەرجە نەگونجاوەیدا کردی، ئێران بەو سەفقەیە رازیبوو، (ئەمیر نیزامی) سەرکردەی سوپای ئێران لە (تەورێز) داوای لە (کۆدینتس)ی کۆنسوڵی رووس لە (تەبریز) کرد, کە تۆپو جبەخانەی بداتێ، ئەوانیش رازی بوون، بڕیاریاندا هەرچیان هەیە لە ناو ئەمبارەکانی ناوچەی خوارووی رووسدا، بیدەن بە ئێران و دژ بە کوردەکان بەکاری بهێنن, کە بریتی بوو لە (١٥٠٠) گوللە تۆپی عەیاری (٢٤)، وە (٣) هەزار گوللە تۆپ عەیاری (١٤)ە[٩١]، (ئێران) خۆی ئامادەکرد کە (دە) هەزار شەڕکەر، لەمانە پێنج

---

[٨٧] کاروان ژمارە (٥٢).

[٨٨] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل ١٠٧.

[٨٩] خەبات لەرێی کوردستاندا. خالفین. ل٦٩. ئەویش لەئەرشیفی سیاسی دەرەوەی روسیا لاپەرە ١١٤ وەریگرتوە.

[٩٠] خەبات لەرێی کوردستاندا. ل٦٧، ئەویش لەئەرشیفی ژمارە (١) ی ناوەندی حکومەتی جەنگی سیاسی روسیا لاپەرە(٣) وەریگرتوە.

[٩١] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٠٩.

بەتالیۆنی سەربازی پیادەی تیابوو بکەونەڕێ"[٩٢].

میر محمد ئەم هەموو نەخشەو هاوکێشە لێکدراوانەی بیست، ئەو هیچ پێشبینیەکی بۆ ڕۆژێکی وا دانەنابوو، ڕەنگە هەتا ئەو کاتە نەیزانیبێ چی چاندوە و چی دەدورێتەوە..؟ نەیزانیبێ چۆن ئەو هەمووە جەنگ وقەتڵ وعامەی کوردانی بۆ چوە سەر، ڕەشید پاشا ناوبانگی (دیبو ماتلی) پەیداکردبوو[٩٣] میر محمد ناچاربوو دەشتی (هەریرو خەلیفان) یش جیٚبهێڵێ و بە دۆڵی (گەلی عەلی بەگ و کێوی سپیلك) دا بگەڕێتەوە بۆ دەشتی سۆران و ناوچەی ڕەواندوز، جاری تر ڕەشید پاشا بە دۆڵی گەلی عەلی بەگدا هێرشێکی توندی تری کردەوە، بەلاّم ئەمجارەش بەهێز تر شکایەوە گەڕایەوە (خەلیفان)، چونکە سەنگەرەکانی میر محمدو سوپای سۆران کە (میر ئەحمەد) ی برای سەرپەرشتی دەکردن زۆر دامەزراو بوو، ئیتر ڕێگە لە بەردەم ڕەشید پاشادا نەما جگە پەنا بردنە بەر فێڵ و تەڵەکە [٩٤]، وای بینی کە چاکترین هەوڵێك بۆ گرتنی میر محمد، ئەمین کردنەوەیەتی بەفێڵ، هەر بۆیە دەستیکرد بە ناردنی نامەو نوێنەر، [٩٥] ڕەشید پاشا دەیزانی هەر سەر دەکەون و میرنشینی سۆران لەناو دەبەن، بەلاّم بڕوای وابوو زۆر لە سوپای عوسمانیی دەکوژرێ و خەڵکی دەشتی سۆران و ڕەواندوزیش بە تەواوی لەناو دەچن، سەرکەوتنێك سەربازێکی زۆری عوسمانی تیا بکوژێ، ئەو گرنگیەی نابێ لای (ئاستانە)، چونکە هەر چەند تۆپخانەو جبەخانە زۆرو کاریگەر بێت، بەلاّم سەنگەرەکانی میر محمد پتەوترو دامەزراو ترەو ناوچەکەش یەکجار سەختە، بۆ سوپای عوسمانی تەنگەلانە، بەلاّم بۆ میر محمد ڕێگە گوزەری خۆیەتی و, جێی چاکە بۆ جەنگی پارتیزانی و پەلاماری بەپەلەو گەڕانەوە، لەبەر ئەوانە ڕەشید پاشا هەموو هەوڵی خستەگەڕ کە ئەوەی ماوە لە جەنگەکەی بەئاشتی و ڕێکەوتن تەواوی بکات، ئەگەر ڕەشید پاشا بڕوای بەهێزو زرنگی میر محمدو سوپای سۆران نەبوایە، ئەو هەموو پەیمانە چەورەی بە میر محمد نەدەدا.!!

رووخانی میرنشینی سۆران لەنێوان بڕیاری میر موحەمەدو فتوای مەلای خەتێدا

ڕێکەوتنی میر موحەمەدو ڕەشید پاشا

سوپای بەغدادو موسڵ لە دەشتی هەریر خێوەتگای خۆیان هەڵدا، لەشکری ڕەشید پاشاش بەرۆژئاوای ڕەواندوزدا هات، لە (هەودیان) کە گوندێکە لە (١٧) کیلۆمەتری ڕۆژئاوای ڕەواندوزدا خێوەتگای خۆی هەڵدا، لێرەوە میرنشینی سۆران کەوتە ناو ئابڵوقەیەکی توند، لە ڕۆژئاواوە لەشکری (ڕەشید پاشا) بوو، لەهەریرو لای خوارو لەشکری (عەلی ڕەزا) پاشا والی بەغداد بوو، (لەگەڵ لەشکری بیرقداری والی موسڵ)، لە ڕۆژهەلاّتیشەوە سوپای ئێران سنووری سۆرانی گرێدا، ئیدی هەموو ڕێگاکانی یارمەتی و دەرچوون و پاشەکشەی لێگیران، لەهیچ لایەکەوە چەك و ئازوقەی نەدەگەیشتێ"[٩٦].

لێرەدا (میر محەمەد) بۆی روون بوەوە کە ئەگەر شەڕ بکات, سۆران بە میرو گەداوە تیادەچێ، ئەنجا (میر) بیری لەوەکردەوە دەرگەی گفتوگۆ لەگەڵ سوپای عوسمانی بکاتەوەو، وەلاّمی نامەو نوێنەرەکانی ڕەشید پاشای عوسمانی بداتەوە, لەو دەمەشدا ڕەشید پاشا نامەیەکی تری بۆ محمد پاشا ناردبوو کە تیایا هاتبوو: "من وائەبینم شەڕنەکەی، ئەگینا تووشی زەرەو زیانێکی زۆر ئەبی، بەڵێنت بدەمێ گەر خۆت بەدەستەوە بدەی وائەکەم بابی عالی (ئەستەمبوڵ) بت بوریّ و عەفوت بکا، بشتکاتەوە بە میری سۆران و، بەخەلاّت و نیشانەی میری سۆرانیشەوە ئەگەڕێیتەوە بۆ سۆران ",

[٩٢] خەبات لەرێی کوردستاندا. ل٦٨ ئەویش لەئەرشیفی ناوەندی حکومەتی جورجیا. ل٢٢ وەریگرتوە.

[٩٣] مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل٨٢.

[٩٤] کاروان. ژمارە ٥٢ . ل١٤١ ـ ١٩٨٧.

[٩٥] تاریخ الموصل. سلیمان الصایغ. ص ٣١٢.

[٩٦] گۆڤاری دەنگی زانا. لاپەرە (٤) ساڵی ١٩٩٤ دکتۆر محمد گەزنەیی.

ئەنجا (میر) بانگی (مەلای خەتێ) ی کرد، ئەو مەسەلەی بۆ گوت و، گوتیشی رەشید پاشا دۆستێکی کۆنە بۆ من باوەڕم هەیە خیانەت ناکا، لەگەڵ ئەو وت و وێژ بکەم باشە، (مەلای خەتێ)ش ئەو رەئیەی پەسەندکرد، ئەوجا پاشا داوای لە مەلای خەتێ کرد کە فەتوای راگرتنی شەڕ لەگەڵ سوپای عوسمانی بدات، ئەوە بوو مەلا فەتوای دا، شەڕ لە نێوان میری سۆران و سوپای عوسمانی راگیرا.

ئەمەش دەقی فەتواکەیە: (بەفەرمانی میر وە بۆ بەرژەوەندی سۆران ئەوا فەتوامانددا بەراگرتنی شەڕ لە نێوان سۆران و سوپای عوسمانیدا).

ئەنجا میر محەمەد لە جێی خۆی (ئەحمەد بەگ)ی برای کردە جێنشین, خۆیشی لە گەڵ مەلای خەتێ چوونە (هەودیان) و لە گەڵ رەشید پاشا کۆبوونەوە، رەشید پاشا زۆر رێزی لێنان, بەڵێنی دایە کە هیچی بەسەر نەیەت، گوتی "وائەکەم (سولْتان محمود) عەفوت بکات و بشکەڕێیتەوە بۆ سۆران وەکو جاران میر بیت"، محەمەد پاشا چوو بۆ ئەستەمبوڵ، رەشید پاشاش گەراوە بۆ (سێواس)، سولْتان لەسەر خاتری رەشید پاشا، میری سۆرانی عەفوکردو دابنایەوە بەمیری سۆران، سولْتان میری سۆرانی مۆڵەتداو گەڕایەوە بەرەو وڵاتی سۆران، بەڵام بۆ ناوچاو رەشی گەلی کورد لەوکاتەی کە میر لە ئەستەمبول بوو، رەشید پاشا بە مردنی بەپەلە مرد، هەندێك دەڵێن بە (تاعون) بوو، والی بەغداد (عەلی رەزا) کە زانی رەشید پاشا مرد، خێرا بروسکەیەکی لێدا بۆ ئەستەمبوڵ, وتبوی ئەگەر محمد پاشا بگەرێتەوە بۆ سۆران, دیسان کاروباری سۆران شلۆق ئەبێ و عێراق لە دەستی دەوڵەتی عوسمانی دەردەچێ، ئەوەشی لەبەر ئەوەبوو، چونکە پێی ناخۆشبوو کە محمد پاشای رەواندوز لە بەرەی (هەودیان) و لە سەر دەستی رەشید پاشادا خۆی بە دەستەوەدا (عەلی رەزا) قسەی لای سولْتان دەرۆیشت، چونکە ئەو بوو (داود پاشا) ی بەغدادی گرت و, دایەستی ئەستەمبوڵ, ئەنجا (سولْتان مەحموود) فەرمانی دەرکرد بۆ هەموو هەرێمەکانی بندەستی عوسمانی، وتبوی لە هەر جێگایەك میری سۆرانی بۆ گەیشتوە بزری بکەن، ئەوکاتە میر لە (سێواس) بوو (والی سێواس) فەرمانی سولْتانی جێبەجێکرد[٩٧].

پاشان دەڵێ : "مادام فەتوای مەلای خەتێ بەراگرتنی شەڕ بە فەرمانی میر بێ، وە بۆ بەرژەوەندی گەلی کوردبێ... مەلای خەتێ لە خێر بەدەر، چ خەتای نەبووە، جارەك (یەکەم) فەتوایەکە بەفەرمانی میر بووە، گەر بەفەرمانی میر نەبوایە مەلای خەتێ کو ئەتوانێ ئەو جۆرە فەتوایەی بداو لەبن لووتی میریش دابنیشێ و هیچ منەتیشی پێنەبێ، ئەگەر بەفەرمانی میر نەبوایە دەرحاڵ دەیکوشت و کەسیش نەبوو بڵێ بۆ واتکرد".

(دووەمیش) هیچ چارە نەمابوو بێجگە لە راگرتنی شەڕ، گەر شەڕ رانەگیرابا، سۆران بەمیرو میرنشین و گەلەوە تیادەچوو، جاکەی فەتوای مەلای خەتێ لە سەر مینبەر ئەوەبووە (هەرکەسێ شەڕ لەگەڵ خەلیفەی ئیسلام بکا تەڵاقی دەکەوێ)[٩٨].

دکتۆر گەزنەیی دەڵێ: "بەنیسبەت ئەم فەتوایە دووشت لە ئارادان، پێش (حوسەین حوزنی موکریانی) کەس باسی ئەم فەتوایەی نەکردوە، بۆ نموونە گەر لە کتێبەکانی بەر لەئەو رامێنین شتێکی ئەوتۆ نابینین . لەوانەش کتێبی(رۆژی کوردان)ی (عەبدولقادری رۆستەم بەگی بابان) کە بەفارسی نووسراوە، باسی ئەوە دەکات کە باوکی لە نزیکەوە دۆستایەتیەکی باشی لە گەڵ (پاشا کۆرە) دا هەبووە، هەمووشتێکی بۆ گێڕاوەتەوە، دیسان (کەریمی حیسامی) باسی مەلای خەتێ هەرناکات. ئەو دەڵێت یەکێك لە سەرکردەکانی میر محمد کە ناوی (محمد)ەو بەگزادەبوو، لە گەل رەشید پاشا پەیوەندی هەبووە، ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی کە پاشا کۆرە ناچاربێ رازی بێ بەوەی خۆی بەدەستەوە بدات...!!"

ئەو بۆچونەش هەر لاوازە, چونکە ژیانی لەوەو پێشی میرمحەمەد دەری خست, کە هیچ کەس نە مەلاو نە گەداو نە سەربازو سەرکردە, نەیان وێراوە قسە لە قسەو بڕیاری میر محەمەددا بکەن, ئیتر کام سەرکردەیە بە ناوی محەمەد کە

---

[٩٧] بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز. ممدوح مزوری. لاپەرە ٢٧ –٢٨، هەولێر ١٩٩٨.

[٩٨] هەمان سەرچاوە. ل٢٩.

بەگزادەبوە , میر محەمەدی ناچار كردوە كە لە گەلّ ڕەشید پاشادا ڕێك بكەوێت, نە مەلای خەتیّو نە محەمەد ناوێك نە كەسی تر نەیان توانیوە قسە لە قسەی میردا بكەن, نەخوازەلاّ بڕیاری بە سەردا فەرز بكەن..!!

ئەوەی لێرەدا گرنگە (ئەفسانەی مەلای خەتیّ)یە كە ناوی تەنها لە كاتی سەرهەلّدان و پەیدابونی ناوی (حوسێن حوزنی موكریانی)دا لە ڕەواندوز پەیدابوو، پیش حسەین حوزنی ناوی مەلای خەتیّ نەبووە, مێژوونووسانی تریش باسی ناكەن، یان ئەگەر شتێكی وا هەبوایە كەمەلای خەتیّ گوتبێتی حكومەتی عوسمانی شەرعیەو خەلیفەی ئیسلامەو بەربەرەكانی كردنی دەچێتە خانەی حەرامەوە، ئەگەر مەلایەكی ناوداری وا لە زانستو زانیاری قسەی وای بكردایە ئەم فەتوایە دەنووسراو بۆ ولاّتانی تریان دەناردو دەیانكردە عەجایبێك هەموو جیهانیان لیّ ئاگادار دەكرد، بەلاّم كەس باسی ناكات...

دوای ئەوەش پاشا كوّرە شكابوو، سوپای والی بەغداد گەیشتبوە هەریر[٩٩].

مەرحومی (كەریم شارەزا) دەلّیّ: ڕووخاندنی میرنشینی سۆران ڕووداوێكی ئەوەندە گەورەی مێژوی كوردە، لە توانای مەلایەكدا نییە بەفەتوایەك بیڕوخێنیّ، هەروەك هەندیّ مێژوونووسی كوردی وەك حوزنی موكریانی ئاماژەی بۆ كردوە، هۆیەكانی لەناوبردنی ئەو میرنشینە كوردیە, فراوانبوونی دەسەلاّتی سیاسیو سەربازی بووە، بووە مایەی مەترسی عوسمانیو دەولّەتە ئەوروپییەكان، بوونی جۆرە ڕێكەوتنێك لە نێوان (میر محمدی ڕواندوزو محمد علی پاشای میسر) بۆ بێهێزكردنی دەولّەتی عوسمانی.. ئەمانەو لەهەموو لایەكەوە (دراوسێكان) بۆ هێزەكانی پاشای گەورەی هاتنو پاشەكشەیان پێكرد تاكو خۆی لە قەلاّی ڕەواندوز قایم كرد، ئنجا (سەرەك وەزیران ڕەشید پاشا) نوێنەری ناردە لایو ئامۆژگاری محمد پاشای كرد بۆ خۆ بەدەستەوەدانو, بەلّێنی شەرەفیشی پێدا ئەگەر لەگەلّیدا بچێتە ئەستەمبولّو خزمەت سولّتان، لێبوردنی بۆ دەربچوێنیّ...محمد پاشاش دوای دوو سالّ بەرگریو شەڕ كردنو، لەبەر نەبوونی هاوسەنگی لە چەكو تفاقو هێزی شەڕكەر، بە گویّی (مستەفا ڕەشید پاشا)ی كردو لە سالّی (١٨٣٦ز) بەیاوەریی مەلای خەتیّو دەستەیەك لە دلّسۆزەكانی چوە بارەگای (سەدری ئەعزەم)و خۆی بەدەستەوەدا، دوای لەناو بردنی میرنشینی سۆران, دەولّەتی عوسمانی لە سالاّنی (١٨٤٣ز) تاكو (١٨٤٧ز) هەردوو میرنشینی (بابانو بۆتان)یشی لەناوبرد"...

كەواتە ڕووخانی میرنشینی سۆران لە ئەنجامی هۆكاری دەرەوەو ناوەوە بوو، نەك بە فتوای مەلایەكی وەكو مەلای خەتیّ، بەدلّنیاییەوە دەلّێم: مەلای خەتیّ چ دەستێكی نەبووە لەو كارەساتەدا، ئەگەر بلّێین: (نەیویستوە شەڕ لە نێوان موسولّماناندا ببێت) ئەدی بۆ هەتا پاشا لە سالّی(١٨٢٦ز) وە هەتا (١٨٣٤ز) لە داگیركردنی دەڤەرو ناوچە كوردیەكاندا بوو، تەنانەت گەیشتە (ماردین) لە دیوی توركیاش، مەلای خەتیّ ئەو شەڕانەی نێوان (موسولّمانو موسولّمان)ی لیّ حەرام نەكرد...) .؟

ئەدی دەبیّ لە ڕووخانی (بابانو بۆتانو بادینانو شەمزینان) چ مەلایەك فتوای دابێت ...؟[١٠٠] (مەسعود محەمەد) دەلّیّ:

"مەلای خەتی، كە فتواكەی داوە، بۆ بەرژەوەندی خەلّكەكە بووە، چونكە دەبوایە شەڕێكی توند ڕوویدات، پاشا كوّرە هیچ ڕێگایەكی دیكەی نەبووە جگە لەوەی شەڕ بكات، شەڕكردنێك سەد دەرسەد بەفەوتانی میرنشینەكەو خەلّكی ناوچەكە تەواو دەبوو، چونكە لە هەلومەرجێكی وادا، هیچ یەك لە دەولّەتە دراوسێكانیشی بەهانایدا نەهاتن.

بەتایبەتی لەوچاو بەستەكیەی كە جاران دەكراو هەرجارەی دەچوە لای شوێنێك، جا ئێران بیّ یان بەغداو ..هتد، ئەو چاوبەستەكیە لەپاش ئەوەی كە (دەولّەتی بەریتانیا)و (دەولّەتی ڕووس) تەرەسوخیان كرد هەدار هەدارانەیان ڕەفزكردەوە، لەلایەكی دیكەشدا سیاسەتی جیهانی ئەودەم بەنیسبەت پاشا كوّرە دوژمن بوو، ئیدی هیچ شتێك موككین

---

[٩٩] گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١) كانونی دووەم ١٩٩٩، بلاّوكراوەی بارەگای لق (١٠) پ.د.ك د. محمد مەلا ئەحمەدی گەزنەیی.

[١٠٠] گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١)، كەریم مستەفا شارەزا لاپەڕە ٣٢ – ٣٣.

نەبوو، پاشا کۆرە ڕێی ئێرانیشی لێ کوێر بووبوەوە، گەر ویستباش هەڵێ و بچێتە ئێران، ئێران قبوڵی نەدەکرد. مەوزوعی رووخانی میرنشینەکە جێی مشتومڕو موناقەشە نییە، شتەکە زۆر روونە، ئەوساش لای هەموو لایەك ئاشکرابوو، تەنانەت ئەوانەی جیاوازیشیان لە بۆچوون و تەریقەتدا هەبوو، ئەوخیانەتەی کە باسی دەکرێ رەتیان دەکردەوە"[١٠١].

مومتاز حەیدەری دەڵێ: "مەسەلەی مەلای خەتێ، وا ئاسان نییە مرۆ قسەی لەسەر بکات، خەتێکی راست و چەپ بەسەریدا بێنێ، جارێ پێشەکی من نازانم رایەکی تایبەتی بووە، دەریبڕیوە، یان بەرەسمی فەتوای داوە، ئەگەر فتوای دابێ کەنابێ شەڕی دەوڵەتی عوسمانی موسوڵمان بکرێ, پشت لەپاراستن و پارێزگاری میری سۆران بکرێ، ئەو فەتوایە کوا..؟ هەتا لەبەر رۆشنایی ناوەڕۆکی خودی فەتواکە، مەلای خەتی پەنجەی تاوانی بۆ درێژ بکرێت، وابزانم ئەوانەی تائێستاکە لەبارەی فەتواکەی مەلای خەتێی رەحمەتیەوە دەدوێن, نەیان خوێندوەتەوە، کەواتە ئەو مەسەلەیە پێویستە لیژنەیەکی مێژوونووسان بە تەواوی لێی بکۆڵنەوە، بەرەسمی رای خۆیان بڵێن" [١٠٢]

تاریق جامباز دەڵێ: هەندێ جار دەبیستین کە ئەم فتوایە هەیە، بەڵام دەپرسین گەر هەبێ بۆ بڵاو ناکرێتەوە ...؟ بۆ ئەم بابەتە وا باشە تاکو بەڵگە نامەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و وڵاتانی ئێران و بەریتانیاو ...هتد بڵاونەکرێنەوە, ناتوانین بەیەکجارەکی سەد دەرسەد رای خۆمان دەربڕین, بەمەزەندەی خەیاڵیش مێژوو نانووسرێتەوە[١٠٣].

بەڵێ هەموو لەسەر ئەوەن کە (رەشید پاشا) نامەیەکی ناسکی بۆ میر محمد نووسیوە، بە چەند وتەیەکی چەورو قەناعەت بەخش ناچاریکرد هێزی ئەژنۆی بشکێ، ئەمە هەندێکی نامەکەیە: (...پەیمانتان دەدەمێ ئەمینتان دەکەمەوە، کە هەرشتێك ئێوە پێتان ناخۆش بێت، دەرهەقتان ناکرێت، ئارەزوومان هەر ئەوەندەیە کە ئێوە بکەونە ژێر سێبەری ئیسلامەوە، ئەوسا لە هەموو بەڵاو مسیبەتێك پارێزراو دەبن، لە دنیاو ئاخیرەتدا بە ئاسوودەیی و کەیف خۆشی دەژین، شەرت و عەهدی خەلافەتی ئیسلامیتان لەگەڵ گرێ دەدەم، کە ئەمین بن و نەترسێن، بەخەڵات (میری میرانی ئەمارەتی سۆران) تان بۆ تصدیق دەکەم، هەرچیت بوێت دەیدەم و لە هەموو تەنگانەیەکدا یارمەتیتان دەدەم، ئەمانەش کەوتمان لە دوای هاتنتان بۆ بابی عالی جێبەجێ دەکرێت..)[١٠٤] بە راستی نامەکە ناسك و خەڵەتێنەرە، کاریگەرو مژدە بەخشە بۆ کەسێك کە گەمارۆدرابێ و هیچ چارەی.ەکی تری نەبێت جگە لەشەڕ یان تەسلیم بوون، نامەیەکی بەهێزە بۆ کەسێك کە تۆپەکانی عوسمانی و ئێرانی و رووسی بە نەخشەی بەریتانیا لە دەشتی سۆرانەوە بۆی دابەسراوبێت کە چەند کیلۆمەترێکی کەم لە رەواندوزەوە دوورە، کە پایتەختی سۆرانەو خەڵکێکی زۆرو سوپایەکی پەنجا هەزاری تیا حەشار دراوە، هەر کەس رەواندوزی دیبێ, دەزانێ سەختەو چواردەورەی بەکێوی بڵندو دۆڵی قوڵ گیراوە، جگە لەچەند دەروازەیەك رێگەی هێرشی نەبوو، هەموو سوپای عوسمانی بۆی داگیر نەدەکرا، بەڵام چی دەکەیت لەو تۆپە قورسە رووسی و ئێرانی و عوسمانیە شەلم کوێرم و شێتگیرانەیە, کە تاوانبارو بیتاوان ومنداڵ و چەکدارو مزگەوت و بارەگا ناناسێ, کە دەیتوانی لە دوورەوەو بێ هێرشی پیادە هەموو کۆشك و تەلارو قەڵاو قولەو شووراکان بەسەر سوپاو دانیشتواندا بڕوخێنێ و قەتڵ و عامی تەڕو وشك بکات، نەك میر محمد، هەر کەسی تر لەو بارە ئاڵۆزەدا بوایە, بە سەرکردەکانی ئەمڕۆشمانەوە, کە بەزەینی میلیتاریانەی شاخ کاردەکەن، بەو مەرجانە قایل دەبون، ئەویش هەر بۆ بەرژەوەندی کورد، چونکە ئەوانەی کە هاتبوون، بەجەیش و جاشەوە, هەر هەموو هەڵبژاردەی دوژمنانی سەرسەختی کوردبوون, هەتا ئەمڕۆش ئەو هێزانە ڕایان بەرامبەر کورد نەگۆڕاوە، ئەوانە وا هاتبوون نەگەڕێنەوە، ئەوەش کات و ساتی سەرکردەی دڵسۆزە, کە بەچەند مەرجێك خەڵکێك بۆ دوای خۆی بپارێزێ، بەبیانووی ئەو نامەیە عوزر لەسەر خۆی لادەبات و, گەلەکەی لەفەوتان رزگار دەکات، من ڕەخنەم لەم هەڵوێستەی میر محەمەد نیە, من گلەییم

---

[١٠١] هەمان سەرچاوە، مامۆستا مەسعود محمد . لاپەڕە ٢٦–٢٧.

[١٠٢] هەمان سەرچاوە . مومتاز حەیدەری . ل٣٤ .

[١٠٣] هەمان سەرچاوە . تاریق جامباز. ل٣٧ .

[١٠٤] گۆڤاری کاروان . ژمارە ٥٢. لاپەڕە . ١٤١، بەشی یەکەم عبدالفتاح علی یەحیا .

لە کردەوەو پەلامارە بێبەرنامەکانی پێشویەتی, تۆوێکی وای چاند بۆ ئەمڕۆی, پشت گیرێکی نەبوو لە ناوچەکەدا ئاوێکی وای ڕشت, هەموو دراوسێکان بە کوردەکانیشەوە حەزیان کرد خۆی تێکەوتوە, دەبوو میر محمد لە سەرەتاوە نەیهێشتایە بگاتە ئەو رۆژە، دەبوو لە دۆستی چاك و هەلی لە بارتر گەڕابا , کوردەکانی دڵخۆش و میرنشینەکانی بۆ پاڵپشت بسازاندایە، کارێك دووربینی تیانەبێت, هەر ئەنجامی وادەدات بەدەستەوە، لە هەمان کاتدا لە ساتەوەختی لەو جۆرەشدا, ژیرترین کار بۆ بەرژەوەندی خۆی و کەس وکارو سوپا و گەلەکەی, هەر ئەوەبوو کەخۆی بەدەستەوە بدات.. گەر وای نەکردایە دەکەوتە بەر تان و تەشەری لێکۆڵەرەوانی ئەمڕۆو ڕەخنەگرانی دواڕۆژ, دەیانگوت هەلکی بۆ هاتە پێش و نەیقۆستەوە..

بەم پێودانگە لەشکرەکە هات هەتا گەیشتە (هەریر)، دەوڵەتی ئێرانیش سنووری خۆی داخست, هەموو ڕێگایەك لە میر محمد داخرا, کەوتە ناو ئابلۆقەیەکی گەورە، تەنانەت لە هیچ لایەکەوە چەك و ئازوقەو خواردەمەنی بۆ نەدەهات، میر محمد بۆی روون بووەوە: ئەگەر شەڕ بکات سۆران بەمیرو میللەتەوە تیادەچیٚ، بۆیە میر محمد بیری لەوە کردەوە کە وتوێژ بکات.

بۆ ئەم مەبەستەش هەوڵێکی جدی دا، کە پەیوەندی لە گەڵ سوپای عوسمانی بکات و شەڕ بوەستێنێت... لەم روانگەیەوە ڕەنگە میر محەمەد کە هەتا ئەم کاتە پشتی بە زەین و بۆچونی کەس نەبەستوە, ڕای کەسی وەرنەگرتبوو, لێرەوە لە شکستیەکاندا دەرباریەکانی دەخوێنێتەوە, بۆ ئەوەی هەموویان لە شکستەکەدا بەشدار بن, بەلاٚم سەرکەوتنەکان هەر تەنهاو بە تەنها هی خۆی بێت, ئەمە بیرۆکەی زۆربەی سەرکردەکانی دنیایە, کە خۆیان بڕیاری تاك ڕەوانەی شەڕەکان دەردەکەن, بەلاٚم واژۆی ڕێکەوتنە شکست ئامێزەکان بە ناوی گەلەوە دەردەکەن, بۆ ئەو مەبەستە (میر محمد) راوێژی بەژمارەیەکی زۆر لە باوەڕپێکراوەکانی خۆی کرد، یەکێك لەوانە (مەلای خەتیٚ) بووە، (مەلای خەتیٚ) ڕای میر محمدی پەسەندکرد، میریش داوای لە (مەلای خەتیٚ) کرد کە فەتوایەك بدات بۆ شەڕ ڕاگرتن, چونکە هیچ چارەیەکی دیکە نەبوو جگە لە ڕاگرتنی شەڕ، گەر شەڕ ڕانەگیرابا، ئەوا سۆران بەمیرو گەلەوە لەناو دەچوو[١٠٥]..

وا دیارە میر محمد لەم بارە چارەنووس سازەدا, پرس و ڕای بە هەموو سەرەك خێڵ و سەرکردەو پیاوە ئاینیەکان کردبیٚ, ڕەنگە هەندێکی زۆر لە خەڵك لە گەڵیدابووبن, ڕەنگە هەبووبیٚ ئەم ڕێکەوتنەی بەفێڵ زانیبیٚ و قسەی خۆی لە پرس و ڕاکەدا کردبێت و لە گەڵیدا نەبووبیٚ و دوای میر محمد درێژەیان بەشەڕ دابێتەوە، ڕەنگە میر محمد داوای لە مەلای خەتیٚ کردبیٚ قسە بۆ ئەوانەش بکات کە قەناعەت ناکەن ...مەلای خەتێش مادام موفتی میر محمد بووە, کەواتە هەر پیاوێکی ئاینی نەبووە، بەڵکو زانایەکی ناودارو سیاسیەکی بەتوانا بووە، ڕەنگە (مەلای خەتیٚ) مادام فەتواکە دیارنییە, ڕەنگە لەسەر داوای میر محەمەد ئامۆژگاری کردبن و پیٚی وتبن کە ئێمە گەمارۆ دراوین، تۆپەکان بۆمان دابەستراوە، هەر ئەم شارەشمان بەدەستەوە ماوە، ئەگەر بەشەڕ ناتوانین بیپارێزین با بەئاشتی بیپارێزین, مادام ڕەزامەندی میری لەسەرە، کە بەمەرجیٚ هێزی گەمارۆدەر خۆیان نامەیان ناردوەو, داوای ڕێکەوتنیان کردوە، پەیمانی شەرەف و دین و ئیمانیانداوە کە میر بپارێزن و میرنشینەکەشی بدەنەوەو بیکەنەوە بۆمان بەمیری میران ..ڕەنگە بەو وتارانە هەندێکی تری ڕازی کردبیٚ، دەنا کیٚبڕوا دەکات موفتیەك لەو هەموو شەڕە گەورانەی میر محمد دژ بە عوسمانیەکان و یەزیدیەکان و خزمەکانی خۆی و کوردانی تری میرنشینەکان بەشداری کردبیٚ و, فەتوای شەڕنەکردن و تەلاٚق نەکەوتنی نەدابیٚ، ئێستە کیٚباوەڕی پێدەکات شتی وای وتبیٚ..؟ دیارە ئەمە هەر دەستێکە بۆ ناشیرین کردنی ئیسلام و ناوی مەلا ...

ئەحمەد باوەڕ دەڵیٚ: (ئەمە ناچێتە عەقڵەوە کە میرنشینێك بە فەتوایەك رووخابێت)[١٠٦] کاوس قەفتان دەڵیٚ: "مێژووی میرنشینەکانی کورد دەری دەخەن، ئەوەندەی سۆران میرنشینی بووە، ئەوەندەش ڕاپەڕین بووە، چونکە

---

[١٠٥] گۆڤاری رۆژگ ژمارە(١) مەلا عەبدولاٚ مەلا سەعید گرتگی . ل٣٥.

[١٠٦] گۆڤاری کاروان ژمارە (٨) خولی ڕاپەڕین . ئەحمەد باوەڕ. لاپەرە (٩).

جارەهای جار (بابان)ەكان دژ بە دەوڵەتی عوسمانی هەڵساون، بەڵام رووی نەداوە بە فەتوایەك لەناو بچن، هەر دوای میری سۆران دوو راپەڕینی‌تر لە میرنشینی (بۆتان)و دوای ئەو لە (شەمزینان) روویداوەو دەوڵەتی عوسمانیان هیناوەتە لەرزین, هەردووكیان كوژێنراونەتەوە، بەڵام بە فەتوا نا...!!)[١٠٧].

پاشان دەڵێت: (ئەو هۆیانەی كە باسمانكرد، دەوریان گەلێك لە ئاین بەهێزتر بوو، بۆ خستنی میری سۆران...)[١٠٨].

ئەمین زەكی كە بەرزترین لێكۆڵەرەوەی مێژووی كوردە هەر ئەوەندە دەڵێ: (رەشید پاشا كاغەزی بۆ میر محمد پاشا نووسی و گەلێ تەئمیناتی بۆ شەرەفی خۆی دایەو لە حاڵی دەخاڵەتیا عەفوكردن و ناردنەوەی بۆ جێگەی خۆی پێ وەعد كرد...)[١٠٩].

فازیل كەریم، كە رانانی كتێبی (ئاغاو شێخ و دەوڵەت)ی (مارتین ڤان برونسن)ی كردوەو دكتۆرای لە سەر وەرگرتوەو بەزمانی ئەڵمانی بلاوبوەتەوە، شانازی بە كتێبەكەوە دەكات، بەڵام لەچەند جێیەكدا رەخنە لە نووسەر دەگرێ، كە بۆچی باش سەرنج و لێكۆڵینەوەی نەبووەو دوای قسەی (فریزەر) كەوتوەو (بەوردی دەورو شوێنی مەلاو زانا ئاینیەكانی لە داموو دەزگاو میرنشینەكاندا هەڵنەسەنگاندوە)و مەلای خەتێ و مەلا ئیدریسی تاوانبار نەكردو (ئەو سەنگو مەحەكەی بۆ مەلا ئیدریسی بەدلیسی بەكارهێناوە، پێچەوانەكەی بۆ مەلای خەتێ داماو بەكارهێناوە، ئەویش وەكو حسین حوزنی موكریانی، رووخانی میرنشینی سۆرانی، (یان راستر بنووسم)، خۆ بە دەستەوەدانی پاشا كۆرەی گێڕاوەتەوە بۆ فتواكەی مەلای خەتێ، ئەم هەڵەیەش بەرای من لەوەوە هاتووە، كە نووسەر بەوردی دەورو شوێنی مەلاو زانا ئاینیەكانی لەداوو دەزگاو میرنشینەكاندا هەڵنەسەنگاندوە، ئەگینا دوای قسەی (فرایزەر) نەدەكەوت، هەروەك چۆن زۆری رووناكبیرانی ئەمڕۆی كورد دەست لە بەرۆكی قسەكانی حسین حوزنی موكریانی بەرنادەن[١١٠].

پێشتر بینیمان كەسانێك هەبون لە سەر ئەم باسە قسەیان هەبوو, بە ئینسافەوە رووداوەكانیان بینی و لێكیاندایەوەو راستیان وت, لە هەمان كاتیشدا مێژوونوس و لێكۆڵەرەوەی تریش هەن, پێچەوانەی ئەوانەی پێشوو, نایانەوێت راستیەكان ببینن و, ئەوەی بوە بۆ میللەتەكەیانی رون بكەنەوەو نیشانیان بدەن, دەیانەوێ باسەكان ئاوەژوو بكەن و پشتگوێ بخەن, وردەكاریەكانی رووداوەكان و پێشهاتەكان لە بیر بكەن , تاكە هۆ بۆ رووخانی سۆران و, ئەو چالاوەی كە میر محەمەد تێیكەوتبوو لە بیر بەرنەوەو لە خەڵكی كوردی بشارنەوە, هەتا هەق نەبینن و دەستێوەردان و خیانەت و چاوبەست لە كورد و مێژووی كورد بكەن , تەنهاو بە تەنها هەموو هۆكارەكانی رووخانی یەك میرنشینی گەورەی خاوەن پاشای چاونەترس و لەشكرو سوپای پەنجا هەزاری بدەنە پاڵ فەتوایەك، گەربێت و لەوكەسانە وردبینەوە كە تاوانەكە ئاوەژوو دەكەن و بیرو بۆچونیان هەڵسەنگێنین, ئەوانەی هۆكارە گرنگەكان پشت گوێ دەخەن و, تەنها مەلای خەتێ تاوانبار دەكەن، هەموو ئەوانە لە چەپەكانی كوردن, ئەوانە بە مەرامی دژایەتی ئاینی ئیسلام و ناشیرینكردن و لە بەرچاو خستنی كەسایەتی (مەلا)ی كورد ئەو كارە دەكەن، هەتا كورد گوێ بۆ زانایانی ئیسلام نەگرن و, ملكەچی ئاینەكەیان نەبن, لەجێی ئەوان گوێ بۆ بیرە چەپ و راست و دژ بە ئیسلام و كەسایەتیەكانیان بگرن ... بەڵام خەڵك ئازادە چی هەڵدەبژێرێ لە ئاین و ئاینزاو بیرو بۆچون رێبازو رێگەو, هەرچی كە زەینی دەیبرێ و دەیپێكێ و مەیلی لێیەتی , بەڵام ئازادانەو ئازایانەو دوور لە تەم و مژو شەڕە قسەو قسەلۆك و یەك تاوانبار كردن و شەڕە پەڕۆ, وتەو برگەو بابەتی ناشرینكەر بۆ یەك هەڵنەبەستن, كە نە ئەسڵی هەبێ نە ئەساس, ئەوە برایەتی و هاونیشتیمانی و یەك

---

(١٠٧) بابان سۆران بۆتان . ل ٥٧ د.كاوس قەفتان.

(١٠٨) هەمان سەرچاوە.

(١٠٩) كورد كوردستان . امین زەكی بەگ . ل ٢٢٢ .

(١١٠) گۆڤاری رووناكبیری ژمارە (٢) لاپەڕە ١٨١، ستوكهوڵم . فازیل كریم ئەحمەد.

ڕەچەڵەکی و بۆ یەك ژیان دەشێوێنی‌و, وادەکات ئێمە هەر بەخۆمانەوە خەریك بین, داهێنان لە بیرو بۆ چوون و ژیانی زانستماندا نەکەین, گەلێکی خۆخۆرو لە یەك خوێن وەك کەوەکانمان نیشان دەدەین, کە هەر ئەو دەردە بوە هۆی هەموو شکستیەکانی مێژوومان و لە ناوچونی میر نشینەکانمان..

ئەوانە بەم کارەیان راستی دەشێوێنن‌و ئەوەندەی تر مێژووی کورد ئاڵۆز دەکەن، وا لەخوێنەری کورد دەکەن کە چەواشە بێت‌و, سوود لە هەڵەکان‌و ئەزموونە تاڵەکانی پێشینەمان وەرنەگرن ..کە ئەمە کارێکی زۆر خەتەرناکە دەرهەق بەکوردو خیانەتێکی گەورەی زانستیانەیە, بەرامبەر نەوەکانی داهاتووی کوردستان, ئەوانە ناهێڵن راستی رووگەی پێشینەیان بە باش و خراپیەوە ببینین...

مەلای خەتیٚ‌و .. گەشتی ژیانی

(مەلای خەتیٚ) لە حەفتاکانی سەدەی هەژدەیەم لە گوندی (خەتیٚ)ی ناوچەی (خۆشناوەتی) لە دایکبووە، بە (محمد ئەفەندی) یان (محمد خطی ئەفەندی) ناسراوە، لە قۆناغی لاوێتیەوە لای زانایانی ناوچەی ڕەواندوز خوێندویەتی[١١١], وەکو (ئیبن ئادەم‌و مەلا ئەبوبەکری میر رۆستەم‌و عەبدولرەحمان رۆژ بەیانی) لە خزمەت (رۆژ بەیانی) خوێندنی تەواوکردوەو ئیجازەی عیلمی لیٚ وەرگرتوە[١١٢]، لە سەرەتای رۆژگاری حوکمی (داود پاشا ١٨١٧ ـــ ١٨٣٠ز) بۆ خوێندن دەچێتە بەغدادو دەبێت بە یەکێك لەو زانا بەرزانەی کوردستان کە دۆستایەتی لە گەڵ (داود پاشا) خۆش بووە ..

داودپاشا بە دۆستی زاناو شێخی تەریقەتەکان ناسراوبوو، سەرەڕای گرنگیدانی داودپاشا بە مزگەوت‌و قوتابخانەی ئاینی[١١٣].

سەرچاوەیەکی تر بەم جۆرە باس دەکات (مەلای خەتیٚ لە سنووری نێوان (١٧٧٢ ـــ ١٧٧٥ز) داو لە دیٚی (خەتیٚ) لە ناوچەی (خۆشناوەتی) نزیك (بالیسان‌و خەلیفان) لە دایکبووە، ناوداره بە (محمد ئەفەندی شێخ سلێمانی) لە خێزانێکی ئاینی ناوداره، باوکی زانایەکی ناسراوبوە، هەر لە منداڵیەوە دەستیکردە خوێندن، لای زانایانی ناوچەکە، زۆر جۆر زانستی لا کۆبوەتەوە، بە تایبەتی لە زانستە عەقڵیەکاندا (فەلسەفیەکان) رۆچووە[١١٤].

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە چوەتە بەغدادو لەویٚ خوێندنی تەواوکردوە, زانایانی دیوەو هەر لەوێش بۆ ماوەیەك بوەتە مامۆستا[١١٥]، داود پاشای دوا والی سەربەخۆخوازی مەمالیکی دیوە, داود پاشا ڕێزی زۆری لیٚ دەگرێت, پێشتر لە گەڵ داود پاشادا لە گەیلانیە پێکەوە خوێندکاردەبن و دەبنە هاوڕیٚ, وا دیارە لە بەغداد کاریگەری بۆچونە سەلەفیەکان کار لە مەلای خەتیٚ دەکات, ئەو بیرۆکەیە لە هەندیٚ لایەنی ژیانی‌دا دیارە, کە کاریگەر بوە بەو قوتابخانەیە، لە دوایدا حەزیکرد بچێتەوە بۆ ڕەواندوز، هەتا ئەو بیرۆکە نویٚیە ئیسلامیە بهێنێتەوە بۆ کوردوستان ولە ناو زانایاندا برەوی پێبدات, ئەمە لە لایەك, لەلایەکی ترەوە دەیویست بیرۆکەی جیا خوازی لە دەوڵەتی عوسمانی بە یارمەتی داود پاشاو پاشای میسر بۆ کوردوستانیش بهێنیٚ, دەیویست دڵی میر محمد پاشای سۆران بۆ لای داود پاشا رابکێشیٚ, چونکە داود پاشا کەسێکی سەربەخۆ خواز بوەو, حەزی کردوە لەو کەسانەش نێزیك بێتەوە کە

---

[١١١] میرنشینی سۆران. کامەران جەمال زادە . ل٧٥. هەولێر ١٤١٩.

[١١٢] بنەماڵانی بەناوبانگی رواندوز. ممدوح مزوری . ل١٦ .

[١١٣] میرنشینی سۆران. ل٧٥ .

[١١٤] کاروان . ژمارە (٥٣) بەشی دووەم . ل١٥٠.

[١١٥] گۆڤاری زۆزك ژمارە(١) لاپەرە (٢٩) د.محمد گەزنەیی

ئارەزوی سەربەخۆییان هەیە لە دەوڵەتی عوسمانی, هەر بۆیە لە میر محەمەدی ڕەواندوزو پاشای میسر نێزیك دەبێتەوە, پەیوەندیەکی دبلۆماسی چالاك و نامە گۆڕینەوەیان لە نێواندا دەبێت, هەر لەو نیگا سەلەفی مەزهەبیەشەوە بوە کە ماوەی نەدا دەوڵەتی ئێرانی قاجاڕی شیعە مەزهەب دەست لە کاروباری ناوچەکەی کوردو میرنشینی سۆرانەوە وەر بدات، (مەلا محمدی خەتیٚ) گەڕایەوە ڕەواندوز، پاشای گەورە زۆر ڕێزی لێناو پایەیەکی وەکو پایەی (شێخی ئیسلام)ی لە میرنشینی سۆران پێداو کردی بە راوێژکاری پشت پیٚ سپێرراوی خۆی[١١٦]. ماوەیەك لە بەغداد ژیاوەو دۆستی داود پاشابووە، ئەم دۆستایەتیە بوەتە هۆی ئەوەی کە مەلا محمد ببێتە ئەڵقەی پەیوەندی لەنێوان والی بەغدادو میری سۆران [١١٧] جێی خۆیەتی باسی بکەین کە زۆربەی زانا کوردەکان داود پاشایان ناسیوە پێش ئەوەی ببێتە والی بەغداد، کاتێك کە ئەو قوتابی بووە لە (قوتابخانەی حەزرەتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی) بۆ چەند ساڵێك، وە بۆ چوونە سەر دەسەڵات زۆر سوودی لە زانایانی کورد وەرگرتوە, ناسیونی و هاوڕیٚی گیانی بە گیانی (مەولانا خالید) و (مەلا یەحیای مزوری) و (شێخ عەبدولڕەحمانی ڕۆژ بەیانی) و زۆری تر بووە، بەهۆی (مەلاونا خالید)ەوە پەیوەندی بە میرانی بابانەوە کردوە، بەهۆی (مەلا یەحیای مزوری) یەوە پەیوەندی بە میرانی بادینانەوە کردوە، بە هۆی (مەلای خەتیٚ و مەلا ڕۆژبەیانی) یەوە پەیوەندی بە میرانی سۆرانەوە بووە، لەبەرئەوە (داود پاشا) یەکێك بووە لە پاشاو والیە دڵسۆزەکانی کوردو سوودی زۆری بۆ کوردەکان بووە، زۆر یاریدەی (محمد پاشا کۆرە)ی داوە لە دامەزراندنی میرنشینەکەداو دژی ستەمو زۆرداران بووە، ئەگەر عوسمانیەکان داود پاشایان زووتر لەناو نەبردایە، بڕواناکەم بەو ئاسانیە میرنشینی (سۆرانو بابانو بادینانو بۆتانو شەمزینان) بکەوتنایە، داود پاشا هەمان رای میر محمدو مەلای خەتیٚی بووەو هەموویان دوژمنی سەرسەختی دەوڵەتی عوسمانیو ئێران بوون, زۆر هەوڵیداوە کوردەکان بەهیچ لایەکیاندا لانەکەنەوە، داود پاشا ساڵی (١٨٣٠ز) دەست بەسەر دەکریٚو دەنێررێتەوە ئەستەمبوڵ، میر محمدیش دوای داود پاشا بە (شەش) ساڵ, واتە ساڵی (١٨٣٦ز) دەگیریٚو دەنێرێتە ئەستەمبوڵ و هەر ئەو ساڵە لە گەڕانەوەیدا لەڕێگە ون دەبێت, وە ساڵی (١٨٣٧ز) مەلای خەتێش دەمریٚ، هەندێك دەڵێن دواتر مردوەو لەگۆڕستانی (گەردە گەرد) نێژراوە، مەلای خەتیٚ جگە لەوەی چەندین زانا لەسەر دەستیدا دەرچوون، کتێبێکی زۆریشی نووسیوە بە تایبەت لەبواری عەقڵیو ئیلاهیدا.

ئەمە بوو ژیانی مەلای خەتیٚ، با ئەوەش دەر بخەین, کە لە چ درزێکەوە ئەم کەسایەتیە تاوانبار دەکرێت, کیٚیەو بۆ چ مەبەستێکی لاواز تاوانباری دەکات..؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟

حوزنی موکریانی و دروستکردنی ئەفسانەکانی مێژوو

ئەگەر بەناو سەرچاوەکاندا بچینەوەو بەزەینی ڕۆشن مامەڵەیان لە گەڵدا بکەین, زۆر بە سانایی ئەو پەڵە دەستکردە دەبینین بە پێنووسی نوسەرێکەوە, کە پێشتر زۆر کەس و هەریەکە لە سوچێکەوە تەم ومژوو گومانیان لە کارو کردەوەو نوسینەکانی هەبووە, دۆزینەوەی ئەم داوەی کە حوزنی بۆ مەلای خەتیٚی تەنیوە, لەبەر کارێك بوە کە قەڵەم تەریق دەبێتەوە نوکی بۆ دابهێڵیٚو لێکیبداتەوە, باسێکی شەرماویە, مرۆڤ دادەمێنیٚ کە چۆن لە سەر (حوزنی) ناودارو نووسەرو ماندو بنوسی و تاوانباری بکات، سەرچاوەکان هەموو بۆ ئەوە دەچن, کە موکریانی لەبەر دوولوقمەی ژیانو بژێوی ژینی دونیایەکی فانی, لەبەر خاتری کەسێك کەڕیٚی بکاتەوە لە کونێك ئۆقرە بگریٚ، ئەو تاوانە دەکات...

سەرچاوەکان خاڵێکی زۆر گرنگ ڕووندەکەنەوە, کە هەتا ئێستە کەس بەهەند وەری نەگرتووە و بۆی نەچووە, کە

---

[١١٦] گۆڤاری ڕۆژگ ژمارە(١)لاپەرە ٣٢، کەریم شارەزا.

[١١٧] مەلا عەبدوڵا مەلا سەعید گرتگی، ڕۆژك ژمارە (١) ل٣٥.

دڵسۆزی مەلای خەتیّ دەردەخات بەرامبەر پاراستنی ئاینەکەی و پاك راگرتنی عەقیدەی میللەتەکەی...

ئەوکاتانەی کە (داود پاشا) حوکمی بەغدای دەکرد, لە دوای ئەویشەوە بیرۆکەی پاکسازی لە ئایندا, کە لەلایەن (جەمالەدینی ئەفغانی و محمد عەبدەو شێخ رەشید رەزاو محمد عبدالوهاب)ەوە لە میسرو حیجازەوە سەری هەڵدا, کاریگەری لە سەر هەموو زانایان و رۆشنبیرانی جیهانی ئیسلامی دروست کردبوو، بەتایبەت لەوکاتەدا زۆربەی گەلانی ئیسلامی کاریگەری سۆفیسیزم و رێبازە لادەرەکانی لەسەر بوو.. ! بیدعەو خەرافیات و شەعوەزەی زۆر بڵاوەی کردبوو، ئەو کارە نابەجێیانەو ئەو رێبازە کە لە سەر شێوازی سیخ و بوزی و هیندۆکیەکان دارێژرابوو, تێکەڵ بە باوەڕی پاکی موسوڵمانان کرابوو, بووبوو بەئاین ...ئەو زانا ئیسلامیانەش بەنیازی نوێگەری و پاکسازی, یان رزگارکردنی عەقیدەو تەوحید لەچڵکو چەپەڵی و خورافات, شانیان لێهەڵمالّی بوو, لەگەرمەیدابوون، ئەو بیرۆکەیە کەبەهۆی هەندێ زاناوە گەیشتە بەغدادو, بەهۆی زانایانێکی زۆری کوردەوە لە بەغدادیشەوە گوازرایەوە بۆ کوردستان، لەوکاتەدا سەرسەخترین زانای کوردی ناودار (ئیبن ئادەم) بوو لەناوچەی (باڵەکایەتی وسۆران و هەولێر), کە زۆربەگەرمی بەرگری لەو بیرۆکەیە دەکردو حوجرەو قوتابیەکانیشی پێوە خەریك کردبوو، زۆربەی کاتی ئەم دواییەی تەمەنی بەو بانگەوازەوە خەریك دەکرد، یەکێك لە قوتابیە زیرەکەکانی ناوی (مەلای خەتیّ) بوو، بەتایبەت کە لەسەردەمی پێش (داودپاشا) دا چوو بووە بەغدادو, ئەوەندەیتر خۆی بە زانست بەهرەمەند کرد و, بەو بیرۆکەیەوە گەرایەوە بۆ میرنشینی سۆران, یەکێك لە کارەکانی جگە (کاری موفتی) میرنشین، هەوڵدانبوو بۆ گەڕانەوە بۆ قورئان و سونەت و, دوورکەوتنەوە لە بیدعەو خورافات و ئەو شتانەی کەلکابون بەئاینەوەو ئیسلام لێیان بەرییە، بەڵام چونکە (ئیبن ئادەم) هەر چەند زانایەکی زۆر بەرزبوو، بەڵام کەسایەتیەکی تووڕە بوو, بەزۆر رای خۆی فەرز دەکرد، لەبەر ئەو توندیەی (ئیبن ئادەم), ئەو بیرۆکە سەلەفیە لە کوردستاندا وەکو پێویست سەوز نەبوو، بەڵکو بگرە زیاتر خەڵکی لە (رێبازەکانی قادری و نەقشییەوە) نێزیکتر دەکردەوە ...

(ئیبن ئادەم) زانایەکی مەزن و فەیلەسوفی زەمانی خۆی بوو، هەڵکەوتێکی مەرجەعیی بوو بۆ زانا کوردەکان[١١٨] گیانێکی نەتەوەیی پاکژی هەبوو بەرامبەر بە گەلەکەی، زۆر گرنگیداوە بەو هەوالآنەی کە پەیوەندیان هەبوە بەگەلی کوردو میرنشینە کوردەکانەوە ...یەکێك لەکتێبەکانی (مشكاة المنقول) بەکوردی دایناوە، زانایانیتری کورد زمانی ئەو کاتە رەخنەیان لێگرتبووە، وتویانە دروست نیە تا عەرەبی هەبێت بە کوردی شت بنوسی, چونکە عەرەبی زمانی قورئانە, ئەویش لە حاشیەکەیدا دەڵێ(سەرم سوڕما لەگوتنی ئەو مەلایانە، ئەوانە وەکو هێلکەی لە تووکڵەی خۆی هاتونەدەر)، واتە هێلکە بەتوکڵی خۆی رازی نییە، ئەوانیش بەقەومی خۆیان رازی نین ...

(ئیبن ئادەم) مرۆڤێکی هەق و رەق بووە، لەسەر مرۆڤی هەژارو بێدەسەلآت بەجواب هاتووە، هەوەسی بە زۆردار نەهاتووە، هەوڵیدابوو بۆ لەناوبردنی هەندێ ئاغاو دەرەبەگ و بەناو شێخی زۆردار، هەر بۆیە ئاغاو بەگو شێخەکان هەوەسیان پێی نەهاتووە، لە بەرئەوە بووە هەمیشە لەکۆچ و بارو لە هیچ جیّیەك جێگیر نەبووە، هەروەها دژی کۆلکە شێخەکان بووە، تەنانەت کۆلکە شێخی (بەردە کوڕە)ی کوشتووەو ئاغایەکیشی سوتاندوە، واتە فەقێکانی بە فتوای ئەو کوشتویانە[١١٩] زیاتر لە پەنجا کتێبی زۆر گرنگی جۆراو جۆری بووە، (مەلای خەتیّ) قوتابی دەست و دیاری ئەو زانایە بووە...

بۆ زیاتر تێگەیشتن لە تاوانبارکردنی ئەو زانا دڵسۆزە, چاك وایە هەندێ زاناو نووسەر بدوێنین, بە تایبەت مەزنترین ئەدیب و فەیلەسوف و لێکۆڵەری کورد (مسعود محمد), هەتا حەقیقەتێکی ونبوومان لەو بارەیەوە بۆ روون بکاتەوەو دەڵێ: (مەلای خەتیّ یەکێکە لە زانایانی گەورەی کوردو هەر خۆشی مامۆستای زۆر لە زانایانی ئایینی ئەو سەردەم بووە، مەدرەسەکەشی، مەدرەسەی فەتوای میرنشینی سۆران بووە، ئەو زانایە بەپێی ئەحکامی شەرعی

---

[١١٨] بنەماڵآنی بەناوبانگی رەواندوز. ل٥٢ . ٥٣.

[١١٩] هەمان سەرچاوە. ل ٥٨ . ٥٩.

کاریکردوە، خۆزگە سەرجەم فەتواکانی ماوەی (١٥. ٢٠) ساڵی تەمەنی میرنشین کۆکرابانەوەو لەدوو توێی کتێبێکدا خرابانە روو، (مەلای خەتیٚ) نەك تەنها ئینسانێکی پاکبووە، بەڵکو تا بڵێیت ئینسانێکی کورد پەروەرو دڵسۆزبووە، بڕوا دەکەم ئەوەندەی لە توانایدا هەبووە، پارێزگاری لە دەوڵەتی پاشای گەورەدا کردوەو خزمەتێکی زۆری میللەتەکەی‌و میرنشینی سۆرانی کردوە.

ئەو ئینسانە بەدرێژایی ساڵانی سەردەمی ئەو میرنشینە، مەرجەعی دینیبووە، دیارە مەسەلەی فەتواکەش ئەوکات هاتە گۆڕێ, کە حوسەین حوزنی کتێبەکەی خۆی چاپ کرد. پێش کتێبەکەی حسین حوزنی ناوو باوی فتواکەی مەلای خەتیٚ هەر نەبووە، لەوکاتەدا حوسین حوزنی هەفتەی جارێك سەردانی (مەلا ئەفەندی) دەکات، هەر بەم بۆنەیەشەوە لەیەکیٚ لە سەردانەکانی بۆ لای مەلا ئەفەندی, نوسخەیەك لە کتێبە نوێکەی خۆی پێشکەش دەکات، پاش ئەوەی کە مەلا ئەفەندی کتێبەکە دەخوێنێتەوە, بە (سەید حوسەین حوزنی) دەڵیٚ: "هەی بیٚقەزابی، تۆ ئەو غەدرەت بۆ لەمەلای خەتیٚ کردوە، مەعقول نییە"، (عەبدوڵلاٚ موخلیس بەگ) کە خەزوری مەلا ئەفەندی بوو, یەکێکیش بوو لە حەفیدانی برایەکی پاشا کۆرە، پێی وابوو فەتواکە بە تەکلیف‌و لەسەر رەئی هەموو عائیلەی پاشا کۆرەبوو، بە ئەحمەد پاشاو هەموو برایەکانیشیەوە، ئەوان هەموویان رازی بوونە ئەوجا فتواکە دراوە ...بۆیە پێم وایە مەسەلەی خیانەتی ئەو ئینسانە بەر لە کتێبەکەی حوسەین حوزنی لە گۆڕیٚدا نەبووە، کتێبەکەی لە بەر مجامەلەو خاتری (سەید تەها) نووسراوە، چونکە (سەید تەها) لەوکاتەدا زۆر ڕقی لە هەردوو عائیلەی (خەیلانیان‌و مەلای خەتیٚ) بۆتەوە ...ئیتر شتەکە بەرچاوە، شاراوە نییە، لەجغزی ئینسافەوە، مەبەستیشم ئەوە نیە بڵێم (سەید تەها) ئەو کتێبەی پیٚ نووسیبیٚ، بەڵکو حوزنی موکریانی بەو نووسینە مجامەلەی کردوە، بەلاٚم لە دەمێکدا کە (حسین) خوشی ئەزیەت‌و ئازارێکی زۆری کێشا تا چاپخانەکەی گەیاندە رواندوز، بەدەیان دەردی سەری‌و ناڕەحەتی تووش هات، لەوناوەشدا (سەید تەهای شەمزینی) یارمەتیەکی باشی داو, خانوو و زەوی‌و شوێنی بۆ دەستەبەر کرد، لە دەرکردنی زاری کرمانجیشدا هاریکارییبوو، ئەنجا بۆ مجامەلە تەرزیەی دڵی (سەید تەها)، (حوسەین حوزنی) ئەو فتوایەی بلاٚوکردەوە، (تەریقەتی نەقشبەندی) لەگەڵ مەزهەبی (مەلای خەتیٚ) زۆر جیاوازبووە، کەچی تەنانەت ئەوانەی جیاوازیشیان لەبۆچوون‌و تەریقەتدا هەبوو، ئەو خیانەتەی کە باسی دەکریٚ رەتیانکردۆتەوە، بۆنموونە (محەمەدی کوڕی مەلا شێخ تەهای بالیسان) کە بۆ خۆیان (نەقشبەندی) بوون، وە تا ئەو تەریقەتە لەگەڵ مەزهەبی (مەلای خەتیٚ) زۆر جیاواز بووە، کەچی ئەو سوێندی خواردوە گوتی: مەلای خەتیٚ پێی خوار دانەنابوو، بەڵکو کتێبەکەی حوسەین حوزنی ئەو هەرایەی نایەوە[١٢٠].

(عبدالفتاح عەلی یەحیا) لە لێکۆڵینەوە گرنگەکەیدا هەرچەند زۆر دژ بە زانایانی ئاینی‌و مەلای خەتیٚ قسە دەکات، بەلاٚم دەڵیٚ: "حوسەین حوزنی موکریانی هەرچی نووسیوە بەبیٚ سەرچاوە بووەو هەر لەدەمی خەڵکی وەرگرتوە، بەڵیٚ چوەتە رەواندوز، بەلاٚم دوای (٨٧) ساڵ بەسەر لەناو چوونی پاشا کۆرەدا" [١٢١].

دکتۆر محمد گەزنەیی دەڵیٚ: "ئەو پەرتوکانەی لەوکاتانەدا دەرچوون, باسی ئەم فتوایە ناکەن، نکووڵیش لەوەناکریٚ کە حوسەین حوزنی لەگەڵ (سەی تەها)دا زۆرکەسی دیکەش دەیانویست مەلای خەتیٚ ریسوا بکەن، هەرچی دەروێش‌و سۆفی‌و وشکە شێخ هەبوون دەیانویست لەبەردەم خەڵکی‌و مێژوودا ریسوابێت[١٢٢] لە گۆڤاری (رووناکبیری) کە لە (سوید) دەردەچیٚ لەبابەتێکیدا هاتوە کەگلەیی لەنووسەرێکی ئەڵمانی دەکات کەشتێکی بەهەڵە وەرگرتوە لە(فرایزەر)ەوە، دەڵیٚ: (نازانم بۆ زۆربەی رووناکبیرانی ئەمڕۆ دەست لەبەرۆکی قسەکانی حوسەین حوزنی

---

[١٢٠] مامۆستا مەسعود محمد. گۆڤاری زۆزك. ل٢٦. ٢٧.

[١٢١] گۆڤاری کاروان. ژمارە. ٣٨، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا.

[١٢٢] دکتۆر محمد ئەحمەد گەزنەیی. گۆڤاری زۆزگ ژمارە (١) لاپەڕە (٢٩).

موکریانی بەرنادەن ...)[١٢٣].

کامەران جەمال زادە دەڵێ: "لە سیەکانی ئەم سەدەیەدا (سەدەی بیست) حوسەین حوزنی موکریانی دەچێتە ڕەواندوز، لەوێ نیشتەجێ دەبێ، پاش ماوەیەك کە بە خوێندەوارو ڕۆشنبیری شارەکە دەردەکەوێت، بنەماڵەی مەلای خەتێ کە یەکێکبوون لەبنەماڵە ناسراوەکانی ڕواندوز, ئەوکاتە لەسەر زەوی و بەراو کە بە ئەمانەت دابوویان بە(حوسەینی حوزنی موکریانی) نێوانیان تێکدەچێت، هەر لەوکاتەشدا کتێبی (مێژووی میرانی سۆران) دەنووسێ و ڕق و کینەی خۆی پێیان دادەڕێژێ، کاتێك داوای دەستنووسی (مالیخا) واتە: (الواقع) ی لێدەکەنەوە، دەڵێت نەماوەو سووتاوە"[١٢٤] واتە کاتێك موکریانی دەگوازێتەوە بۆ ڕەواندوزو خەڵکی بە ڕۆشنبیری دەزانن, هەرچی دەستنووس و بەڵگەنامەی ئەو سەردەمە و میرنشینی سۆران هەیە بۆی دەهێنن، بەلاَم کە دەستێوەردانیان تیا دەکات، لێی دەکەونە گومان و داوای دەکەنەوە، ئەویش بە بیانووی سووتان لەکۆڵ خۆیان دەکاتەوەو دەڵێ هەمووی سوتاوە, بە تایبەت (مالیخا) ئەو کتێبەیە کە بە داوای میر محەمەد ڕوداوەکانی میرنشینەکەی تیا نووسرابوو، هەموو ڕووداوەکانی میرنشینی سۆرانی بە گەورەو بچووکەوە تیانووسراوە، بەلاَم (حوسەین حوزنی) بە کەیفی خۆی دەستێوەردانی تیادەکات و دەیفەوتێنێ، ئەو هۆیەشی لێدەکەوێتەوە کە ئێمە ئەمڕۆ زۆر لایەنی ئەو میرنشینە نێزیکەمان لێ ونەو ناتوانین بچینەوە سەر ڕاستە باسەکانی، بەلاَم چونکە دوای ڕوخانی بابانەکان دەست نوسەکانیان نەکەوتە دەستی حوزنی موکریانییەکی تر, هەر بۆیە هەموو ڕوداوەکانی بابانەکان پارێزراوەو دیارەو, زۆر شت لە بارەیانەوە گەیشتوەتە دەستمان, بەڵێ (مەلای خەتێ) دژی ئەوانە بوە کە بەسەر دینەوە ژیاون و بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان هێناوە، هەتا جەنابی (موراد) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "باپیرم کە لەلای مەلای خەتێ خوێندوویەتی, جارێکیان مەلای خەتێ گوێبیستی دەبێ کە پێشوازی لەشێخێك کردوە، بۆیە لێی تووڕە دەبێ و، تەنانەت گوتبووی هەموو دەرسەکانم بەخۆڕایی چوون، بۆیە قسەت لەگەڵ ناکەم"[١٢٥].

هەروەها دەقێکی دەستنووسی دوولاپەڕەیی (مەلا عەبدولکەریم) لە بنەماڵەی (مەلای خەتێ) لەپاش مردنی بەجێماوە بەناوی (رد العلامة عبدالكريم الخيلاني على تقول سيد حزني الموكرياني بحق ملا افندي الخطي (مەلای خەتێ) الذي اتهمه بالخيانة)[١٢٦]، هەروەها (تاریق جامباز) بابەتێکی بەناوی (لە دەستوونووسێکی خەیلانیدا پێش حەفتا ساڵ باسی دادپەروەری و چۆنیەتی لەناو بردنی پاشای گەورەی ڕەواندوزی کردوە) کە لە ساڵی (١٩٢٧ز) مامۆستای پایە بەرز (مەلا ئەسعەد حاجی عومەر خەیلانی ١٨٥٣ ـــ ١٩٣٠ز) بۆی تۆمارکردوین)[١٢٧] کە ڕاستی زۆریان تێدایە دەرهەق بەپاکی و دڵسۆزیی مەلای خەتێ و، ئاشکرابوونی دەستی تێکدەران و شێوێنەران لە مێژووی کوردا، ئەمە جگە لە ڕوونکردنەوەکانی مامۆستا مەسعود محەمەد لە جێی تردا[١٢٨].

زۆرکەس گومان لە دڵسۆزیی و ڕاستگۆیی حوزنی موکریانی دەکەن, هەریەکە بەجۆرێك و سەر بەکارێکی خراپی دژ بە کوردو ئیسلام تاوانباری دەکەن، حوزنی هەوڵی داوە هەرچی دەستنووس و ئاسەواری ناوچەکە هەیە لای ئەو بێت, زۆری کۆکردوەتەوە, تەنانەت خۆی دەگۆڕێت و بە بەرگی ئەفغانی وپاکستانیەوە بە دێهاتەکانی کوردوستانی هەر سێ پارچەکەدا گەڕاوە بۆ کۆکردنەوەی کولتووری جێماوی کوردی , پاشان دەیانهێنێتەوە بۆ ڕەواندوزو کۆیان دەکاتەوە, پاشتر دەیان کەس لە ئینگلیزو ڕۆژهەلاَتناسە ئەورووپیەکان سەردانی دەکەن, خەڵکی ڕەواندوزو هەولێر گومانی لێ دەکەن وتاوانباری دەکەن بە دزی و چەند جار شکاتی لێ دەکەن , بڕیاری گرتنی دەردەچێت و لە بەندیخانەدا خۆی

---

[١٢٣] گۆڤاری روناکبیری . ژمارە (٢) لاپەڕە (١٨١)، ستوکهوڵم فازیل کەریم ئەحمەد.

[١٢٤] میرنشینی سۆران . کامەران جەمال بابان زادە . لاپەڕە (٧٦) .

[١٢٥] دکتۆر محمد گەزنەیی . گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١) لاپەڕە (٢٨).

[١٢٦] میرنشینی سۆران . لاپەڕە (٧٩).

[١٢٧] گۆڤاری کاروان ژمارە(١٠٩) ١٩٩٧، تاریق جامباز، لاپەڕە (٤٧) .

[١٢٨] گۆڤاری کاروان ژمارە (٧١ ، ٧٢) ساڵی ١٩٨٩ . کتێبی حاجی قادری کۆیی، ل٣٨٧ ج١ بغداد ٧٣ ١٩ .گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد .

دەبینێتەوە, تەنانەت گەورەی ئینگلیزەکان لە ناوچەکەدا هەوڵی بەردانی دەدات, (گیوی) برای دەڵێ: (خەڵکی ڕەواندوز دوژمنایەتیان کردوە هەندێ لە ڕۆژهەلاتناسەکان تکایان لە (مستەر ئەدمۆنس) مستەشاری وەزیری داخلیە کرد کە حوزنی بپارێزێ , تۆمەت باریان دەکرد کە ئینگلیز پەرستن و جاسوسی بۆ ئەمریکا دەکات. لا ١٣٢ ڕۆژنامەڤانی ژمارە: ٩) پاشان دەڵێ: (کە لە ڕەواندوز ڕۆی چاپخانەکەیان تالآن کردو خانوەکەشیان داگیر کرد. لا ١٣٢) بەلآم کە موکریانی پیردەبێ و بێسوود دەبێت, ئیتر ئینگلیز وەك پیشەی هەموو جارانی وازی لێدەهێنن و پشت گوێی دەخەن, بەلآم موکریانی بە هۆی کەریم ئەفەندی تەرجومانەوە پەنا بۆ ئینگلیزەکان برد, ئەوان گوتبویان ئێمە دڵی لەعلی خان بۆ وی ناشکێنین. لا ١٣٢) لەوە دەچێ ئینگلیز واز لە حوزنی موکریانی و سەیتەها دەهێنن کە قائمقامی ئینگلیز بوو لە ڕەواندوز و گەورەترین پشت و پەنای موکریانی بوو, سەی تەها هەڵدێت بۆ ئێران و موکریانیش دەربەدەر دەبێت, (گیوی) ئاوا باس دەکات: (هێندەی پێنەچوو سەی تەها بە زمان لوسی ئێران هەڵخەڵەتا چوە ئێران, ئیتر بە جارێ دەرگای پەلامار و بوختان و تەشقەڵەمان لە سەر کرایەوە و هەزاران جار حوزنیان کافر دەکرد و ڕەنگو بۆی جاسوسیەتیشیان تێدا, بە گوێی دنیایان ڕاگەیاند کە ئەوان جاسوسی ئینگلیزانن لا١٣٥) بۆچی ئەمە بە پیرەمێردی نەمرو ئەمین زەکی بەگ و زۆری تر نەکراوە کە هەر لەو کاتەدا بوون, بەڵکو ڕەمزی شەرەف و مەزنی کورد بون و هەتا ئەمڕۆش یەك وشەیان بەرامبەر نەوتراوە و چاپخانەکەی ئەو لەوەی پیرەمیرد ناودار تر نیە..!! باسو خواسی زۆر لەو گۆڤارەدا هەیە کە بە تەواوی حوزنی گوماناوی دەکات, ئەوەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی ورد و سەرچاوەی تەواو هەیە، سەرەداوێك لە سەر دەستێوەردانی (مالیخا)و, ون کردنی ئەو هەموو دەست نوس و بەڵگەنامانەی میرنشینی سۆران بە بیانوی ئەوەی کە گوایە لای ئەو بون بەلآم سوتاون, کە خەڵکی هەمویان بە ئەمانەت تەسلیم بەو کرد, هەروەها گواستنەوەی خۆی و چاپخانەیەکی گەورە, لەو بارو دۆخە قورس و ڕێو بانە خراپ و دوورە نالەبارەدا لە سوریەوە بۆ رەواندوزو, وە دەستکەوتنی چاپخانەیەکی گران بەها لەگەڵ هەژاری حوزنی موکریانیدا, گومانی زۆر لە کاری ئەو کەسەدا وەدەردەکەوێت، بۆچی موکریانی چوە ڕەواندوز کە لەو سەردەمەدا دوور لە ڕوی ڕۆشنبیری و شارستانی بوو, بۆ نەچوە هەولێرو سلیمانی و کەرکوك, کە هەموو هۆیەکی گونجاوی ڕۆشنبیری بۆ ئەو تیا بوو, ئەمە جێی گومانە, من وای بۆ دەچم کە هێزێك لە دەرەوەی کوردوستان و ناوچەکە, کار ئاسانی بۆ کردوە هەتا ئەو دەست نووس و بەڵگەنامانەی کە پەیوەندی بە شێوازی فەرمانڕەوایی ومێژووی میرنشینی سۆرانەوە هەیە کۆبکاتەوەو بۆیان بنێرێ, کە ڕەنگە ئەو هێزە ڕۆژهەڵات ناسە ئەوروپیەکان یاخود مۆزەخانەو دەزگا ئەدەبی وڕۆشنبیری و سەنتەرە لێکۆڵینەوەکانی دەرەوە بوبێت, کە ئەمە هەتا ئەمڕۆ هەر گومانەو لە سەر چەند خاڵێك دروست بوە, بەلآم ڕەنگە لە داهاتویەکی نێزیکدا زۆر شت لەو بارەیەوە ڕون ببێتەوە, بەتایبەت گومان لە سەر کتێبی مالیخا کە (ئەو دەستنووسەیە کە کاتی خۆی هەموو سەر بوردو کارەساتی میرانی سۆران‌و میر محمدی بەتایبەت لەسەر تۆمارکرابوو، لە ڕۆژگاری میر محمد خۆی‌و بەفەرمانی ئەو میرزا مەحموود ناوێك، بەناوی (وقایح نگار) نووسیبووی‌و دوایی ناوی نا(مالیخا)، لە ساڵی (١٩٣٥ز) کاتێك حوزنی موکریانی دەچێتە رەواندوز دەیخەنە بەردەستی‌و سوودی لێ دەبینێ‌و بۆ نووسینی کتێبی (مێژووی میرانی سۆران)، بەلآم لە خەڵکی رواندوزو هەموو ئەو بەڵگانەی لە سەر ئەو بابەتەوە دەستم کەوتووە دەڵێن: بەهۆی دروستبوونی کێشە لەنێوان حوزنی موکریانی‌و خێزان‌و بنەماڵەکەی مەلا (خەتێ) کە داوای دەست نووسەکانی لێ دەکەنەوە، موکریانی دەڵێ سووتاوەو دەست نووسەکەیان ناداتەوە، بەلآم کاتێك کە(مێژووی میرانی سۆران) بەچاپ دەگەیەنێ، خیانەت لە ڕووی حەقیقەتی هەواڵەکە دەکات‌و مەلای خەتێ تاوانبار دەکات، لە راستیدا چاوگێڕانێکی خێرا بەنووسین‌و ئەدەبیاتی موکریانیداو سەربووردەی ژیانی لە کاریگەری بەرۆژئاواو ڕەقەبەرایەتی ئیسلام‌و پیاوانی ئەو ئیسلامە شتێکی چاوەڕوان کراوە[١٢٩].

پێم باشە کۆتایی باسەکە بەدوا وتە بهێنم کە لەلایەن شۆڕشگێڕێکی نوێخوازی کوردەوە, کە شێخی تەریقەتە و

---

[١٢٩] میرنشینی سۆران. لاپەڕە (٨٢) پەراوێز.

سەركردایەتی گروهێكی چەپە ئەویش (شێخ عیزەدینی حوسەینی) یە, كە سەركردەیەكی خەباتی كوردانی ئێران بوو، لەبارەی (مەلای خەتێ)وە دەڵێ: (مەلای خەتێ وانەبوە كە دەیگوتن، لەبەینی مەلای خەتێو میری رەواندوزدا تەبایەك هەبووە، وردە وردە سیاسەتی میر روو لە شكست رۆیوە، خەریكبووە لە گەڵ عوسمانیەكان كە لەشكرێكی زۆریان خڕكردبوەوە بەشەڕ بێن، لە بنیشەوە عوسمانیەكان زۆربەی سەرۆك تیرەكانیان فریو دابوو، میریش زۆر خەڵكی بەناهەق كوشتبوو، میر تەماشای كرد گەر شەڕ رووبدات شكست دەخوات، دەوڵەتی عوسمانیش ناردبووی لەگەڵ میر یەك بكەوێ، ئەمن بۆ خۆم لەسەرئەوە ساغ بوومەوە كەمیر بە مەلای خەتێی گوتوە ئەو فەتوایە بدەو خوتبە بخوێنەوە، نەوعێك تەبایی هەبووە، بۆئەوەی خەڵكەكە نەڵێن میر تەسلیم بووە، میریش شەڕەكەی نەكرد، ئەوە تەباییەك بووە (رێك كەوتنێك بووە) پاشان میر چوەتە ئەستەمبول، لە ئەستەمبول كەقەرار وابوو خەلاتی بكەنو بینێرنەوە، زۆریان قەدر گرتو پاشان هێنایانەوە، لەرێ لەدیاربەكر لەهەرجێگەیەكبوو، میر بنگوم كراو نەهاتەوە، تەماشایان كرد، پاش بەینێك لە دیاربەكرەوە چەند شتێكی میر دەفرۆشرێت، میر نەهاتەوەو كوشتیان، كەس نەیزانی چۆنیان كوشت، شانەكە لەسەری مەلای خەتێدا شكاو مەسەلەكە تەواوبوو، جا چونكە هەمیشە دەیانەوێ مەلا خەتابار بكەن، گوتیان مەلای خەتێ خیانەتی كردوە، بەعەقیدەی من وانەبووە)[١٣٠].

ئەمانە هەموو قسەی راستو رەوانو دروستو جێی سەلماندنن، لە هەمانكاتدا ئەوەندەی تریش هەن كە دەڵێن مەلای خەتێ تاوانبارو خیانەتكارە، هەموو ئەمانە قسەكانیان تەنها لە(مێژووی میرانی سۆران) ی حوسەین حوزنی موكریانییەوە هێناوە، كە ئێمە سەلماندمان حوسەین موكریانی چۆن دەستكاری ئەو نوسینەی كردوەو ئەو فتوایەی داڕشتووەو لەبەركیو لەبەر چیو بۆ چ مەبەستێك بووە، ئەوانەی كە لەم قوتابخانەیەن زیاتر لەچەپەكانو ئەوانەن كەخراپ بۆ مەلاو پیاوانی ئاینو ئیسلام دەپێون, وەك دكتۆر جەلیلی جەلیلو[١٣١]عەبدولفەتاح عەلی یەحیاو [١٣٢]جەمال نەبەز [١٣٣]و هەژار موكریانیو [١٣٤]لونگریكو [١٣٥]عەلی سەیدو[١٣٦]عەبدولڕەحمان قاسملوو [١٣٧]عەلادین سوجادیو[١٣٨] زۆری تر..

لەبەرئەوە مادام هەموو دەچنەوە سەر قسەكەی حوزنی موكریانی پێویست ناكات قسەكانو شیكردنەوەیان بهێنینەوەو بابەتەكە قەرەباڵغ تر بكرێت، چونكە ئەوەی پێویست بووە لەسەر موكریانی هەموو شتێكمان لە بارەوە وتوە بەزیادیشەوە.

---

[١٣٠] گۆڤاری هەڵەبجە. ژمارە ١٨. ١٩ هۆلنداڵ. سوید. لاپەرە (٢٨).

[١٣١] كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. دكتۆر جلیلی جەلیل. ل١٨٤. ١٨٥.

[١٣٢] گۆڤاری كاروان ژمارە (٥٢) لاپەرە (١٣٥)، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا.

[١٣٣] الامیر الكردی. جەمال نەبەز. ص٢٨٩. ٢٩٠ ترجمە. فخری سلاحشور، هەولێر ١٩٩٤.

[١٣٤] شەرەفنامە. وەرگێرانی لەفارسیەوە هەژار موكریانی. پێشەكی لاپەرە (٣٧) و (٥٠٨) نجف ١٩٧٢.

[١٣٥] اربعة قرون من التاریخ العراق الحدیث. ستیفن لونگریك، ص ٣٤٣ بغداد ترجمە جعفر الخیاط

[١٣٦] من عمان الی عمادیة. عەلی سەیدو گورانی. ص١٣٣ القاهرە.

[١٣٧] كردستان والاكراد. عبدالرحمن قاسملو. ل ٤٧. ٤٨. بیروت ١٩٧٠.

[١٣٨] شۆڕشەكانی كورد. عەلادین سوجادی. ل٦٩ بغداد. ١٩٥٩.

دوا وتە

لەم لێکۆڵینەوەدا وا دەردەکەوێت، هەتا پێش بەشداری ئێران لە گەمارۆی ڕەواندوزدا، میر محمدو سوپای رواندوز هیچ نکوولیەکیان نەبووە لەوەی جەنگێك بەرپا ببێ هەرچی تیا دەبێ بابێ، سوربوون لەسەر مردن و بڕواشیان بەسەرکەوتن هەبوو، بەڵام کە ئێران هاتە ناو بازنەی جەنگەوە لە بەرژەوەندی عوسمانیەکان، کە هەرگیز میر ئەوەی چاوەڕوان نە دەکرد، چونکە جەنگی خوێناوی سەدان ساڵەی نێوان عوسمانی (سوننی)و، ئێرانی قاجاڕی (شیعە) ئەوەی لێ چاوەڕوان نەدەکرا...هەر بۆیە بەیەکجار و دەمو دەست ورە رووخاو دەستیان لە هەموو لا برا، بەتەنها خۆیان لەناو دۆڵ و قەڵاو شاخدا بەگەمارۆدراوی بینیەوە، گەمارۆکەش بەدەم وردە شەڕەوە ئەوەندە درێژەی کێشا, خۆراك و تەقەمەنیان کەم بوویەوە، هەر بۆیە لەوکاتە ناسکانەدا, هەموو پەیمانێکی لەو جۆرە کاری خۆی دەکات, سەرکردە ناچار دەکات بەدوای ڕێگە چاری تردا بگەڕێ و, راوێژ بەهەموو ئەوانەی چوار دەوری بکات.

کە میر محمد ڕای گۆڕاو قسە لە گەڵ هەموولا کرا، بەتێکرا ئەوەیان بۆ دروست بوو, کە رەنگە دەستدرێژکردن بۆ ئاشتی، هێشتنەوەی سوپاو میرو رواندوزی پایتەخت بە خەڵکەکەیەوە لە لەناوچوونی حەتمی بپارێزێ، بەتایبەت کە عوسمانیەکان زۆر بەگەرمەوە داوای ئاشتی دەکەن و, نامەی چەورو پڕ مژدەو پڕ سوێندو وەعدی شەرەفیان بە نوێنەرەکانیاندا ناردوە بۆ میر محەمەد، چونکە ئەگەر رێك نەکەون, ئەوا عوسمانیەکان بەو سەد تۆپەی کە کۆیان کردوەتەوە، ناوچەکە دەبێژن و, بەو دەیان هەزار سەربازە برسیە شڕە خۆرەی عوسمانی وئێرانی وعەرەبی و خۆفرۆشە کوردەکانەوە, شارو دێ دەسووتێنن و ئەتکی ناموسیان دەکەن و هەرچیان بەر دەست بکەوێ دەیکوژن و تالانی دەکەن, کەسیش وەفریایان ناکەوێ، هەروەك چیان بە شارو دێ و خەڵکی (بۆتان و ئامێدی و جزیرەو زاخۆو زێبارو ئاکرێ و هەولێر) کرد، لەبەر ئەوە میرو سەرداران, لەسەر ئەوە پێکهاتن, کە داوا لە زانایان بکەن بۆ ئامادەکردنی فتوایەکی نەرم و گونجاو، کە لەباتی هەر هەموویان میر محمد خۆی تەسلیم بکات و, شوێنی ئەو وەعدو پەیمانانە بکەوێ...بە تایبەت عوسمانیەکان دەیانبردە سەر، چونکە میر محمد پەیمانی بە ڕەشید پاشادابوو، رەشید پاشا بە محمد پاشای رواندوز دەڵێ: "ئە من لەوەی موتەئەسیفم کەتۆ پارەیەکی زۆرت بۆ ئێران ناردیە بەدیاری، محمد پاشا جوابی دەداتەوە : پاشا ئەسەف مەخۆ، ئەگەر لەسایەی تۆ ئەمن بەکەیف هاتمەوە، ئینتقام لە ئێران لەکنە من سەهلە، ئەگەر نەشهاتمەوە !! خەزنەم زۆرە بەشی تۆش مایە...)[١٣٩].

میر محەمەد پەیمانێکی وای دا بەرەشید پاشا, ئەوەی لێدەخوێنرێتەوە کە وای نیازە ئەگەر لە ئەستەمبوڵ گەڕایەوە ببێتە پیاوی عوسمانی, هەم بەخشش بداتە رەشید پاشاو, هەم شەڕی دژی ئێران بۆ عوسمانیەکان بکات، واتە ئەگەر هاتەوە خراپ بە ئێران بکات و دڵی عوسمانیەکان خۆش بکات، لە رەوشتی پێشووی میر محمددا هەبوو کە ئەگەر بهاتایەوە چی بە عوسمانیەکان و (میرنشینە کوردەکانی بادینان و بۆتان و هەکاری) دەکرد، ئەمجارە بە پێچەوانەوە لەباتی رۆژئاوا هێرش بۆ رۆژهەڵات دەبات و, هەمان کار بە ئێران و (میرنشین کوردەکانی ئەردەڵان و بابان) دەکات و خراپتریش، چونکە ئەگەر ئەوسا پەناو زلهێزێکی نەبوو، ئەمێستا بەپشتی عوسمانیەکان چی بوێت دەیکات و, هەرخۆی دەیبردە جەنگی مەزهەبیەوە، ئەمە لەلایەك...لە لایەکی تریشەوە رەنگە راست بێت, کە (سوڵتان) لە ئەستەمبوڵ, لەسەر قسەی (رەشید پاشا) زۆر رێزی میر محەمەدی گرتبێت,, ئەو پەیمانەی کە بە (رەشید پاشا)ی دا، هەتا کەسێکی لەوجۆرە ئازاو بەتواناو ناودار لەو سنوورە دژوارو پڕ لە کێشەیەدا لە دەست نەچێ و, بۆ بەرژەوەندیەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە کاردابێ، واتە میر محەمەد هەر لەژێر سەرپەرشتی سوڵتاندا بەجۆرێ تر, بە پێچەوانەی کارەکانی پێشووی, ببێتە پۆلیسی عوسمانی لەناوچەکەداو سنووری عوسمانی بپارێزێت، لە باتی ئەوەی

[١٣٩] گۆڤاری کاروان ژمارە (١٠٩) ساڵی ١٩٩٧، لاپەرە (٥٠)، تاریق جامباز.

ڕووی هێرشی (میر محمد) بەرەو باکورو ڕۆژئاواو عوسمانیەکان بێت، ئەم جارە ئەگەر هاتەوە، ڕووی چەك وسەربازانی سۆران کاتە ڕۆژهەلاّت و ئێرانی دوژمنی سەرەکی میرنشینە کوردیەکان, کە عوسمانیەکانیش بەخوێنی سەری میرەکانی تینوبوو...میر محمدیش وادیارە گوێی لێنەبوو چەندە لە ئامۆزاو مامو (بەدرخانی و بادینانی و بۆتانی و یەزیدیان) بکوژێ بە عوسمانیەکانەوە، یان (بابانی و ئەردەلاّنی و شنۆو لاریجانی) بە ئێرانەوە، بڕواداربێ یان بێبڕواو، شیعە بێت یان سونە, کورد بێت یان تورك یان عەرەب , هەرچیەك بێت لە هەر نەتەوەو ئاین و ئاینزایەك، عوسمانیەکان بیریان کردەوە, ناوچەکە پۆلیسێکی لەو ترازە نوێیە, لەو جێو ڕێو سنورە ستراتیژەدا دەویست, لەو سنورە ئالۆزەی نێوان ئێران و عوسمانی و بەغدادو موسلّ بابان و ئەردەلاّن و بادینان و بۆتان بە یەزیدیەکانیشەوە، کەمیر محمد لە ناوەراستیاندا چەقی بازنەکەیانی پێك هێنابوو, دەیتوانی یاری بەهاوکێشەکان بکاتو, لە بەرژەوەندی (باب ولعالی و ئاستانە) بە کاربهێنێ، بەڵێ (ڕەشید پاشا) سوڵتانی عوسمانی ڕازی کرد بەو سیاسەتە (بعیدوالمدی) دوور ماوەیە,کە زۆر بەسوود دەبوو بۆ دەوڵەتی عوسمانی لەو کاتە لاوازەیدا کە بە پیاوە نەخۆشەکە ناوداربوو هەموو لا سەری تێکردبوو, لەو دەمەدا عوسمانیەکان بەتەنها تەك و جمی خۆڕاپەراندن و خۆتەیارکردن و راستکردنەوەی باری لاری نەبوو، ئەگەر ئەمڕۆ (ئێران و رووس و بەریتانیا) دەستیان داوەتە بنبالّی و ئەو ئەرکەیان ـــ لەناوبردنی سۆران ـــ بۆ جێبەجێکردوە، ڕۆژگار هەروا نابێ, بەڵکو شەیپوری سەردەم روو لە خراپتر ملی ڕێی گرتوە، لەبەر هەموو ئەوانە من لەو بڕوایەدام, عوسمانیەکان پەیمانیان دەبردە سەرو, ناوچەکە پۆلیسێکی نێودەوڵەتی لەو جۆرەی دەخواست، بەلاّم هەموو ئەو ڕێکەوتن و پەیمانانە چووە سەرو میر محمد لەگەڕانەوەدا لەناوچووو نەما، کە بەڕای من ئەو نەهاتنەوەیەی لەبەرژەوەندی کەسایەتی خۆی و تێکۆشانی دلێرو سەربەرزی سەربازو خەڵکی سۆران و کوردبوو، چونکە گەر میر محمد بگەڕایەتەوەو ئەو پەیمانانەی جێبەجێ بکردایە، هەموو بەرزی و ناوداری و سەرفرازی خۆی و گەلەکەی لەدەستدەداو, دەبویە نموونەیەکی خراپ بۆ مێژووی کوردو, ناوچەکە ئالۆزتر دەبوو، هەموو کەسێك مردن و لە دایکبوونێکی هەیە، میر محمد چاك ژیاو سەربەرز ژیا، بەو مردنە ئالۆزو نەزانراوو ون بوونەی, سەرداری و ناوداری خۆی پاراست، چونکە زۆر مردن لە زۆر جۆر ژیان چاکترە.

ڕای حوزنی موکریانی بەرامبەر ئیسلام ومەلا و پیاوە ئاینیەکان

شتێکی سەیر لە نوسینەکانی حوزنی موکریانی دا تێبینی دەکەم و لێرەدا هەندێکی دەخەمە ڕوو, حسەین حوزنی کاتێك باسی ئیسلام یان زانایانی ئیسلامی دەکات زۆر بە خەتاباروو خیانەت کارو دژ بە کورد ناویان دەبات, لە کتێبی (میرنشینی سۆران) دا چەند نمونەیەك دەهێنمەوە,

* لە کۆتاییی پێشەکیەکەدا دەڵێت : (لە زاناو گەورەکانی کورد دەپارێمەوە ئەم نامیلکەیەم بە دڵێکی خاوێنەوە پەسەند بفەرموون. ل٢ میر نشینی سۆران , حوزنی موکریانی) موکریانی چونکە دڕدۆنگە دەزانێ خەتابارە لە نوسینەکەیدا, هەر لە پێشەکی کتێبەکەیدا لە زانا ئاینیەکان دەپارێتەوە بە دڵێکی خاوێن ئەم سوکایەتیە بە مەلا و موفتیەکانی ئیسلام پەسەند بفەرموون, هەر لە سەرەتاوە خۆی دەزانێت چی چاندوە, داوا دەکات گوماناوی سەیری بابەتەکەی نەکەن.!!

* دەڵێت: (داود پاشا مەلا محەمەد ناو عالمێکی گەورەی کورد کە خەڵکی خەتێ بوو, بە مەلای خەتێ ناودەبرێ , ئەمڕۆ نەتەوەی ئەو لە ڕەواندوز هەن و عالمن, بە دیارییەوە ناردە لای میر کە لە گەڵیا ڕێك بکەوێ کە بۆ ڕۆژی تەنگانە خۆی پێ ڕزگار بکات. ل٦٤) ئەو نەیناردە لای میر , دیاری بۆ میر نەهێنا , هەردوکیان دوژمنی عوسمانی بون.

* **دەڵێت :** (میر محەمەد هێرشی کردە سەر یەزیدیان , هەزارانی لێکوشتن دوو هەزاری لێبەدیل گرتن, ٥٠٠ کیژوو ژنی گرتبوو کردنیە هەدیەو بەخشش گەلێکی بە گەورەو بە سەرانی موسلّ و ئاغاکانی هەولێر وکۆیەو ڕەواندوز بەخشی,

که میر محەمەد گەڕایەوە ڕەواندوز (عەلی بەگی داسنەی) بانگ کرد وتی بۆ دەست لە فیتنە هەڵناگری , عەلی بەگ میری داسنیٚ وتی (من بۆ تاکە گیانێك ناپاڕێمەوە) میر ڕقی هەستا فەرمانی دا کوشتیان.) پاشان موکری دەڵیٚ (وەکو لە پیاوە پیرەکانی ڕەواندوزم بیستوە عەلی بەگ گەلێك ڕوندو لاوچاك و مەردو شۆخ و شایانی کوژتن وخنکاندن نەبوو , بەلاٚم میری گەورە بە دەسیسەی مەلا دین دارەکان لە عەلی بەگی خواستبوو موسوڵمان بیٚ, عەلی بەگیش لە قسەی میری لە هەلاٚتن کرد.) ئەمەی دواییان قسەی خۆیەتی و ئاوای هەڵبەستوە, ئاوا وەسفی سەرۆکی یەزیدیان دەکات و ئاواش باسی زانا ئیسلامیەکان دەکات, گەر یەزیدیەکە وابوایە, چۆن توشی ئەو شەڕە دەبوو..؟

* دەڵێت (عولەمایان نەیانهێشت میر شەڕ لە گەڵ تورکان بکات, بەلاٚم ئەحمەد بەگ سەرهەنگ قبوڵی نەکرد و گوتی دەبیٚ شەڕ بکریٚ لە شکری میر لە نزیك زیٚی بادینان پێشیان بە تورك گرت. لا ٨٠) موکریانی خۆی باسی چەندین شەڕەکات لە گەڵ تورکان و ئاستانەی هێنایە لەرزە, بەلاٚم بۆ ئەوەی قسەیەك بە عولەمایان بڵیٚ هەر بۆ خۆشی ئەوە دروست دەکات.

* (سوڵتان مەحمودی عوسمانی بە ناوی خەلافەتی ئیسلامیەوە مەنشورێکی بۆ علمایان نارد , بۆ مەلا یەحیای مزوری بۆ مەلا محەمەدی خەتیٚ بۆ مەلا عزرائیل جزیری پڕ لە ئایەت وحەدیس ڕەوانەی کرد بە ناوی دین و خەلافەتەوە گویٚی مەلاکانی کوردوستانی پڕ لە با کرا. لا٨٢) کوا ئەو نامەیە.؟ هەموو دەست نوسەکان لای موکریانی بوو, گەر یەك دێڕی دەست کەوتایە وەك بەڵگە نامە بلاٚوی دیکردەوە.. ئەی بۆ لە ئەرشیڤی عوسمانیدا بلاٚو نەبویەوە..؟

* (میر ٣٠٠٠ کەسی ئازای دژی ئیسماعیل پاشا ناردە ئامێدی , بەلاٚم بریقەدار پاشای موسڵ زوتر چوە ئامێدی و قەلاٚی توند کرد, ئیسماعیل پاشا قاقەزی بۆ ئەهالی ئامێدی و مەلا یەحیا نوسی کە یاریدەی دوژمنی کورد نەدەن و ئیتاعەی گەورەی میللەت, پێچانەوەو خۆ بەقوربانی دوژمن کردن, دوری مروەتە بۆ ئەسبابی خوێنی موسوڵمانان ڕشتن بیٚ ئیمانیە,ل٨٠) یەکەم مەلا یەحیا لە لای میر محەمەد بوو دژی یەزیدی و عوسمانی جەنگاوە, دوەم خۆی باسی ئەوە دەکات کە مەلا یەحیا لەبەرەی میردایە دژی دوژمنەکانی, ئیتر ئەم چیرۆکانە لە کویٚوە دەهێنیٚ و دروستی دەکات, هەر بۆیە زۆربەی گێڕدراوەکانی تریشی دەکەوێتە ژێر تیشکی گومان وردرۆنگی,

* (لە سەر زیٚ شەڕی گەورەیان کرد دژی ڕەشید پاشا , کورد پڵنگانە شەڕیان کرد بە گەرمە هەڵمەتیان دەبردە سەر دوژمنان بەلاٚم چونکە پایەی ئیش لە دەست مەلاو فەقیٚکاندا کلۆر کرابوو شەڕ لە گەڵ ڕۆمدا (عوسمانی) بیٚ سوود بوو, مادامە میری گەورە بە بیٚ فەتوای مەلاکان کاری نەدەکرد لا٨٣) ئەی ئەوە نیە دەڵیٚ لە گەڵ عوسمانی شەڕی گەورەی کردوە, ئیتر فەتوای چیو کاریگەری چی..؟ ئەی ئەم شەڕە کیٚ فتوای بۆدا هەتا لە گەڵ عوسمانی شەڕ بکات و لە سیٚ بەرەدا عوسمانی خراپ بشکێنیٚ..!! خوێنەری بەڕێز با خۆی بە وردی ئەو دوو لاپەڕەیەی لای موکریانی بخوێنێتەوە گومانی زۆری بۆ دروست دەبیٚ.

* یەك دێڕ خوار ئەوە دەڵیٚ (ڕەشید پاشا شکاو هەڵهات لا٨٣) ئیتر ئەو قسە خەڵەفاویانەی دێڕی سەرەوە چیە کە دەڵیٚ مەلاکان نەیانهێشت سەرکەویٚ, دوای ئەوەش دەڵیٚ: (تالاٚن وئەسبابێکی زۆر دەست کوردەکان کەوت) لا٨٣

* موکریانی دەڵیٚ: (ڕەشید پاشا کە هەڵهات و گەڕایەوە موسڵ فەرمانێکی ساختەی بۆ مەلا محەمەدی خەتیٚ پڕ لە ئایەت و حەدیس کە ئالەتی دەستی تورك بوو بۆ ملەتی کورد کوژتن بەکاریان بردو بۆ میری گەورەیان نارد کە بیخەڵەتێنن, مەلای خەتیٚ چونکو پەروەرشی دەستی داوود پاشای بەغداد بوولا٨٤) زۆر سەیرە, ساڵێك پێش ئەم شەڕە داود پاشا لە ناوبرابوو عوسمانی بەغدادی گرتبوو, واتە سەرەتا محەمەد پاشای ڕەواندوزو مەلا یەحیای مزوری و داود پاشا لە یەك بەرەدا دەجەنگان دژی عوسمانی, داود پاشا ساڵێك پێش ئەم جەنگە لە ناوچوو بوو, داود پاشا بەردەوام دژی عوسمانی بوو, ئیتر ئەم قسە هەڵیتو پەڵیتانە بایی چەندە, دەڵیٚ پڕ لە ئایەتو حەدیس ئەگەر دیویەتی پڕ بوە, بۆ لەو هەموو نامەو فتوایانە دانەیەك بەبەڵگە ناهێنیٚ. باسی بەریتانیا ناکات کە بەغدادو ڕەواندوزی بۆ عوسمانی لە ناوبرد,

* حوزنی دەڵیٚ : (کەسێك بۆی گێڕامەوە وتی: میر ئەحمەدی برای میری گەورە لە گەڵ مەلای خەتیٚ لە مەجلسدا بووە کێشەیان, ئەحمەد بەگ داوای لە لەشکر کرد وتی کیٚ شەڕ لە گەڵ عوسمانی دەکات بکەوێتە لای من و کیٚ شەڕ ناکات بکەوێتە لای مەلای خەتیٚ, سەرهەنگ و لەشکر هەموو کەوتنە لای ئەحمەد بەگ و چەند فەقێیەك لەلای مەلای خەتیٚ و میری گەورە مانەوە, لا ٨٤) ئەمە چیرۆك دروست کردنە, ئەم هەڵبەستە ئەفسانە ئامێزە گەر ڕاست بوایە, دەبوە شەڕی ناوخۆو مەلای هەر زوو تیا دەکوژرا, پێش ئەوەی عوسمانی بێتە ڕەواندوز, خۆ مەلا نە جەماعەتی بووەو نە چەکدار,

ئیتر لایەنی لەکوێ بوە, خۆی و چەند فەقێی کتێب بە دەست, کەی پەیوەندیان بە کاری سەربازیەوە بوە..؟

* (مەلای خەتێ بڕیاری دا کە میری گەورە بڕواتە لای مستەفا ڕەشید پاشا, میری گەورەو مەلای خەتێ بە پەنهانی لە شکرو سەرهەنگەکانەوە مخابەرەیان لە گەڵ کرد میر ئەحمەدی برای دەکاتە وەکیلی حکومەتەکەی و مەلاو چەند سوارێك هەڵدەگرێ و دەچنە کن مستەفا پاشا. لا٨٦) ئەم چیرۆکە هەڵبەسراوە قسە زۆر هەڵدەگرێ:١ـ گەر مەلای خەتێ بڕیار دەدا, بۆچی میر محەمەد مەلای خەتێو چەند سوارێك هەڵدەگرێ, ٢ــ گەر بە پەنهانی لەشکرو سەرهەنگەکانەوە مخابەرە دەکەن, ئەی چۆن ئەحمەد بەگی برای کردە جێ نشینی خۆی, ٣ ــ ئەگەر ئەحمەد بەگی کردبێتە وەکیلی خۆی, ئیتر شەرە قسەی نێوان ئەحمەد بەگ ومەلا بۆچی و لە پای چی, ؟ ئەمە هەموی هەڵەی چاپە یان هەموو درۆیەك هەروایە.!!.

* (میر باری ٢٠٠ ئێستر دراوی دا بە ڕەشید پاشا, لا ٨٧) بڕواناکەم بە هەموو میرنشینەکانی ئەو دەمەوە باری ٥٠ ئێستر دراویان هەبوبێ, ئەم فشە خۆشانەی چۆن بۆ هاتوە, چاك وابوە قسەیەك بکات عەقڵ بیگرێ,

* (لەو سەرەوە مەلا عەزیزی موفتی ڕەواندوز کە ئامۆزای پاشا بوون لە بازاڕ کەل و پەلی پاشایان بینی دەفرۆشرا, لا٨٧) ئەمە چۆن ڕێکەوت ئەوان لە ئاستانەوە دەگەڕانەوە, لەو شارە ئەو کەلوپەلانەیان بینی دەفرۆشرا , ئەگەر ئەم موفتی ڕەواندوزە ئەی مەلای خەتێ چی بوەوو موفتی کوێ بوە.؟

* (ڕەسوڵ پاشا لە پاش میر محەمەدی برای حەوت ساڵ پاشایەتی کرد ,لە گەڵ عوسمانیەکان بە شەڕ هات تورکی شکاند, دیسان عوسمانیەکان مەلاکانیان لە ژێرەوە هانداو ئەوانیش دەهۆڵیان بەناوی ئاین وخەلافەتی ئیسلامەوە لێدا, دەستیان بە چاوو ڕاوو فەتوای ناڕەوا کردو ڕەسوڵ پاشاش چاوو ڕاوی مەلاکان کاری لێ کردو دەستی لە شەڕ هەڵگرت و ڕوی لە ئێران کرد. لا ١٠١) ئەم میرانە چی بون هەموو جار بە مەلاکان خەڵەتاون , جارێ, دوو جار, ساڵێك ,دە ساڵ, چۆن بە گوێیان کردون, گەر ئەم قسەیە ڕاست بوایە, دەبوو ئاین لەو کاتانەدا لە کوردوستاندا ناشرین بوایە وابرەوی نەدەبوو, پێش نەدەکەوت وخەڵکی کورد لە دەمی خۆیان ومالو منداڵیان نەدەگرتەوەو خەرجی بکەن لە مزگەوت و حوجرەو مەلا کاندا, ئەم هەموو بوختانە چۆن دەچێتە سەر, خەڵکی کورد گەر ئەوەندە ساویلکە بونایە کە موکریانی دەڵێت, دەبوو هەر زوو مەلا و مزگەوت لە بەرچاوی خەڵکی بکەوتایە,

* (میر محەمەد پاشای ڕەواندوز کە بە هاندانی مەلای خەتێ و مەلا یەحیا ی مزوری و مەلا عزرایلی جزیرە, پەلاماری بردە سەر دێهاتەکانی شێخان وکوشتاری زۆری یەزیدیانی کرد... لە گەڕانەوەدا لە سەر ئارەزوی مەلا ناوبراوەکان کوشتارێکی بێ جێو ناڕەوای لێ کردن لا١٠٨) دەبوو بیوتایە بە فتوای ئەوانە............!!

* (دەستوری دەوڵەتی محەمەد پاشا قورئان بوو, وەهی عوسمانیان پێچەوانەی قورئان بوو, کە مەلا سەر بەتورکەکان دەیانگوت تفەنگ بە تورکەوە نان زیانی بۆ ئاین وتەلاق هەیە...گەورەترین تاوانی میر محەمەد ئەوە بووکە مەیدانیدا مەلایان خۆیان تێکەڵ بە کارو باری دەوڵەت بکەن. لا١٠٩) بڕواناکەم هیچکەس لە کورد پێش موکریانی قسەی وای کردبێ ,کەسێك فێر نەکرابێ وبە بەرنامە نەهێنرابێت بۆ ڕەواندوزو ئەو هەموو بوختانە بێبەڵگەو بێبەڵگەنامە بهێنێ و فەرمێکی میری یان دەوڵەتی عوسمانی نەهێناوە,

* لە زاری کرمانجیدا بەرامبەر مەلاکان دەڵێ: (ئەم میقرۆبانەش زۆریان لە ژێر سێبەری دیندا خوێنی میللەت ئەمژن. بڕوانە گۆڤاری ڕۆژنامەڤانی ژمارە: ٩ لا١٣٢ هاوینی ٢٠٠٢) یەك کتێبی وا قسەی خراپی بەرامبەر ئیسلام ومەلاکان هەیە, بەڵام بائیتر بەس بێت..؟؟

بەریتانیاو پیاوانی بەریتانی لە دیدی موکریانیەوە

- موکریانی بە هیچ شێوەیەك دەست درێژناکات بۆ باسکردنی دەست و نەخشەی بەریتانیا بۆ پاڵپشتی دەوڵەتی عوسمانی, گەر بەریتانیا نەهاتایەتە هاوکێشەکەوە بۆ بەرژەوەندی عوسمانیەکان, هەر زوو عوسمانی کەوتبوو وە دابەش بووبوو, وە کورد ڕزگاری بوو بوو, لە گەڵ عێراق و شام ومیسر و نیوە دورگەدا, تەنانەت باسی دەستی ئێران وڕوس ویەزیدیان ومیرو بەگە کوردە خیانەت کارەکان کە هەموو سەرچاوەکان بە درێژی وپڕ بە دەلیل

باسیان کردوە, ئەم باسی ناکات, تەنها باسی خیانەتی مەلا بێدەسەلاتەکان دەکات و بەس..!!

- موکریانی باسی زیاتر لە ٣٠ متەسەریف و قائیمقامی کوردی لە ڕەواندوز کردوە , کە باسی قائیمقامە کوردەکان دەکات بەبودەڵەو خراپ ونەزان جۆرە وشەی نزم ناویان دەبات (تێنەگەشتوو, تورك پەروەر, بە دەعیە, هیچ نەکەر, ئەهالی ڕەواندوز دەریان کرد, نەزان, ڕوتیان کردووە), بەلاَم کەباسی قائیمقامە بەریتانیەکان دەکات بەم جۆرە: میجەر نۆئێل حاکمی ئینگلیز لە قەزای ڕەوندوز باسی چاکەو پیاوەتی دەکات, (لا ١١٤) دوای ئەو باسی سێ کەس (a*p*o) ی ئنگلیزی دەکات , دوای ئەوان باسی کابتن کرك دەکات (لا١١٥) ئەم ئینگلیزانە لەسەر ئاژاوە ڕەواندوز جێدەهێڵن, گەورەکانی ئەو شارە چون و لەبەر کابتن پارانەوە و تکایان لێ کرد کە جێیان نەهێڵێ,(لا١١٥) بەلاَم میجەر کرك ڕەواندوزی بەرداو چوە باتاس , دیسان گەورە پیاوانی شار چونە لای خواهیشتیان لێ کرد بگەڕێتەوە ڕەواندوز (لا١١٦) ئەویش حاجی نەوزەر ئەفەندی کردە وەکیلی خۆی.(لا ١١٦) هەر لە وێدا کەباسی شێخ مەحمودی نەمر دەکات, چونکە سەر بە ڕێبازی ئاینی ئیسلام بوە ئاوا باسی دەکات: (هەرای شێخ مەحمود کوردوستانی شلەژاند), بەلاَم ئاوا باسی کابتن میجەر دەکات : چوە ڕەواندوز گەورەکانی کۆکردەو باسی سولَح وسەفای بۆکردن, پاشان دەلێ: یوسف بەگی بە مشکیەکەی لە دیوەکەی خۆی خنکاند, بەلاَم بە شتێکی تر بۆی دەپۆشێ,(لا١١٧) باسی بارزانی و زیباریەکان بەم جۆرە دەکات: (بەسەر عەقرەدا دەدەن و تالاَنی دەکەن, سورچی وبادینان وسۆران ڕێکەوتن چونە سەر ڕەواندوز ئەوەی لە دەستی ئەرمەن و ڕوس و ئاشوری ڕزگاری بوو ئەمان بردیان,لا ١١٩)

- **سەی تەهای ئەفەندی** : ئەمە کەسایەتیەکی سەر بە ئینگلیز بوو,بەهاری ساڵی ١٩٢٣ لە لایەن حکومەتی بریتانیاوە کرا بە قائمقامی ڕەواندوز,چاپخانەو گۆڤارو مەکینەی هەنگوین وجوجەڵەو کەرەسەی ئاوریشمی هێناو قوتابخانەی بۆ مندالاَن دامەزراند لە ڕەواندوز بەرەو ئاوەدانی چوو ئاسایشی دامەزراند ساڵی ١٩٢٨ سەی تەها چوە ئێران و لە تاران ئیستیعفای کرد لا١٢٠ مێژووی میرانی سۆران..حسەین حوزنی موکریانی هەولێر ١٩٦٢ چاپخانەی کوردوستان ساڵی ١٩١٥ لە حەڵەب دامەزرا, سەی تەها زۆر یارمەتیدا.

حوزنی موکریانیوشیعرە هەڵبەستراوەکەی هورمزگان

یەکێکی تر لەو کارە خراپانەی کە حسەین حوزنی موکریانی دەرهەق ئەدەبی کوردی و ئیسلام کردویەتی, ئەو شیعرە دروست کراوەیە کە لەگەلَ (دکتۆر سەعیدخانی کوردستانی), بۆ ناشرین کردنی ئیسلام هەڵیانبەستوەو, داویانە بە (محەمەد تەقی مەلیك الشوعەرا... بهار) کە نوسەرێکی بەناوبانگی ئێرانی بوەو, سەرقاڵی لێکۆڵینەوەو بەدواداچونی شیعری کۆنی ئێرانی بوە و, داوای سەرچاوەی لە دکتور سەعیدی کوردوستانی کردوە, ئەویش شیعری هومرزگانی هەڵبەستوەو داویەتیەو وتویەتی ئەمە کۆنترین شیعری کوردیە, گوایە لە سەر چەرمێك نوسراوەو لە ئەشکەوتی (هەزار مێرد) دۆزراوەتەوە, (ڕەشید یاسەمی, کوردو پیوستەگی نژادی و تاریخی لا١١٩ ایران) یان وتویەتی لە (کۆسالاَن) لە هەورامانی تەخت دۆزراوەتەوە, (کورد ,تورك, عەرەب, س.ج. ئەدموندز. لا٣٩٢) مەلیك شوعەراش لە کتێبەکەیدا بەناوی (شیعر در ایران) لە ئێران بلاَوی کردوەتەوەو, (حوزنی موکریانی)ش لە عێراق لە ساڵی ١٩٣٠ دا بلاَوی کردوەتەوە, (زاری کرمانجی , حوزنی موکریانی , ژمارە ٢١ ساڵی چوارەم ١٩٣٠ لاپەڕە ١٩ لە ژێر ناونیشانی (سەرمایەیەکی گران بەهای مێژووی کوردان!) بلاَوی کردوەوە بەم جۆرە :

هورمزگان ڕەمان اتیران کوژان — هۆشیان شارەوە گەڤرەگەڤرەکان
زۆر کرە عارەب کوردی نەخابور — گەنانە پاڵە بەشی شارەزور
ژن و کەنیکان وە دیل بەشینان — مەرد ازا تیلین ژروی هەوینان

ڕەوشی زەردەشت مایەوە بێدەس بیزکانا کت هورمز وە هیچ کەس

واتە: پەرستگاکانی زەردەشتیەکان وێران کران و ئاتەشگەی ئاگرەکان کوژێنرانەوە, گەورەکانی کورد خۆیان شاردەوە, زۆرداری عەرەب دیهاتکانیان هەتا شارەزور وێران کرد, ژن وکچەکانیان بە دیل گرت, پیاوی ئازا لە خوێنی خۆیدا دەگەوزا, ڕەوشتی زەردەشت بەبێ کەس مایەوە, ئاهورامەزدای پیرۆزیش بەزەیی بە کەسدا نەهاتەوە.

(بڕوانە ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە (٥٨٤ بەروار ١١|٤|٢٠٠٦) عەبدولا نەجمەدین تەها, بابەتی ئەنفالکردنی گەلی کورد) تەنانەت موکریانی دەستکاریەکی زۆری شیعرەکەی کردوە, بۆ ئەوەی لە نوسینی زۆر کۆن بچێت , بەلاّم سیحرەکە بەسەر ساحیرەکاندا شکایەوە, ئەمیش چوە پالّ ئەو هەموو ئەفسانە هەڵبەسراوانەی تر کە لە مێژووی کوردا کردویانە.

عەلادین سوجادی لە (مێژووی ئەدەبی کوردی, لاپەڕە ١٢٩ـــ ١٣٠ چاپخانەی مەعاریف,) دوای ئەوەی شیعرەکە بە دەسکاری زۆرترەوە دەهێنێ و دەڵێ: (من ناتوانم بچمە ژێری و بلّێم بونی ئەم شیعرە ڕاستە یان ڕاست نیە, چونکە نەخۆم ئەو پارچە چەرمەم دیوە کە ئەم شیعرەی لە سەر نوسراوە, وە نە لە قسەی ڕۆژهەلاّت ناسێکەوە بەرچاوم کەوتوە,)

ئەنوەر سولّتانی لە کتێبی (کەشکۆڵە شعرێکی کوردی گۆرانی, لا٣٩) دەنوسێت: (من نەمتوانی سەری ئەو هەودایە بدۆزمەوەو بزانم شعرەکە کەی ..؟ چۆن..؟ لە کوێ..؟ دۆزراوەتەوە و ئێستا لە کوێ یە ,مەخابن هەندێ سەرچاوەی کوردی ئەو شیعرە نەزانراوە نەناسراوەیان وەك یەکەمین شعری کوردی دوای ئیسلام لە قەڵەم داوە)

ئەحمەدی شەریفی لە (ڕۆژنامەی ڕزگاری ژمارە ٢ ساڵی ١٩٩٣) دا دەڵێ: پێم وایە دکتۆر سەعیدخان خۆی ئەم شیعرەی هورمزگانی داناوەو داویە بە مەلیك الشوعەرا, ئەویش بلاّوی کردوەتەوە,

دکتور کەمال فوئاد لە (گۆڤاری (گۆڕین) ژمارە ١١٣ ی ساڵی ١٩٧٥ لە قەولی خوالێخۆشبوو (پرۆفیسۆر تەوفیق وەهبی بەگەوە) دەنوسێ: ئەم شیعرە لە لایەن دکتور سەعید خانی کوردوستانی وداماو حوزنی موکریانیەوە سازکراوەو بلاّوکراوەتەوە.

دکتور جەمال نەبەز لە کتێبی (زمانی یەکگرتووی کوردی, لا ١١١)دا دەڵێ: (ئەمە پەنجا ساڵ زیاترە کە لە گەڵ سەرچاوەی کوردی و بێگانەدا هەواڵێك بلاّو دەکرێتەوە کە گوایە دەروێشێك لە دەشتی شارەزور پارچە پێستێکی دۆزیوەتەوە کە بە ڕێنوسی پەهلەوی چوار دێڕ هۆنراوەی کوردی لە سەر نوسراوە کە هۆنەرەکە گوایە ئاخ و داخی هەڵکێشاوە بۆ ئاینی زەردەشتی کە چۆن لە لایەن هێرشبەرانی عەرەبی موسوڵمانەوە لەنێوبراوەو, سکالاّ لە دەست ئەو هێرشبەرانە دەکات کە چۆن ژن و کچی کوردیان بە دیل گرتوەوخوێنی خەڵکیان ڕشتوە) دکتور جەمال پاشان دەڵێ: (ئەوەی ڕاستی بێت ئەم هۆنراوەیە هۆنراوەیەکی ساختەو دەستکردە, بە پێ ی زانستی زمانەوانی دەتوانین پیشانی بدەین کە کوردیەکەی ناتوانێ ببێتە کوردی دەوروبەری پەیدابونی ئیسلام.)

ئەمە یەکەم کاری حوزنی موکریانی و دکتور سەعید خانی کوردوستانی نیە, لێرەدا شیعرەکە هەڵناسەنگێنین(بڕوانە ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە ٥٨٤ عەبدولا نەجمەدین تەها) تەنها دوو نمونە لە ساختەکاری و ژیانی دکتور سەعید دەهێنینەوە,

* ئەسعەد سیراجەدین دەڵێ : (دکتور سەعید خان ئەو سێ قەباڵەیەی بە فێڵ لە دەستی شێخ عەلادین دەرهێناوەو گەر چی بڕیار بوە دوای نواندنی بە پسپۆڕان بیداتەوە بە شێخ, بەلاّم نەیگێڕاوەتەوە و هەرسێکیانی فرۆشتون.) (کەشکۆڵە شیعرێکی کوردی , لا٣٨)

*ئایەتولاّ مەردۆخی دەڵێ: (..من لە کتێبخانەکەی خۆمدا سێ دەستنوسی هەورامیم پێدا, یەکێکیان دیوانی (مەحزوونی) یا (بێسارانی) بوو کە باپیرم بە خەتی خۆی نوسیبوی, لە گەڵ دیوانی مەعدومی (مەولەوی) و (ڕۆستەم و زەردە هەنگەکە) ی (مەلا مستەفای دڵدلی), بەلاّم نازانم ئەوانە چیان بە سەر هات.) (کەشکۆڵە شیعرێکی کوردی لا ٣٨)

شیعری هورمزگـان زۆر لـە قافیـەکانی کتێبـە شـیعریەکەی (مزگـانی) دکتـۆر سـەعیدخان دەچـێت, دکتـور سـەعید ویستویەتی لە ڕێگای ئەم هۆنراوەیەوە دەمارگیری نەتەوایەتی ببزوێنێت دژ بە ئیسلام, هەنێ نوسەریش بەداخەوە کەوتونەتە ناو هەڵەکەوە, ئیتر بە قەست بوە یان نا کەوتونەتە هەڵەکەوە, دیارە دکتور سەعید لە ئێران و حوزنی موکریانی لە ڕەواندوز کە مەڵبەندی دەست نوس و ئاسەوارێکی زۆری جێماوی سۆران بوە, هەرچیان دەست کەوتوە ئاودیویان کردوە بۆ بەریتانیا, کە ڕەنگە ئایندە کاری زیاتری ئەمانە ئاشکرا بکات,

بۆ زیاتر شارەزابون لە کارو کرەوەی دکتۆر سەعیدی هاوڕێی موکریانی, کورتەیەك لە ژیاننامەی دەنوسینەوە:

(ساڵی ١٨٦٢ز, خوا کوڕێکی بەخشیە (مەلا محەمەدی سنەیی) پێش نوێژو وتارخوێنی مزگەوتی گەورەی سنە, ناوی نا (حەمە سەعید), شیرە خۆرە بوو کە دایکی مرد, باوکی ژنی تری هێنا, ئەویش مرد, ژنی سێهەمی هێنا, حەمە سەعید تەمەنی حەوت ساڵ بوو باوکیشی مرد, کەوتە لای برا گەورەکەی, ئەویش خستیە بەر خوێندن, دوای چەند ساڵێك ئیجازەی مەلایەتی وەرگرت, لە مزگەوتەکەی باوکیدا وانەی دەوتەوە, ساڵی ١٨٨٧ کۆمەڵێك قەشەی گاور بۆ بلاوکردنەوەی مەسیحی هاتنە سنە, لە گەڵ مەلاکانی سنە هەندێ وتووێژ دەکەن, گاورەکان شکست دەهێنن, (قەشە یوحەننا) بە شوێن کەسێکدا دەگەڕا فێری فارسی بکات, لە گەڵ (مەلا حەمە سەعید) دەبنە ئاشنا, هەندێ قسەو باس دەکەوێتە نێوانیان و کۆمەڵێك کتێب دەداتە مەلا حەمە سەعید, بەوتەی نەرم فریوی دەدات و بەنهێنی دەیکەنە گاوور, حەمە سەعید ئەم بارەی دەشارێتەوەو کاکی و کەس پێ‌ی نازانێ, ئەم قەشەیە لە (ورمێ) دادەنیشێ زوو زوو سەردانی حەمە سەعید دەکات, ئەمیش وردە وردە سەردانی (ورمێ‌ی) دەکرد, لە یەکێك لەو سەردانانەدا, لە سەر دەستی گەورە قەشەی ئەوێ گاوری خۆی ڕادەگەیەنێت و, ناوی خۆی لە (مەلا سەعید) ەوە دەکاتە (میرزا سەعید)و مێژەرەکەی فڕێ دەدات, کاکی و خەڵکی بەم نهێنیە دەزانن, لەژێر فشاری خەڵکیدا ڕادەکات بۆ هەمەدان و جلی ئەرمەنی لەبەر دەکات و دەبێتە مامۆستای منداڵەکانی (قەشە شەمعون), ئەویش لە ساڵی| ١٨٨٨ دەیکاتە زاوای خۆی و کچە جوانەکەی پێدەبەخشێ, بەلاّم لە سەر قسەی خەڵکی لە هەمەدان دەگیرێ و دەیخەنە زیندان, مسیۆنێرو مژدە بەخشە گاورەکان لای دەوڵەت هەوڵی بۆ دەدەن و لەزیندان ڕزگاری دەکەن, وەك چۆن موکریانیان لە زیندانی ڕەواندوز ڕزگار کرد, لە گەڵ خۆیان خێزانی دەیبەنە (ورمێ), لەوێوە لە گەڵ تیمێکی مژدە بەخشەکان ڕەوانەی ئەوروپا دەکرێت, لەوێشەوە لە سەر بانگێشتی مژدەدەرێك بەناوی (مستر هاگبرك) ڕەوانەی سوەید دەکرێت وساڵی ١٨٩٤ دەگاتە ستۆکهۆڵم, لە پایزی ئەو ساڵەدا دەینێرنە بەریتانیاو لە کۆلیجی پزیشکی پێ‌ی دەخوێنن, ساڵی ١٨٩٥ز بە دکتۆری دەیگەڕێننەوە بۆ ئێران و دەیکەنە دکتۆری شا, پاشان (حەمە سەعید) دەبێتە (دکتۆر سەعید) و لە تاران کاری دکتۆری و مژدەبەخشی گاوری تێکەڵ دەکات و, شەوو ڕۆژ کاری بۆ دەکات و ناوبانگ دەردەکات, ئینجیل بە شێوەی هۆنراوە وەردەگێڕێتە سەر شێوازی هەورامی لە ژێر ناوی (مزگانی) بە چاپی دەگەیەنێت, لە تاران دۆستایەتی لە گەڵ ئەدیب وشاعیران پەیدا دەکات, یەکێك لەوانە (محەمەد تەقی مەلیك الشوعەرا, بەهار) دەبێت کە لەو کاتەدا خەریکی کتێبی (شیعر در ایران) دەبێت و داوای سەرچاوە لە دکتۆر سەعید دەکات, ئەویش شیعری هورمزگانی بۆ دەنوسێ‌و دەڵێ ئەمە کۆنترین هۆنراوەی کوردیە و دەروێشێك لەسەر چەرم دۆزیویەتیەوە, لەسەر کاغەزێك بۆی دەنوسێ, ئەویش بە نەزانی لە کتێبەکەی دەئاخنێ بێلێکۆڵینەوە بلاّوی دەکاتەوە و بەیەکەم هۆنراوەی کوردی لە قەڵەمی دەدات, دوای ئەو حوزنی موکریانی ساڵی ١٩٣٠ بلاّوی دەکاتەوە, دوای ئەویش (ڕەشید یاسەمی) و پاشتر (مەردۆخی) و دوای ئەویش (عەلادین سەجادی) و بەوشێوەیە بلاّودەبێتەوە. لە هاوینی ١٩١٢دا دکتۆر سەعید دەچێتە هەمەدان بۆ عیلاجی ئەمیر عەلادین کە نەخۆش بوە, پاشتر بۆ نەخۆشی وەکیل الملك, لەوێشەوە دەچێتە هەورامان بۆ چارەسەری سوڵتانی هەورامان, لەوێشەوە کچەکەی شێخ عەلادین نەقشبەندی نەخۆش دەبێت چاری ئەویش دەکات, پاشان قەواڵەکان لە شێخ وەردەگرێت و دەگەڕێتەوە بۆ هەمەدان و لەوێوە بۆ تاران, ساڵی ١٩١٣ دەچێت بۆ لەندەن, پاشان دەگەڕێتەوە بۆ هەمەدان بۆ کاری (دکتۆری و مژدەدەری) کاری یەکەمی دەکاتە خزمەتکاری کاری دوەمی, بەوە ناوبانگ پەیدا دەکات, ساڵی ١٩٣٩ لە تەمەنی ٧٧ ساڵیدا لە هەمەدان بە گاوری دەمرێت و لە گۆڕستانی گاورانی هەمەدان بە خاك

دەسپێرێت.(ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە ٥٨٤ عەبدولاّ نەجمەدین تەها) من وای بۆ دەچم کە کتێبی (فتوح سوراق العراق) کە باس لە فەتحی کوردوستان دەکات وشتی ناشرینی زۆر لەو قسانەی حوزنی موکریانی باس دەکات , زۆر لەوە دەچێت کە ئەم کتێبە دەستچێنی دکتۆر سەعیدو موکریانی و میجەر سۆن بو بێت, کە هەرسێکیان لە یەك کاتداو لە یەك سنورو بە یەك بیرۆکەوە دژی موسوڵمانان کاریان کردوە, زۆر نزیکە ئەم سیپارەیە کە ڕۆژبەیانی کردویەتیە کوردی بە ناوی (ولاّتگیری ڕەشە خاکی عێراق) هەڵبەستی دکتۆرو سۆن و موکریانی بوبێت, ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی دورو درێژوو ورد دەبێت...!!!!

میرنشینی سۆران هەلی دروستبوون و هۆی کەوتنی

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا سەدان شارستانی و دەوڵەت ومیرو میرنشین, بە هەلێکی لەبار هاتون و, بە هۆیەکی ئەسەفبار لەناو چون و ڕوخاون, میرنشینی سۆرانیش یەکێك بوە لەو سنوردارانەی, کە لە ماوەیەکدا هات وچوو, لەو سەردەمەدا هەردوو دەوڵەتی عوسمانی وئێرانی لە شەڕو هەرایەکی بێسنووردابوون, کێبەرکێیان بوو لەسەر داگیرکردنی میرنشینە کوردەکان .

بێگومان دامەزراندنی ئەم میرنشینە وەك دەوڵەتێك, چەند هەل ومەرجێك کۆبونەوەو ڕەخساندیان :

*سەرەتا دەوڵەتی عوسمانی لاواز بوو, چاوی لە تەشەنەکردنی میرنشینی سۆران پۆشی, ئەو لاوازیە بوە هۆی ئەوەی گەلە ژێر دەستەکان ڕاست ببنەوە, (فرایزەر) دەڵێ (دەوڵەتی عوسمانی وەها لاواز بوو بوو کە کوردەکان حیسابیان بۆ نەدەکردو بەیەك سەعات هەولێریان گرت,) (جیمس بیلی .رحلە الی بغداد,ص٢٠) شۆرشی یۆنانیەکان دژی عوسمانیەکان بە یارمەتی ئەوروپا, پول و پارەیەکی زۆری بە عوسمانیەکان خەرج کرد, بوە هۆی داڕزان وداچۆڕانی بودجەی, هەر ئەم لاوازبونە وای کرد ڕوسیاش بەرامبەری هەڵسیّو (ئەدەنە)ی گرت کە ١٥٠ میل لە ئەستەمبوڵی پایتەختەوە دور بوو, کارێکی کرد (باب العالی) هەیبەت و نرخی ون بکات و ڕاپەڕین لە زۆر لاوە دروست ببێت.

* سوڵتان (محەمەدی دووەم) ی عوسمانی زۆر توندو تیژ بوو بەرامبەر گەلە ژێر دەستەکان, ئەوانیش بێزار بون و ڕاپەڕینیان دروست کرد.

* محەمەد عەلی پاشای میسر داوای تەعویزی کرد لە عوسمانیەکان لە باتی ئەو یارمەتیەیەی کە دای بۆ کوژاندنەوە و سەرکوت کردنی هەردوو شۆڕشی (وەهابی) لە سعودو (یۆنانی) لە بەڵقان, بەلاّم عوسمانی تەنها دورگەی (کریت)یان دایە ئەویش ڕازی نەبوو, ناچار بە سەرکردایەتی (ئیبراهیم پاشا)ی کوری هێرشی کردو شامی گرت, هانی (پاشا کۆرە میری سۆران) یدا کە ئەویش داوای سەربەخۆیی بکات, شان بەشانی یەك دەجەنگان و بەرەو ناوەڕاستی تورکیا هێرشیان هێنا , میسر و سۆران بەردەوام پەیوەندیان هەبوو, لەشکری میسر لە شام لە سەر مەڕی کورد دەژیا , کوردەکانیش چەکیان لە میسر وەر دەگرت, سەرکەوتنی کوردەکان میسریەکانی زۆر دڵخۆش کردو پەیتا پەیتا چەکیان بۆ دەناردن و نامەیان لە نێواندا ئاڵوگۆڕ دەبوو, لە هەواڵ و نیەتی یەکتر ئاگاداربون, چونکە یەك مەبەست دەیجولاّندن, پەیمانیان دابوو کە هەولّ بدەن بۆ سەربەخۆیی کوردوستان لە ژێر ڕکێفی میر محەمەددا, وەك چۆن میسر سەربەخۆ بووبوو, گەر دەست تێوەردانی بەریتانیا نەبوایە, بە نیاز بوون زۆر بۆ ئاستانەی پایتەختی عوسمانی بهێنن.

* مێژووناس (لوتسکی) دەڵێ (ئیبراهیم باشا بە هۆی کریگرتەکانیەوە لە هەموو لایەکەوە هانی میللەتەکانی دەوروبەریان دەدا بۆ ڕاپەڕین دژی دەوڵەتی عوسمانی.

* هەڵکەوتەی ناوچەی سۆران کە شاخاوی وسەختە, لە کاتی تەنگانەدا یاریدەی خەڵکەکەی دەدات(کاوس

قەفتان..سوران..لا٤٤).

* یەکیك لە ڕێگە هەرە گرنگەکانی کاروانی بازرگانی شام و عیراق بەلای ڕەواندوزدا تێدەپەڕیٚ, ئەوانیش باج وسەرانە و سامانێکی زۆریان لێدەست دەکەوت, وای کرد کە شێوازێك لە دەسەلاٚتێکی سیاسی وەربگرێت کە گەلێ ئامانجی نەتەوەیی ی وشەخسی پێدێتەدی.

* میرنشینی (بۆتان)یش تەواو پەرەی سەندبوو گەشەی کردبوو, هەر بەناو سەر بە عوسمانی مابویەوە, ئەوانیش لە بیری جیاخوازی بون لە عوسمانی.

* باری سیاسی میرنشینە کوردەکانی ئەو ڕۆژەش یاریدەدەرێکی چاك بوو بۆ پەرەسەندنی میرنشینی سۆران, میر نشینی (بابان) تەواو لاواز کەوتبوو, تەنانەت (فرایزەری گەڕۆك) دەڵیٚ نەیان توانی میوانداری من بکەن, لەبەر ئەوە بەلای عوسمانیەوە خراپ نەبوو ئەگەر هێزێکی تر لە ناوچەکەدا دروست ببیٚ جیٚی (بابان) بگرێتەوە لە ڕوی ئێراندا, بۆیە لە سەرەتاوە چاوی لە تەشەنەی میری سۆران پۆشی, بەلاٚم کەزانی دەسەلاٚتی پەیدا کردوەو بۆتە مەترسی, ئەوەبوو پەلاماری دا.

* کەسێتی پاشا کۆرە خۆی ڕۆڵێکی بالاٚی هەبوو لە پێگەیشتن و پەرەسەندنی میری سۆراندا, چونکە پێش میر محەمەد میرنشینی سۆران ئەو هێزەی نەبوو, دوای ئەویش یەکێکی تر نەبوو دروستی بکاتەوە.

* دوو بەرەکی و تەڵە بۆ یەك نانەوەی مام وخزمەکانی, کارتێکردنێکی وای لە دڵی میر محەمەددا دروست کردبوو, کە هەمیشە چاوی لەوەوە بوو کە ڕۆژێك لە ڕۆژان کار بگرێتە دەست و ئەو بارە لارەی کورد ڕاست بکاتەوە, ئەم هەستەش لە دڵ و دەرونیابوە دڵ ڕەقی, نەك هەر بۆ هێنانەدی ئامانجەکانی , بەڵکو لای بووبوە خویەك و کاری تەواو بۆ ئاسان کردبوو لغاوی سەرکێشترین میرنشینی پێدەگرت, بۆیە لە ماوەیەکی کەمدا سنوری خۆی پیٚ فراوان کرد, دڵڕەقیەکی خراپی بەدادپەروەریەکی سەرزارەکی داپۆشیبوو, کۆبونەوەی ئەم دوو سیفەتە وەکو (میلنگن) دەڵیٚ (داگیر کەرو یاسا دانەر) (میلنگن. لا٩١) بەو دڵ ڕەقیە درزو جەردەی نەهێشت, زەبروزەنگی بەجۆرێك بوو کە بێگانە نیدەتوانی بێپرس هەنگاو بنێتە ناو میرنشینەکەیەوە, باری ناوەوەی میرنشینەکەی پیٚ بوژابویەوەو کاری کردە سەر خورەوشتی دانیشتوان بە جۆرێك گەڕۆکەکان دانیان بەوەدا نابوو کە هەست بە جیاوازیی ڕەوشتی ئەم میرنشینە دەکرێت لە گەڵ شوێنەکانی تری دەوڵەتی عوسمانی. *ئەو هێزەش کە هەیبوو لە هێزی میرنشینێکی بچوکی نەدەکردو لە سەربازو جبەخانەو تۆپ, هێزی بەزەبت بوو.

* دۆخی سیاسی دەرەوەی کوردی ئەو ڕۆژەش پاڵی بە میری سۆرانەوە نا خێرا پێش بکەوێت و بێتە سەر شانۆی ڕوداوەکان, دەوڵەتی عوسمانی وئێرانی لەبەر دەست بەسەراگرتنی میرنشینەکان هەرایان بوو, کەماندوش دەبون میرنشینەکانیان دەدا بە گژ یەکدا..

* میرنشینەکانی تری دەوروپشتیش زۆر لاواز و داڕزاو بوون, هەر خەریکی دوبەرەکی و فیتنە بازی وتەڵە بۆ یەك نانەوەبون, بەلاٚم بە پێچەوانەوە پاشا کۆرە خەریکی ڕێکخستن و خۆ قایم کردن و چارە کردنی نەخۆشیەکانەوبوو, بۆیە یەکە یەکە میرنشینە دراوسێکانی داگیر کرد, بەتایبەتی داگیر کردنی (میرنشینی ئامێدی) کە بەمە ناوبانگی بەهێزی دەرچوو چاوی میرنشینەکانی تریشی ترسان, چونکە ئامیدی زۆر سەخت ودژوارو دەوڵەمەندبوو داگیرکردنی هەروا ئاسان نەبوو..بەم جۆرە لەو سەر بەخۆییە نزیکبویەوە کە دەمێك بوو لە لاوێتیەوە لە سەری دابوو.(صالح قەفتان .مێژووی نەتەوەی کورد لا٢٩٨).

* ڕەنگە حەزی وابوبێت ببێتە هاوشانی میسرو ئێران وعوسمانی, کردەوەکانی ئەمەیان دووپات دەکردەوە, لاسایی ئەوانی دەکردەوە, لاف و گەزافی ئەوانی لێدەدا, بەتایبەت قەلاٚ دروست کردن وسکەلێدان و کارگەی چەك و جبەخانە (حسەین حوزنی لا٣٩) دانانی پلەو پایەی سوپاو پۆلیس و جیاوازی وجۆری جل و بەرگیان , پایەو سیفاتی ئیداری و دادپەروەری و بەستنی پەیمانی دۆستایەتی لە گەڵ محەمەد عەلی میسر و داود پاشای بەغداد, کە گەورەترین دوژمنی عوسمانی بوون, ئەمانە دەری دەخست کە میری سۆران خەیاڵی زۆر دوور ڕۆیشتوە, بە تایبەت دەوڵەتی عوسمانی لە

باتی ئەوەی سزای بدات, هات ڕوتبەی (میری میران) ی پێبەخشی (ئەمین زەکی. خۆلاصە تاریخ کوردستان. لا ٢٢٩) ئێرانیش دانی نابە میرنشینەکەیداو وەك میرنشینێك نەك وەك دەوڵەتێك (حسەین حوزنی لا٣٩) چونکە ئێران هەرچەندحەزی بە نوشوستی عوسمانی دەکرد, بەلاٚم ڕازی نەبوو ئەوەش لە خۆی بقەومێنێت ..

* کورت بینی میری سۆران هۆیەك بوو بۆ لە ناوچونی, ئەگەر چی ئازاو بەزەبروزەنگ بوو, بەلاٚم لە سیاسەتدا کورت بین و بڕوای بە بەڵێنی عوسمانی وبەریتانیا کردو خۆیدا بەدەستەوە. هەر ئەوەندە هەستی کرد زروف وبارودۆخ بۆ ئەو نیە, ,سەری لیٚتێکچوو وازی هێنا, نەك وەك سەرۆکێکی خاوەن ئامانج, بەڵکو وەکو یەکێك لە ڕەعیەکانی چاوەڕوانی لیٚبوردن بوو بە بەخشندەیی سوڵتان..

* داود پاشا والی بەغداد ڕقی لە سەریەشەی بابانەکان هەستابوو کە هەمیشە کێشە دروست دەکەن بۆ بەغدادو عوسمانی, وە زۆر لا دەکەنەوە بەلای ئێرانە شیعە مەزهەبەکاندا, دەترسا ئەو ئاینزایە کاریگەری بلاٚوبونەوەی لە ناو خەڵکی کوردا هەبێت, حەزی دەکرد سۆران لە سەر حیسابی بابانەکان گەورە بێت, ئێرانیش حەزی دەکرد سۆران بە هێز بێت و گەورەبێت, بەمەرجیٚ لە ژێر رکێفی خویدابێت و بەرامبەر عوسمانی بوەستێت, چونکە ئێران بە شەڕی ڕوسیاوە خەریك بوو (فریزەر,لا١٢) ئەمانە هەلێکی مەزنی بۆ سۆران ئامادەکرد, کە بە هەر چوار لادا پەل بهاوێت و سڵ لە کەس نەکاتەوە, بەڵگەش ئەوەیە سۆران ئەو هەموو میرنشینەی دایەبەر و داگیر کرد ,کەچی نەعوسمانی و نەئێران و نەوالی بەغداد نەهاتنە دەنگ, هەڕەشەو چاو سور کردنەوەیەکیان نیشان نەدا..

سەرچاوەکان

١ ـ شەرەفنامە . شەرەفخانی بدلیسی . وەرگێڕ بۆ کوردی هەژار موکریانی . نەجەف ١٩٧٢.

٢ـ مێژووی میرانی سۆران . حسین حوزنی موکریانی . هەولێر ١٩٦٢.

٣ـ کوردو کوردستان . محمد امین زەکی . مهابات.

٤ـ میرنشینی سۆران . کامەران جەمال بابان . هەولێر ١٤١٩.

٥ـ مێژووی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ . ساڵح قەفتان . بغداد ١٩٦٩.

٦ـ کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . د.جلیلی جلیل . وەرگێڕ لەروسیەوە . د.کاوس قەفتان . بغداد ١٩٨٧

٧ـ چەند لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی بابان سۆران بۆتان . د.کاوس قەفتان . بغداد ١٩٨٥.

٨ـ شوڕشەکانی کورد . عەلادین سوجادی . بغداد . ١٩٥٩.

٩ـ خەبات لەرێی کوردستاندا . خالفین .

١٠ـ بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز . ممدوح مزوری، هەولێر ١٩٩٨.

١١ـ بابان سۆران بۆتان . دکتۆر کاوس قەفتان . بغداد ١٩٨٥.

١٢ـ مێژووی نەتەوەی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ . ساڵح قەفتان . بغداد . ١٩٦٩.

١٣ـ کتێبی حاجی قادری کۆیی، بغداد ١٩٧٣. گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد .

١٤ـ تأريخ العراق الحديث . دکتور عبدالعزيز نوار ، قاهيرة ١٩٦٨.

١٥ـ اليزيدية . صديق دملوجي .

١٦ ـ امارة بهدينان . صديق الدملوجي . الموصل ١٩٥٢.

١٧ـ داود پاشا والى بغداد, د.عبدالعزيز سليمان نوار . قاهرة ١٩٦٧ .

١٨ـ اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث . ترجمة ستيڤن همسلي لونگريك . ترجمة جعفر الخياط . بغداد ١٩٦٨

١٩ـ بغداد مدينة السلام . ريجارد كوك . ترجمة . مصطفى جواد وفؤاد جميل . بغداد ١٩٦٧.

٢٠ـ تأريخ الموصل . سليمان الصايغ . قاهرة.

٢١ـ الشيخ نورالدين البريفكاني . محمد أحمد مصطفى الكزني، قاهرة ١٩٨٢.

٢٢ـ اربيل في الماضي والحاضر . مجموعة من المؤلفين . ص٣٤ کەریم شارەزا.

٢٣ـ اربيل في ادوارها التاريخية .

٢٤ـ تأريخ العراق بين احتلالين، عباس العزاوي.

٢٥ـ الاكراد ڤ بهدينان . انور المائى. ١٩٩٩دهۆك.

٢٦ـ رحله فريزر الى بغداد . جيمس بيلى فريزر . ص٢٠٠ بغداد ١٩٦٤، ترجمه جعفر خياط

٢٧ـ عشائر العراق . عباس العزاوي .

٢٨ . الامير الكردى . جەمال نەبەز . ترجمه . فخرى سلاحشور، هەولێر ١٩٩٤.

٢٩ـ من عمان الى عمادية . عەلى سەيدو گورانى . القاهره.

٣٠ـ كردستان والاكراد . عبدالرحمن قاسملو . بيروت ١٩٧٠.

٣١ـ گۆڤاری کاروان ژمارە (٨) خولی راپەڕین ١٩٩٣ ئەحمەد باوەڕ .

٣٢ـ گۆڤاری کاروان ژمارە ٢٣ ساڵی ١٩٨٦.

٣٣ـ گۆڤاری کاروان ژمارە(٢٧) ١٩٨٤.

٣٤ـ گۆڤاری کاروان . ژمارە . ٣٨، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا .

٣٥ـ گۆڤاری کاروان، ژمارە (٥٢).ساڵی١٩٨٧ بەشی یەکەم . عەبولەتاح عەلی یەحیا

٣٦ـ گۆڤاری کاروان ژمارە ٥٣ . بەشی دووەم، عبدالفتاح عەلی یەحیا .

٣٧ــگۆڤاری کاروان ژمارە (٧١، ٧٢) ساڵی ١٩٨٩ .(

٣٨ــ گۆڤاری کاروان ژمارە(١٠٩) ١٩٩٧، تاریق جامباز .

٣٩ــ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد . بەرگی ٥

٤٠ــ گۆڤاری روناکبیری . ژمارە (٢) ، ستوکهوڵم, فازیل کەریم ئەحمەد .

٤١ــگۆڤاری دەنگی زانا . ساڵی ١٩٩٤ دکتۆر محمد گەزنەیی .

٤٢ــ گۆڤاری هەڵەبجە . ژمارە . ١٨ . ١٩ مۆلنداڵ . سوید .

٤٣ــ مجلة لالش . الثقافية الصادرة عن مركز لالش في اوروبا . العدد(٤٢

٤٤ــ مجلة الحكم الذاتي . العدد (٤) السنة السابعة . زبير بلال اسماعيل . محمد الخطي ونهاية الأمارة السورانية.

٤٥... گۆڤاری ڕۆژنامەڤانی ژمارە : ٩ لا١٣٢ هاوینی ٢٠٠٢.

٤٦... زاری کرمانجی, حوزنی موکریانی, ژمارە ٢١ ساڵی چوارەم ١٩٣٠.

٤٧... ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە (٥٨٤ بەروار ١١|٤|٢٠٠٦) عەبدولا نەجمەدین تەها: بابەتی ئەنفالکردنی گەلی کورد.

٤٨... ڕۆژنامەی ڕزگاری ژمارە ٢ ساڵی ١٩٩٣.

٤٩... گۆڤاری (گۆڕین) ژمارە ١١٣ ی ساڵی ١٩٧٥

٥٠... ڕەشید یاسەمی: کوردو پیوستەگی نژادی و تاریخی.

٥١... ئەنوەر سوڵتانی: کەشکۆڵە شعرێکی کوردی گۆرانی.

٥٢... عەلادین سوجادی: مێژووی ئەدەبی کوردی.

٥٣... س.ج. ئەدموندز: کورد, تورك, عەرەب.

٥٤... دکتور جەمال نەبەز: زمانی یەکگرتووی کوردی.